

DEBESŲ KARŽYGYS

LEGENDA APIE PRANĄ ŽIŽMARĄ

DEBESŲ KARŽYGYS

LEGENDA APIE PRANĄ ŽIŽMARĄ

VILNIAUS APSKRITIES KULTŪROS CENTRO
KNYGŲ SERIJA

Lietuvos vardo paminėjimo
tūkstantmečiui

DEBESŲ KARŽYGYS

LEGENDA APIE PRANĄ ŽIŽMARĄ

LEIDYKLA
„TRYS ŽVAIGŽDUTĖS“

UDK 329.78(474.5):929Žižmaras
Ma429

Sudarytoja
Gražina Mareckaitė

Knygos leidimą rėmė:
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija
Lietuvos Respublikos kultūros ir sporto rėmimo fondas
Vilniaus apskrities viršinininko administracija

ISBN 978-9955-641-56-8

© Gražina Mareckaitė, 2007
© Vilniaus apskrities kultūros centras, 2007
© Leidykla „Trys žvaigždutės“, 2007

PRANAS ŽIŽMARAS

LEIDĖJO ŽODIS

Gerbiamas skaitytojau,

Jūsų rankose – jau trečioji Vilniaus apskrities kultūros centro (anksčiau – Rytų Lietuvos kultūrinės veiklos centras) serijos „**Iškiliųjų alėja**“ knyga.

Pirmajame leidinyje – „**Žvaigždės ir erškėčiai**“ (2005) – apdainuoti menininkų, dalyvavusių įvairiuose sukilimuose už tautos ir valstybės laisvę, likimai, antrajame – „**Juos suvedė lemtis...**“ (2006) – pateiktos iškilių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tuometinėje Vilniaus gubernijoje gyvenusių žmonių meilės ir bičiulystės istorijos.

Knygoje „**Debesų karžygys. Legenda apie Praną Žižmarą**“ Jūs susitiksime su nepaprastai patrauklia asmenybe, gražiu ir tauriu žmogumi, gyvenusiu ir dirbusiu praėjusio amžiaus lenkų okupuotame Vilniuje, patyrusiu visus to meto administracinius, teisinius ir kitus okupacinio režimo suvaržymus bei tapusiu to meto Vilniaus simboliu.

Knyga nukels Jus į laiką, kuriame Vilniaus vardas aklyna demarkacine siena nuo krašto atskirtoje Lietuvoje buvo tariamas su giliausia nostalgija, kur beveik du dešimtmečius kiekvienas rytas prasidėdavo kolektyvine malda už pavergtą sostinę, kur masiškai buvo platinami išsivadavimo judėjimą remiantys Vilniaus pasai, organizuojamos įvairios Vilniaus vardo įamžinimo ir išvadavimo akcijos.

Kuriantis Lietuvos valstybei, Pranas buvo dar tik moksleivis, tačiau šis energingas ir atsakingas skautų bei sportinės veiklos organizatorius, vėliau mokytojas, demonstravo neabejotiną asmeninę brandą, paisydamas, visų pirma, tautos ir valstybės interesų.

Dėsninga, kad išskirtinės asmenybės lieka amžinai jaunos. Ne išimtis ir Pranas, 1944-aisiais paslaptinai užgesęs viename Sibiro lagerių. Trumpas, bet ryškus jaunojo idealisto ir romantiko gyvenimas, beveik mistinis jo įvaizdis, anot knygos sudarytojos, mūsų herojaus dukterėčios Gražinos Mareckaitės, tarsi „*kažin koks Vilniaus padangė praskriejęs regėjimas, pasirodęs ir išnykęs su barokiškais debesimis debesų karžygys...*“ mus žavi ir įkvepia, suteikia orumo, romantinio polėkio ir aistros.

Simboliška, jog ši knyga pasirodo būtent 2007-aisiais, juk šiemet Pranui būtų sukakę 100 metų. Šimtąsias įkūrimo metines šiais metais mini ir Pasaulio skautų organizacija, kurios veikloje Pranas Žižmaras aktyviai dalyvavo, ištisą dešimtmetį vadovaudamas Vilniaus Gedimino skautų draugovei.

Maloniems skaitytojams nuoširdžiai linkime pajusti ir suprasti P. Žižmaro charizmą, tvirtą jo dvasią, sielos kilnumą bei atverti savyje tautinio pasididžiavimo ir Tėvynės meilės versmes, kad galėtume kurti Lietuvą laisvą ir gražią...

Su pagarba

Vilniaus apskrities kultūros centro
direktorė Birutė Kurgonienė

IŽANGOS ŽODIS

Trečiajame XXa. dešimtmetyje, nepriklausomos Lietuvos laikais, Pranas Žižmaras, jaunas vilnietis moksleivis, buvo lenkų okupuotojo Vilniaus ir Vilniaus krašto lietuvių skautų bei sportininkų judėjimo organizatorius, įkvėpėjas, vėliau – Vytauto Didžiojo gimnazijos gimnastikos mokytojas. Po 1938 m. garsiai nuskambėjusios dvikovos su Vilniaus lenkų studentu Jerzy Chom-Chomskiu, kurią laimėjo ujamos lietuvių mažumos atstovas Žižmaras, amžininkai jį laikė Vilniaus (ir Lietuvos) didvyriu. Legenda tapo ir 1938 m. Pirmoji tautinė Lietuvos sporto olimpiada, sukvietusi į Kauną lietuvius iš visų pasaulio kraštų. P. Žižmaras vadovavo pavergtojo Vilniaus sportininkų delegacijai – mylimiausiems laisvųjų lietuvių broliams. 1940 metais šį trisdešimt trejų metų vyrą, veiklą Lietuvos patriotą, idealistą, jaunimo dievuką, prarijo KGB požemiai, kalėjimai, tremtis. Jis kalėjo Severdvinklėje, Archangelsko srityje, kasė anglį, dirbo prie geležinkelio tiesimo, merdėjo Šangalų stoties lazarete, žuvo 1944 m. rudenį ir ten pat, Šangaly stotyje, buvo užkastas amžino įšalo žemėn.

Sumanymą surinkti į knygą nepaprastą paprasto jaunuolio Prano Žižmaro (mano dėdės, motinos brolio) gyvenimą, gal pati to nežinodama, brandinau daugelį metų. Aplinkybės klostėsi taip neįtikėtina, kad vien apie tai galima būtų parašyti atskirą kūrinį. Iš milžiniško Nežinomybės okeano likimo nurodytu laiku ir eilės tvarka it neatrastos salos staiga išnirdavo tai, kas svarbiausia. Po penkiasdešimties metų tabu, po pusbalsio kalbėjimo, po „klasinės dėmės“, ilgai nešiotos kaktoje, po nutylėjimų, žinių nuotrupų ir begalės neatsakytų klausimų – „Debesų karžygys. Legenda apie Praną Žižmarą“ – ilgai laukta ir prasminga jaunimui knyga. Ji pagaminta iš labai margo audinio – pati medžiaga paskatino tokią sandarą, nes teko naudotis skirtingiausiais šaltiniais – savo pačios atsiminimais apie niekados nematytą žmogų, giminės genų saugykloomis, kurias ryžausi praverti, reikėjo remtis neseniai dar gyvų, bet vienas po kito staigiai išėjusių į amžinybę žmonių pasakojimais, publikacijomis, gaudyti kitose pasaulio dalyse skelbtus ir staiga man pabirusius netikėčiausius faktus, suvaldyti vis plačiau besišakojantį ryšių ir priklausomybių tinklą. Net ir turėdama daug informacijos, ne visados galiu atskirti tiesą nuo legendų, juo labiau, kai pati tiesa jau yra tapusi legenda... Nepaneigiami yra tik dokumentai,

jų kopijos ir faksimilės. Taip pat fotografijos, įamžinusios prieškario Vilniaus ir Kauno gyvenimo akimirkas, dar atpažįstamų ir jau nebeatpažįstamų žmonių veidus. Dalį teksto sudaro komentarai prie nuotraukų ir įrašai, išlikę antroje nuotraukų pusėje.

Po 1989 m. staiga pabiro amžininkų prisiminimai Lietuvos spaudoje. Kaip giliai jo paveikslas įstrigęs žmonių sąmonėje! Pagaliau atsivėrė ir buvę po devyniais užraktais „specfondai“ – prieškarinės spaudos versmės su nepakartojamu ano meto žurnalistikos prieskoniu. Visa tai panaudota skyriuose „Dievui, Tėvynei, artimui“, „Aukščiau, greičiau, stipriau“ ir „Faktai ir interpretacijos“. Pastarąjį skyrių sudaro lietuvių ir lenkų pateikiami įvykių vertinimai. Nors iš esmės jie sutampa, bet esama ir skirtumų, kartais net anekdotiškų. Pasakojimo vaga apie Prano Žižmaro veiklą lenkų valdomame Vilniuje ir Vilniaus krašte tokia šakota, kad jos pėdsakai dažnai nuveda toli į šalį, tada tenka sustoti ir grįžti atgal, o daug kur neįmanoma išvengti pasikartojimų – tai jau tampa savotiškais atminties žaidimais.

Negaliu patikėti, kad tremtinio Algirdo Šerėno iš Komių Respublikos Syktyvkaro miesto atsiradimas mano (ir Lietuvos) kelyje buvo paprastas atsitiktinumas. Pakėlus vienos redakcijos šiukšlynan išmesti pasmerktą rusiškai prirašytą puslapį, netyčia perskaičiau Prano Žižmaro pavardę. Vėliau pasiaukojančio lagerių archyvų tyrinėtojo, veterinarijos gydytojo A. Šerėno dėka į Lietuvą atkeliavo daugelio nuteistųjų lagerinės bylos, buvo surasti generolo Jono Juodišiaus, mokslininko Levo Karsavino palaidojimai Šiaurės lagerių kapinynuose ir t. t. Taip atsirado šiurpūs Prano Žižmaro golgotos liudijimai – KGB protokolai, pažymos, aktai. Dar vėliau – nauja jo žūties versija.

Prano Žižmaro gyvenimo trajektorija sutampa su 1918–1940 m. Vilniaus likimo istorija. Kartu tai ir nematomos, vien tik nujaučiamos šio nepaprasto miesto – „Gedimino sostapilio“ – auros ryškinimas. Esu įsitikinusi, kad ją pamatyti lemta tik tam, kas pažins ir supras spalvingą, daugianytį, įvairialypį pilsudskinės Lenkijos valdžioje buvusio ir tragiškomis Antrojo pasaulinio karo aplinkybėmis 1939 m. atgauto ikisovietinio Vilniaus gyvenimą. Pranas Žižmaras daugelio žmonių laikomas to gyvenimo simboliu.

Grażina Mareckaitė

PRASKRIEJĖS
SU
DEBESIMIS

AMŽINAI JAUNAS VILNIETIS

Niekados nemačiau savo dėdės Prano Žižmaro, tačiau, kiek save atmenu, mylimo brolio dvynio Pranelio vardas buvo kasdieninė mano mamos Veronikos Žižmaraitės-Mareckienės malda. Nuo mažumės žinojau iškiliausius jo gyvenimo faktus, paveldėjau jo skraidžias skautiškas rogutes, odinę žygio dėžutę su dirželiu per petį, gintarinę skrynelę su geležinio vilko atvaizdu, keletą žurnalų ir knygų (dėdės biblioteką suniokojo sovietinis saugumas). Tačiau pats Pranas buvo iš kito, man nepažįstamo pasaulio, iš gyvenimo „prieš karą“. O aplink save mačiau gyvenimą „po karo“ – iš griuvėsių ir degėsių, iš ašarų ir netekčių, iš surūdijusių skardų ir atpleišėjusios faneros, gyvenau tarp medaliais žvangančių atvykėlių keikūnų suplyšusiomis šimtasiūlėmis, spjaudančių saulėgrąžų („siemkių“) lukštus po kojomis. Toks buvo mano vaikystės Vilnius – su dundančiais į Rytus ešelonais (gyvenome prie pat geležinkelio tilto į Rasas), su ilgomis eilėmis prie perdavimo langelio Rasų gatvės kalėjimo sienoje ir pionieriškų būgnų tratėjimu. Mano motina ligi pat savo mirties 1996 m. kovo 11 d. brolio dvynio netektį jautė taip, tarsi jai būtų amputuota kuri nors kūno dalis. Augdama mėginau priešintis tokiai būsenai, tam neatlyžtančiam netekties skausmui, stengiausi nepasiduoti motinos sielvartui, bet, pasirodo, ir aš paveldėjau tą patį kraujo šauksmą...

Prireikė daugelio metų, kad Prano Žižmaro legenda visu savo grožiu ir giliai vilnietiška dvasia atsiskleistų prieš mano akis painiuose Lietuvos ir jos sostinės likimo vingiuose – kupina nepakartojamo lietuviško idealizmo, romantinio polėkio, heroizmo ir liūdno nujautimo, tartum daina „Vilniaus kalneliai, sveikiname jus“... Sovietiniais laikais daugybė žmonių slapčia, apsižvalgydami, pašnibždomis pasakodavo (ir šiandien dar tebepasakoja) apie Praną Žižmarą, kaip apie brangią nepriklausomybės laikų relikviją, simbolinę prarasto, bet nepasidavusio Vilniaus ženklą. Atrodė, tik tiek šio žmogaus ir liko – jį pažinojusių asmenų prisiminimai. Juk jis netapė paveikslų, nerašė knygų, nestatė namų, nepaliko nieko materialaus ir apčiuopiamo – Pranas Žižmaras paliko tik savo legendą, legendą, visą sovietmetį atlaikiusią ypatingas „organų“ pastangas užgniaužti, ištrinti šią pavardę iš žmonių atmin-

Prano Žižmaro Vytis, ligi 1989 m. slėptas sandėlio sienoje.
Prizas gautas 1938 m. pirmojoje Lietuvos tautinėje olimpiadoje už
Vilniaus komandos laimėtas tinklinio varžybas

ties. Kodėl šis vardas lyg aidas šaipoklis erzino, trikdė, krėtė tartum elektros srovė kagėbistų smegenines? (Juo labiau, kad atkaklus utopistas jo brolis Jonas Žižmaras vadinamaisiais „atlydžio“ metais išreikalavo iš LSSR saugumo organų Prano Žižmaro reabilitacijos – „posmertno“ – dokumentą). Ištisą pusšimtį metų tęsėsi nesuprantamas saugumo šurmulys: jie vis kažinką aiškinosi, kažinko nerimavo, ieškojo, šniukštinėjo, šmižinėjo, klausinėjo ir kratė Žižmarų šeimos likučius. Ne kartą buvau tampoma ir klausinėjama apie dėdę, kurio net nepažinojau. Jų ilgos rankos pasiekė tolimoj Australijon pasitraukusias seseris Eleną ir Genovaitę Žižmaraites... Šitiek pastangų ir bruzdesio dėl jų pačių ištremto ir seniai numarinto žmogaus? Ar Prano dvasia neleido jiems ramiai miegoti? Ar jo šmėkla sklandė po kruvinais KGB rūmų skliautais? Gal jie bijojo, kad jis prisikels? Jiems parūpo net senųjų Žižmarų – Pranciškaus ir Rozalijos kapelis Rusų kapinėse. Parūpo net Dailės instituto studentas Stanislovas Kuzma, 1967 m. išdrožęs medinį kopolytstulpį ant senųjų Žižmarų kapo... Gal jie manė, kad prie tėvų kapo lankosi mylimo sūnaus siela? Gal jie norėjo ją sučiupti ir įkalinti?

Kodėl tas nedaug, kas išliko, laikui bėgant ne tik nepradingo, bet plėtėsi, šakojosi, augo? Kai pagaliau atgavome teisę susipažinti su prieškarinio nepriklausomos Lietuvos ir pasaulio spauda, paaiškėjo, kad pasakojimų apie vilnietį Praną Žižmarą įvairiuose leidiniuose prisirinko nemenkas pluoštas, nors visi pasakojimai sukasi apie tuos pačius faktus ir įvykius. Visiems atsiminimams (raštu ir žodžiu) būdingi keisti netikslumai, nesutapimai, visokios variacijos ir pagražinimai, vaizdo neryškumas, nematerialumas, tartum Pranas buvo ne realus jaunuolis, didelės Žižmarų šeimos narys – brolis ir sūnus, ne žmogus iš kūno ir kraujo, gyvenęs, veikęs lenkų okupuotame prieškario Vilniuje, o kažin koks Vilniaus padange praskriejęs regėjimas, pasirodęs ir išnykęs su barokiškais debesimis debesų karžygys... Regėjimą mačiusieji liko aiškintis jo aplinkybių, detalių, laiko ir vietos – kiekvienas vis pridurdamas ką nors nuo savęs, ką nors ypatinga, ką tik jis vienas pastebėjęs, išiminęs, suvokęs.

Visi šaltiniai (kaskart vis su kitokiomis detalėmis) pasakoja apie trispalvę, kurią Pranas su draugais skautais iškėlė Gedimino bokšte 1928 m. vasario 16 d., apie paskutinąją dvikovą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, dvikovą ne dėl asmeninių ambicijų, o dėl Lietuvos ir lietuvių garbės. Daugybė autorių, tų įvykių amžininkų, savo prisiminimų knygos bei straipsniuose tai dvikovai skiria daugiausiai vietos, ligi šiol tuo įvykiu žavėdamiesi ar tebesiginčydami ir polemizuodami (Lenkijoje, Londone, Toronte, Vokietijoje, Australijoje) dėl dvikovo aplinkybių, netgi dėl jos liudininkų ir dalyvių tapatybės. Galima surasti daugybę keistų ir nesutampančių liudijimų, išpūdžių ir užuominų, kurie neduoda ramybės po pasaulį pasklidusiems prieškarinio vilniečiams – buvusiems draugams ir priešams, bendraminčiams ir polemistams, lietuviams, lenkams, žydams, baltarusiams, gal net ir rusams, kurių pavardės (konvojininkų, tardytojų, egzekutorių) kruvinomis raidėmis įamžintos Prano Žižmaro ir kitų suimtų, represuotų, nužudytų vilniečių bylose. Vilniečiai ir ne tik vilniečiai, pokaryje atsidūrę Vakaruose, prisiminę Praną Žižmarą klausdavo – kas gi jam atsitiko? Koks jo likimas? Vadinamoje Bostono lietuvių enciklopedijoje rašoma, kad buvo ištremtas ir mirė Sibiro konclageriuose, tačiau mirties data klaidingai nurodyta 1955 m., o ne 1944 m.

Žižmarų šeima Petrapilyje 1917 m. Iš kairės: Genovaitė, Jonas, tėvas Pranciškus, Bernarda, už jos Elena, Aleksandras, motina Rozalija, Pranas, Veronika

Reikšmingesnius tekstus, kuriuos radau periodikoje ir knygoje, pasistengsiu, kiek įmanoma, pateikti tolesniuose knygos skyriuose, nors tuose prisiminimuose netrūksta prasimanymų, netikslumų ir prieštaringumų – viską palieku taip, kaip autorių parašyta, nes tie pasakojimai irgi jau tapo legendos dalimi. Daug įdomių, objektyvių ar tendencingų žinių galima rasti lenkų spaudoje, nors kartais čia nusišnekama ligi keisčiausių fantazijų.

Tačiau pirmiausiai noriu papasakoti privačią Prano Žižmaro gyvenimo istoriją, veikiau jos nuotrupas – tai, ką teko išgirsti iš tėvų, giminių, šeimos draugų. Istoriją, sudėliotą iš vaikystėje susiurbtų įspūdžių ir vėlesnių atradimų. Tie pasakojimai fragmentiški, nusitrynę, išblukę kaip dagerotipai iš seno albumo – bet tai viskas, ką pavyko surasti *biešeškant prarasto laiko*, ką pasisekė išgelbėti nuo išnykimo.

Sajūdžio pirmojo suvažiavimo vėlyvą nakties (ar ankstyvo ryto) valandą apie Praną Žižmarą iš TV ekrano staiga prabilo žmogus, kalbėjęs su juo viename lagerio barake. Tą pasakojimą ir tą žmogų (dabar jau a.a. pulkininką Juozą Enčerį), išgirdo ir pamatė ligos patale gulėjusi mano motina, ligi tos Sajūdžio nakties ištisą penkiasdešimtmetį žinojusi tik vieną – brolio mirties faktą. Ar tai ne stebuklas?

PETERBURGO KIEMUOSE, KAUKAZO PRIEKALNĖSE

Prano Žižmaro tėvai, mano seneliai Rozalija ir Pranciškus Žižmarai (tėvas ir sūnus turėjo tą patį vardą) atvyko į Petrapilį XIX a. pabaigoje iš Daugėlišio valsčiaus, Kiniūnų kaimo. Čia jie susituokė katalikų bažnyčioje, čia gimė ir augo septyni jų vaikai – trys sūnūs ir keturios dukros. Genovaitė ir Elena buvo vyriausios, Pranas ir mano motina Veronika buvo dvyniai, gimę 1907 m. vasario 2 d. Šeimoje dar augo broliai Jonas, jaunikis Aleksandras ir pati jauniausioji Bernarda, gimusi 1915 m. Šeima gyveno Vasilijaus saloje. Sunkiai dirbdamas garsiose Putilovo gamyklose tėvas Pranciškus Žižmaras įgavo aukštesnę meistro kvalifikaciją, pasistatė namą, kuriame nuomojo butus, o iš nuomos pelno ilgainiui pastatė ir antrą didelį penkių aukštų namą, vadinamąjį „kamienyčią“ – „dochodnoj dom“. Pirmieji namų aukštai buvo išnuomoti skalbyklai ir kino teatrui. Petrapilio kiemai – gilūs ir niūrūs kaip šuliniai, bet švytinčiomis birželio naktimis galima buvo išvysti dangumi praskrendantį angelą. Netoliese tekėjo upė Neva, vaikai paupyje žaisdavo, gaudydavo žuvis tarp didelių akmenų, kino teatre pro langelį žiūrėdavo pirmuosius nebylius filmus, mėgdžiodami matytas scenas. Tirštai nupudruotu veidu madam–taperė skambino pianinu, „emociškai nuspalvindama“ filmo scenas. Mano motinai gerai sekėsi šokti, griebtis už širdies ir teatrališkai alpti, o mažajam Pranui, vaikystėje svajojusiam būti kunigu, labiau nei filmai patiko mylimo dėdės Motiejaus Gaidelio nuo Daugėlišio „teatras“. Stambus, triukšmingas ir linksmas dėdė atvažiuodavo arkliais kinkytuvu, o žiemą rogėmis (Ignalinos krašto ūkininkams tokia kelionė į Piterį buvo įprastas dalykas). Dėdė Motiejus kvėpėdavo šalčiu, avikailiais, obuoliais – taip vaikams kvėpėjo Lietuva, tėvų gimtinė, kurią tik vyresnieji buvo matę kartą-kitą. Bet svarbiausia, kad gerokai aprusėjusiems ir aplenkėjusiems Žižmariukams (gatvės, mokyklos ir bažnyčios įtaka) šis paprastas ūkininkas, vėliau apsigyvenęs Latvijoje, atveždavo lietuvišką kalendorių, knygelį, pasakodavo romantines legendas apie Lietuvos senovę: narsūs karžygiai, iškilūs kunigaikščiai, mergelės – vaidilutės, ažuolų girios, Gedimino miestas, pilys ant

kalnų... Mano bobulė, Žižmariukų mama Rozalija, mokėjo nuostabių senovinių aukštaitiškų dainų. Iš jos, jau beveik devyniasdešimtmetės, išgirdau vieną gražiausiųjų: „Supkit, neškit mani jaunų, kad išvysčiau aukštų kalnų“ ir pasaką su dainuojamuoju intarpu: „Karvelėlis burkava verkava, mani tėvelis pašava...“

Kai Rusiją ištiko katastrofa – Pirmasis pasaulinis karas ir kruvinoji bolševikų revoliucija, šeimos tėvą raudonieji komisarai areštavo, tardė, įkalino (klasinis priešas, buržujus, savininkas). Gelbėdamasi nuo bolševikų siautėjimo, motina su penkiais vyresniaisiais ir dviem visai mažais vaikais traukėsi per liepsnojančią, badaujančią, chaose skendinčią šalį į pietus, arčiau Kaukazo, kur dar nebuvo bolševikų valdžios (tikėjosi, kad visas tas košmaras laikinas). Šeima apsistojo Stavropolio krašte. Mama pasakodavo apie saldžius ir sultingus arbūzus, saulėkaitoje išvertusius dryžuotus pilvus, apie milžiniškus trešnių medžius ir jaučių kinkinius, kuriuos važnyčiotojai ragindavo šūksniais „Cob“ ir „Cabe“ (kairysis ir dešinysis jautis). Galbūt jau tada paauglys Pranas susipažino su skautų veikla – manau, kad „baltieji“ rusai galėjo turėti kokią nors skautišką organizaciją. O gal jis buvo skautas iš prigimties? Pulkelis Žižmariukų eidavo klaidžiais priekalnių miškais į tolimesnes gyvenvietes parsinešti maisto. Kartą juos begrižtančius užklupo sutemos, jie būtų visai pasiklydę kalnų takeliuose, bet sumanusis broliukas Pranas dar eidamas pirmyn laužė krūmų šakeles, žymėjo kelią ir visus sėkmingai parvedė namo.

Ten, Kaukaze, mano mama pasakojo mačiusi regėjimą: kalno viršūnėje jai pasirodė šventasis Pranciškus charakteringu apdaru, su rožiniu rankoje. Mama šaukė visa gerkle, kad kas nors atbėgtų ir pamatytų stebuklą, bet regėjimas išnyko. Broliai bei sesės nelabai tikėjo mergaitės pasakojimu, vienintelis Pranas tada pasakė sesei: „Kodėl jis ne man, o tau, Verut, pasirodė?“ Mama neužmiršo to įvykio ligi senatvės. Daugiau jokių žinių apie šeimos gyvenimą pietuose neturiu. Ak, kodėl taip mažai klausinėjau...

Pirmoji Prano nuotrauka Vilniuje.
Užrašas: *Gedimino sostapilis. Vilnius*
19 XI 23 m.

Aleksandras Žižmaras
penkiolikos metų
amžiaus

Veronika (Vera), Bernarda (Bena), Elena (Liolia),
Genovaitė (Ženia) Žižmaraitės

VILNIAUS VARPAI

Kai Žižmarų šeima, prisiglaudusią Stavropolio krašte, pasiekė žinios apie Lietuvos nepriklausomybę, per karų ir revoliucijų gaisrus, sklindant tikroms ir melagingoms žinioms apie įvykius Lietuvos žemėje, Rozalija Žižmarienė su septyniais vaikais susiruošė grįžti į gimtinę. Per didžiausius vargus apie 1921 m. šeima pasiekė Vilnių. Bolševikai iš Vilniaus buvo išvyti, bet sostinė jau buvo lenkų valdžioje. Pabėgėlių šelpimo organizacijos, bažnyčia ir negausus lietuvių veikėjų būrelis nuo pat Pirmojo pasaulinio karo rūpinosi sugrįžusiais lietuviais, steigė vaikams mokyklas, bendrabučius ir prieglaudas – apie tai jau nemažai pasakota ir rašyta. Žižmarų šeima apsigyveno už Aušros Vartų, Liepkalnio–Rasų rajone, Turgelių gatvėje, didikų Umiastovskių žemėje, mažame vienaukščiame namelyje, kuriame anksčiau gyveno senas kunigas. Namelyje buvo keli saulėti kambariai, didelė virtuvė, daržas, sodas, o viena patalpa su skliautuotomis lubomis, kur kunigas meldavosi, buvo vadinama koplyčia. Vyresnieji vaikai, įstoję mokyti kas į Vytauto Didžiojo gimnaziją, kas į lietuvių mokytojų seminariją, glaudėsi bendrabučiuose. Pranas – pas Pranciškonus prie šv. Mikalojaus bažnyčios. Ten pat gyveno ir penkiolikmetis Petriukas Mareckas, būsimasis mano tėvas, atvežtas mokyti iš Apso, Kupčelių kaimo. Čia, vadovaujami Prano, mokiniai leido šapirografuotą laikraštėlį, platino jį lietuvių tarpe po pamaldų šv. Mikalojaus bažnyčioje. Kur buvę, kur nebuvę vyresnieji broliai ir sesės atbėgdavo pas motiną Rozaliją ir jaunėlius Aleksandrą ir Bernardą į Turgelių gatvę: pasikalbėdavo, pasiguosdavo ir dar gaudavo dubenėlį košės ar dilgėlių sriubos. Namai kvepėdavo kava – bobulė Rozalija Žižmarienė ligi senatvės buvo didelė kavos mėgėja. Kavą (keista, kad ne arbatą iš samovaro) bobulė gerdavo net sunkiausiais laikais – bent iš skrudintų ažuolo gilių. Turgelių gatvėje glaudėsi ne vien Žižmarų atžalos: rūstus likimas tvirtais draugystės saitais visam gyvenimui sujungė septynis Žižmarų ir penkis Karužų vaikus, likusius visiškai našlaičiais. Motina ir tėvas Karužai, per stebuklą ištrukę iš bolševikų kalėjimo Novgorode, atskubėjo į Vilnių pas savo jau anksčiau parvežtas atžalas, tačiau abu jie, vos pasiekę Vilnių, mirė nuo dėmėtosių šiltinės. O jų vaikai – Marija, Eugenija, Elena, Antanas, Aleksandras – išaugo ir tapo žinomais Lietuvos šviesuoliais.

Vilniaus lietuviai moksleiviai su dr. Jonu Basanavičiumi.
Pranas priešpaskutinėje eilėje penktas iš kairės. 1924 m.

Moksleiviai su dr. Jonu Basanavičiumi.
Antra iš kairės Eugenija Karužaitė (Budėnienė),
ketvirta Stasė Nedzveckaitė, trečias antroje eilėje
Alfonsas Bielinis, ketvirtas Pranas

1929 metų debesis

Skautų globojami Vilniaus krašto žmonės
per Sekmines lanko Kalvarijas

Vilniuje – minios išvietintųjų po Pirmojo pasaulinio karo, būriai našlaičių, pulkai benamių, pabėgėliai iš bolševikinės Rusijos, virtinės varguolių iš lenkų okupuotų Vilnijos žemių, arkliais ar pėsčiomis pasiekusių senąją sostapilę su viltimi čia gauti darbo, išmokti amato ar siekti mokslo... Tie vargo vaikai iš Vilniaus apylinkių, demarkacine linija atskirti nuo nepriklausomos tėvynės Lietuvos ir laikinosios sostinės Kauno, tapo veikliais Vilniaus moksleiviais, patriotais, šviesuoliais, lietuviybės puoselėtojais lenkų valdomame ir žiauriai lenkinamame krašte. Kokia atkakli dvasia juos įkvėpdavo, kokia globėjiška ranka juos vedė, saugojo ir rodė kelią? Vaikiška šešiolikmečio Prano ranka ant jo fotografijos užrašyta: „*Gedimino sostapis, Vilnius, 1923 m.*“ Tačiau, kad ir koks sunkus bei sumaištingas buvo gyvenimas, vilniečių sielos ir akys nešliaužiojo pažemiais, o žvelgė į dangų, kilo aukštyrėn – rytą, vidudienį ir vakarą mieste iškilmingai ir melodingai gaudė bažnyčių varpai, drąsindami, guosdami, išlydėdami... Vilniaus varpų muzika ramino Rozaliją Žižmarienę, kaip ir kitas motinas, seseris, žmonas sielvarto ir nesibaigiančių netekčių valandomis. Apie 1925 m. penkiolikmetis gražuolis Aleksandras Žižmaras pabėgo į Gdanską, ketindamas tapti jūreiviu, bet prapuolė pasaulio platybės – visos paieškos buvo bevaisės. Iš Petrapilio (tada jau Leningrado) kalėjimų palaužta sveikata sugrįžo šeimos tėvas Pranciškus ir netrukus (apie 1929 m.) mirė. Palaidotas Rasų kapinėse.

Nedaug išlikę faktų ir žinių apie Prano gyvenimą Vilniuje pirmaisiais, pačiais sunkiausiais Žižmarų šeimai metais. Dvidešimt savo gyvenimo metų jis vaikščiojo pro vartus Turgelių gatvėje (juos matome p. 54). Iš pasakojimų žinau tiek, kad Pranas jau paauglystės metais savaip sujungė gilų, kaip ir jo motinos Rozalijos tikėjimą su smalsumu ir pramuštalviškumu. Jis puikiai orientavosi gyvenimo realijose ir politinėje situacijoje. Padrąsintas Jono Basanavičiaus, globojamas vyskupo Jurgio Matulaičio, pastebėtas Lietuvos generolo Teodoro Daukanto bei žinomų Vilniaus krašto lietuvių šviesuolių kunigų Nikodemo Raštučio, Petro Kraujalio, Vinco Taškūno, Kristupo Čihiro ir kt., greitai įsijungė į lietuviybės veiklą. Ja uždegdavo ir kitų vaikų bei paauglių širdis.

SŪNUS, BROLIS, DRAUGAS

Kaip jau minėjau, savo dėdės nesu mačiusi. Visą vaikystę, o gal ir visą gyvenimą Pranas man išliko didelė, svarbi, paslaptinga, kažin kur toli, Sibiro sniegynuose pražuvusi, bet visados mūsų tarpe esanti būtybė. Dėdė Pranas buvo ilgo, neapžvelgiamo, sukrėtimų kupino tėvų gyvenimo (carai, karai, revoliucijos, okupacijos, suirutės, netektys) dalis. O dabar, Prano Žižmaro šimtmečio sukakties išvakarėse, staiga suvokiau, kad mėginu suprasti, iššifruoti ir aprašyti paauglio, jaunuolio, tinkančio man į sūnus, veiksmus, mintis, elgesio motyvus. Pranas Žižmaras – amžinai jaunas vilnietis. Faktai apie jo kasdienį gyvenimą lenkiškame prieškario Vilniuje, juo labiau Varšuvoje ar dažnose jo išvykose už demarkacinės linijos – į Kauną menkai žinomi, negausūs, nes neliko laiškų, dienoraščių, užrašų. Be to, jo veikimo srityse buvo daug slaptumo – kitaip laukė bausmės, nuobaudos, kalėjimas – „dosnia“ okupacinės valdžios ranka tautinėms mažumoms Vilniaus krašte dalijamos „dovanos“. Galiu kurti jo gyvenimo sakmę iš daugybės išlikusių fotografijų (kartais su įrašais antroje pusėje) ir jose įamžintų veidų, tyrinėti jo pažintis ir ryšius, papildyti juos amžininkų pasakojimais, tačiau beveik nėra jokių šaltinių, kur jis atsiskleistų pats, kalbėtų apie save. Nežinau jo jausmų, jo mąstymo, jo stiliaus – matau tik Prano siluetą, kurį mėginu užpildyti jo poelgiais, atskirais sakiniiais, subjektyviais aplinkinių žmonių pastebėjimais. O juk būta, be abejo būta laiškų – dalykinių ir privačių, rašytų draugėms, draugams, būta ir meilės laiškų, ir bandymų rašyti poeziją. Viskas pražuvo? Beveik viskas. Atlipdžius albume priklijuotas nuotraukas, kai ką pavyko perskaityti jų antroje pusėje, bet tai tik trupiniai. O gal pats likimas taip sutvarkė, kad Prano Žižmaro paveikslas išliktų monumentalus, nugludintas laiko, be kasdienybės prisilietimų, be gyvenimo raukšlių, be žmoniškų silpnybių, be šešėlių ir smulkių niuansų? Įsiminiau kelis mano mamos papasakotus epizodus, atskleidžiančius jaunuolio būdą, tačiau gyvą brolio paveikslą motinos atmintyje ilgainiui užgožė netekties skausmas, jo kančių ir žūties motyvas.

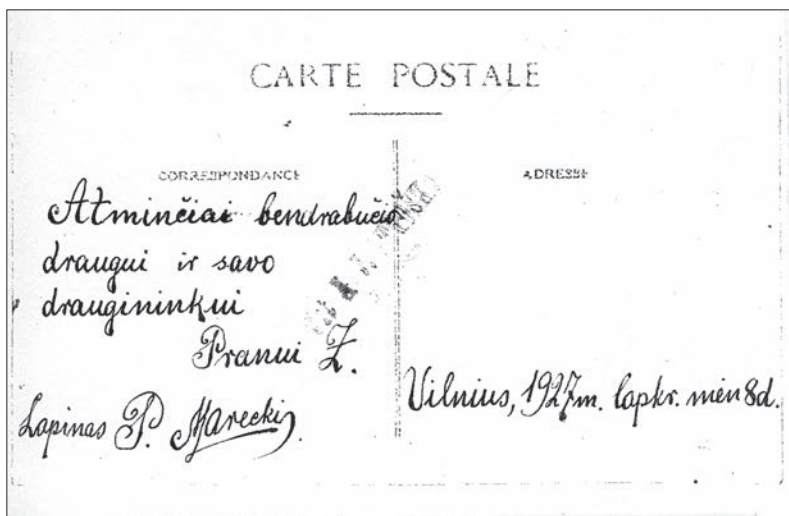
Pranas nuo mažų dienų ypatinga meile gaubė savo Motiną, globojo ją. Studijuodamas Lenkijoje nusivežė ją į Varšuvą, Krokuvą, aprodė tenykštes bažnyčias, miestų grožybes. Jis visokeriopai padėdavo gausiam brolių ir sesių būriui, kol šie atsistojo ant kojų, kol patys

Pranciškonų bendrabučio draugas
Petras Mareckas ir
užrašo faksimilė (apačioje)

Marija Karužaitė (Horodničienė).
Užrašas: *Pranui ištvėrusiam.*
Seselė Marytė. 1929–X–12 d.

Pranas Žižmaras 1926 m.

Su rašytoju, mokytoju, aušrininku
Ksaveru Sakalausku-Vanagėliu

Su bičiuliu Gustavu Velecku

pradėjo uždirbti tuos menkus zlotus, kuriuos savo „kaimo liktarnioms“, pusiau slapta dirbantiems mokytojams ir auklėtojams lietuviškose Vilnijos mokyklose, darželiuose, pirkiose-skaityklose teįstengė mokėti lietuviškos „Ryto“ ar „Šv. Kazimiero“ draugijos. Pranas buvo pasaulio matęs, smarkus, sumanus didmiesčio vaikas, labai išsiskiriantis iš nedrąsių ir kuklių kaimietukų, suvažiavusių į Vilnių iš tolimesnių ir artimesnių apylinkių. Jis buvo romantiškų polėkių, bet kuklus, greitos orientacijos, mėgo improvizuotas išdaigas su gražia pabaiga, vadovavosi skautiška „gerų darbų“ moraline nuostata ir tikėjo žmonių geranoriškumu. Pasak Prano bičiulės, skautės, šiuo metu jau šimtametės šaunuolės gydytojos Alės Karužaitės, „Pranas nekreipė dėmesio į aplinkos purvą, buvo virš jo“.

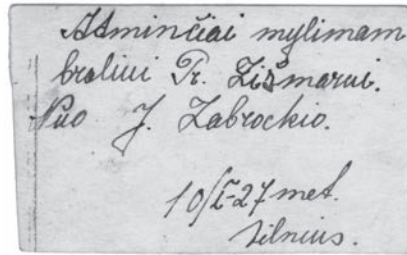
Kai mano mama, panelė mokytoja, parvažiavusi į Vilnių iš savo „tremties“ – atokaus Kupčelių kaimo Apsos parapijoje, stovėdama prie atviro lango svajojo apie tviskančią sceną, baletą ir tuo pat metu gal dešimtąją kartą adė savo sudėvėtas pirštinaites (ruošėsi su draugėmis Budrevičiūtėmis pasižmonėti Jurgio prospekte), Pranas, patykojęs iš sodo pusės, pastvėrė mamos siuvinį ir padegė. Mama pro langą šaukė, maldavo nedeginti, bet brolis buvo nepermaldaujamas. Su šėlmio šypsena, žėrinčiomis akimis jis įteikė mamai gražią dėžę su firminiu Varšuvos odininko ženklu ir gurgždančiomis gelsvos odos pirštinėmis. O juk pats buvo tik neturtingas Varšuvos studentas.

Speiguotą 1937 m. gruodžio dieną, Naujųjų metų išvakarėse, šv. Mikalojaus bažnyčioje kunigas Kristupas Čibiras sutuokė mano tėvus. Į vestuvių pobūvį Turgelių gatvėje užpustytomis priemiesčio gatvėmis atšvilpė rogės su varpeliais ir apšarmojęs vežikas įnešė storai įpakuotą, kaspinais apraišiotą žmogaus dydžio nešulį. Išpakavus pasirodė baltais žiedais apsipylęs rododendras... Pranas aikčiojo ir stebėjosi kartu su visais – kas gi atsiuntė šią netikėtą dovaną? Po kurio laiko paaiškėjo, kad tai buvo jo paties suruoštas siurprizas.

Mano pusseserei Mildutei Pranas mėgo vaidinti Šventąjį Mikalojų (taip Vilniaus vaikai vadino Kalėdų senelį). Po daugybės metų, gyvendama amžinos vasaros zonoje, pusseserė ryškiau už viską atsimena speiguotas Vilniaus žiemas, rogių varpelių skambėjimą ir stebuklingus Šventojo Mikalojaus – dėdės Prano atsilankymus.

Pranas buvo nuolat apsuptas skautų, draugų, jaunimo, gyvenimas aplink jį virė, kunkuliavo, žaižaravo – tai buvo jo gyvenimo būdas, stilius, jo širdies poreikis. Apie tai pasakoja daugelis. Bet kaip jis

vertino aplinką, įvykius, pats save? Apie ką slapčiomis svajojo spindulingasis Vilniaus jaunuolis? Šią uždangą vos vos praskleidžia per stebuklą išlikę jo geriausio draugo Jono Zabrockio laišakai, rašyti iš Brazilijos, Piracicabos miesto. Jaunas vilnietis poetas ir dainininkas Jonas Zabrockis nuo Lazūnų apie 1930 m. emigravo į Pietų Ameriką. Jiedu ilgai susirašinėjo. Jono Zabrockio laišakai ligi šiol dūlėja mano stalčiuje, tuo tarpu Prano laišakai su karščiausiomis naujienomis iš nuvainikuotosios Lietuvos sostinės ir jo patirtais išgyvenimais išnyko kažin kur pasaulio platybėse. Kiek gyvos Vilniaus istorijos kartu su tais laiškais pradingo! Bičiulis jam rašo: *„Brangusis Praneli! Po ilgaus tylėjimo gavau šiandien Tavo brangų, ilgą laišką, kuris bendrais bruožais davė man supratimą apie praėjusį Tavo, nuotykių ir liūdesio kupiną gyvenimą. <...> O Praneli! Kiek tau teko daug pergyventi nuo tos valandos, kuomet paskutinį kartą spaudžiau tavo brolišką ranką, kuri dėstė šitas brangias mintis. <...> Gyvenimas keičiasi, mes lekiam ateitin, kuri yra protui neprieinama ir neišsprendžiamos jos paslaptybės. Štai kadaisiai, kaip jau vieną kartą esu minėjęs, svajojom apie pasaulines keliones ir jų nuotykių nuotykius, kurie gali sutikti jų mėgėjus. Ir kaip yra gražu, įdomu pamatyti įvairias šalis ir jų savybes, bet tik pakeliaut, ar trumpam laikui pasigrožėti, nes kai tampa kasdieninė duona, tampa visai neįdomu. Kuomet teko matyti Vokietiją tai mintys šnabždėjo: – Ach, kaip būtų įdomu gyventi Berlyne, Frankfurte ar kur kitur, bet apleidus Vokietijos lygumas ir patekus žmogui Šveicarijon, tuoj kitas šnabždesys: kad gi grožybė neišdainuota poezijos, menas ir t.t., rodos tik gyvenk, dainuok, mylėk, šumyk ir nelauk mirties nei kokios kitos katastrofos. Pradundėjęs Šveicarijos grožybes, pakliūni Italijos lygumon ir čia tuoj naujos mintys pamačius apelsinų, persikų plantacijas. Atidundėjęs Genujon tai ir visai rodos toliau vykti nesinori. Tiek įdomumo, tiek gražumo, tiek žmogus gali jausti sielai malonumo nardydamas tamsiai žalioj mėlynoj jūroj. O virš galvos žmogus matai gilų gilų tyrą kaip žemčiūgas mėlyną Italijos dangų. Viskas įdomu, bet po poros dienų žmogaus siela trokšta lėkti toliau ir toliau į naujų grožybių ir paslaptypių pasaulius. Ir štai jūrų bangų raižytojas neša keleivius Viduržemio jūra, rodydamas smėlėtus krantus. Čia jau Italijos krantas baigiasi, matai Francūzijos krantus, tuojaus ir stebuklingas ir jausmingas visokių prašmatnių lošimų ir želdinių pasaulis Monako valstybėlė. Viskas praeina lyg kino filmoje, vaizdas lydi vaizdą, jausmas gamina jausmą ir t.t.“* Susižavėjęs bičiulis aprašo dar daug jo pamatytų (ir judviejų išsvajotų) grožybių – Ispaniją, Barseloną, Gibraltaro uolas, Afrikos krantą, kelionę per Atlantą, pagaliau – *„O Rio de Janeiro“*, sušunka nežinia iš kur žmo-

Bičiulis Jonas Zabrockis ir
jo dedikacijos faksimilė

gaus kakarinėj. Taigi stebuklingai neišpasakytai graži Brazilijos sostinė!". Toliau – begalinės plantacijos, San Paulo miestas, stulbinantis Martinelli dangoraižis, riaumojantis krioklys... Pagaliau ir kelionės tikslas – Piracicabos miestas. Bičiulio laiške – humoro gaidelės: „Dabar jei atvyktų mano Pranuks, tai jis pirmaisiai klaustų, kur čia Ūkio mokykla, kurioj „mučiasi“ toks tai „litovcas“ Jonas, nes jį tik taip visur ir visuomet vadina. Bet šiandien Tu neatvykai, tad aš Tau paporinsiu kaip Jonui klojasi čia, Piracicaboje“...

Kokie paprasti, jaunatviškai tyri šių dorų Lietuvos vaikų jausmai, koks imlus jų protas naujoms patirtims, kokios atviros provincialų širdys pasaulio įvairovei, grožiui! Ir koks kamuojantis varguose skendinčios Tėvynės, pavergtojo Vilniaus ilgesys, persmelkęs kiekvieną bičiulio iš Brazilijos laišką. Bet kur laiškai, rašyti į tolimąją Piracicabą? Kad bent vieną jų pamačius! Štai Pranui dovanotos draugų ir draugių nuotraukos, jo paties darytos fotografijos, proginiai atvirukai... Visur – jaunatviškas humoras, tikras ir gilus likimo brolių vilniečių solidarumas, neišblėsęs net ir XXI amžiuje, išsaugotas per visą gyvenimą, ligi karsto lentos. (Ir aš augau tėvų puoselėjamo senųjų vilniečių bendrumo auroje, užburtame kreidos rate, už kurio plytėjo sovietinės imperijos tyrлаukai, vilniečiams ypač svetimas, jėga primestas pasaulis). Ant fotografijos, kurioje išiamžinę Pranas ir jo bičiulė Alė Karužaitė, Prano ranka įrašytos nuotaikingos skautiško gyvenimo pabiros:

„Lai bendras laužas jungia mūsų draugystę“, „Laisvę pajutęs po bausmės būsiu Tavo draugas ir brolis Pranas“, „Aš visuomet toks, kaip buvau, lik ir Tu, Sesele“. Ilgas sąrašas vietovių, kurias aplankė Vilniaus Gedimino draugovės skautai 1928 m. vasarą, pirmą kartą su savo draugininku patekę į išsvajotąją laisvą Lietuvą: Kaunas, Veliuona, Nida, Rusnė, Klaipėda, Palanga, Telšiai, Anykščiai, Utena ir t. t. Draugiškas ir berniokiškai linksmas Pranas po nakvynės kažinkokioje Palūšės pastogėje atsisveikina ketureiliu: „Mielos panelės, aš juk ne rusas – aciū už blakes, aciū už blusas“. Ant 1928 m. liepos 19 dienos skautų būrelio nuotraukos gražiame pušyne – netikėta jaunuolio išpažintis: „Palanga, mūsų stovykla prieš išvažiuojant man į Latviją. Brangūs atsiminimai surišti su pirmąja karšta meile. Daug kovų, daug kančių pragyventa šioje stovykloj“. Tai buvo meilė gražiai ir protingai Vilniaus universiteto studentei, Vilniaus lietuviškos spaudos bendradarbei Mirai (Miroslavai) Veleckaitei, vėliau Viščinieni. Išlikęs fragmentas laiško, rašyto motinai iš bombarduojamos Varšuvos sprogstančių bombų, pavojaus situacijoje (1939 m., Antrojo pasaulinio karo pradžia). Lietuvos valdžia siuntė Praną į Varšuvą kaip Vilniaus lietuvių jaunimo vadą su svarbia misija – pasitarti dėl Vilniaus lietuvių jaunuolių mobilizavimo į Lenkijos kariuomenę. Tame pačiame lape – eiliuoto subraukyto teksto lenkų kalba juodraštis, skiriamas paslaptingai Ritai – taip pat apie pavojų, sprogimus ir saugančią apvaizdos globą – jis žino, kad jo sena motinėlė meldžiasi už jį prie Aušros Vartų Marijos... Senoji motinėlė meldėsi už sūnų dar daug, daug metų – iki paskutiniojo jo, o po dvidešimties metų – ir paskutiniojo savo atodūsio.

Tai tik trupiniai, tik nuotrupos iš gyvenimo, kuris buvo nulaužtas, nutrauktas, nušluotas istorijos vėjų, palaidotas po storu melo sluoksniu, vainikuotas kankinio mirtimi Sibiro gulaguose. Bet jeigu nežinočiau nieko, visiškai nieko, jeigu neturėčiau net ir to, ką pavyko surinkti apie Prano Žižmaro gyvenimą ir jo asmenybę, viską būčiau perskaičiusi dėdės veide – gražiame, valingame jauno vyro veide, jo spindinčiose akyse. Vienintelėje visos Žižmarų šeimos fotografijoje (1917 m., Petrapilis) išiamžinę abu tėvai ir septyni jų vaikai. Dešimtmečio Pranuko šypsena (Pranas ir mano mama toje fotografijoje meiliai susiėmę už rankų) atskleidžia viską: jo sielą, būdą, protą, jo būsimo gyvenimo žygius... Tik nieko nekalba apie Golgotą.

Iš kairės: Pranas, Vincas Uždavins, Stasys Sabalys.
Kaunas, 1927.IV.20

Su bičiule Ale Karužaitė, užrašu antroje pusėje: *Lai bendras laužas jungia mūsų draugystę. Pranas – Alei.* 1928.VIII.3

Iš kairės: Jonas Žižmaras, Pranas,
Alfonsas Bielinis

Su bičiuliu Gustavu Velecku ir
Mira Veleckaite

Su Jonu Zabrockiu. Užrašas: 1929 m.
Atsisveikinant su Jonuku Kaune, II.15 d.
(Jonas emigravo į Braziliją)

Petras Mareckas, neatpažintas jaunuolis, Pranas.
Užrašas: *Apkeliavau aplink Liet. ir Latv. Sugrįžau vėl į savo būklę, kur vėl kasdieninę duoną
pradėjau valgyti, tik skirtumas tame, kad dar labiau kankina nerimastis ir lyg ko naujo
laukiu. Fotografiuota mano aparatu prie Vilnelės palei Markučius,
darbas mano. 1926-VIII-17 d.*

MOKSLAI IR DARBAI

Žižmarų vaikams, pradžios mokslus išėjusiems rusiškose carinėse mokyklose, o maldų ir giesmių išmokusiems iš lenkiškų maldaknygių, ilgai klajojus po Rusijos imperijos platybes ir pagaliau atvykus į lenkišką Vilnių, skaitymas ir rašymas lietuvių kalba turėjo būti sunkiai įkandamas riešutas. Kaip jie mokėsi Petrapilyje Putilovo fabriko mokykloje galima sužinoti iš aktorės Unės Babickaitės atsiminimų. Ji, 1913 m. gavusi šioje mokykloje mokytojos vietą, rašo: *„Ką galima bloga pasakyti apie kun. kapelioną? Jis tik dedasi žiaurus, o iš tikrųjų man yra labai geras. Aš jo panosėje, ir nuolat draudžiant, sulietuvinau visus vaikus. Jie spaudžiami buvo užsirašę lenkais ir lenkinami. Man gi naujai surašinėjant, visi užsirašė lietuviais. Lenkiškai iškraipytas pavardės atitaisiau ir užrašiau tokias, kokios tėvų pase buvo. Rytmetinę lenkišką maldą pakeičiau lietuviška. Kun. Senkus, išsaukęs mane, glostė mano veidus, gyrė mano darbą, negalėdamas atsidžiaugti tokia pažanga“*.^{*} Toje kovoje už lietuviybę savaime dalyvavo ir mažieji Žižmariukai... Kokio reikėjo tvirto nusiteikimo, koks stiprus turėjo būti Žižmarų lietuviybės genas, kad jie per gana trumpą laiką neblogai išmoktų rašytinę lietuvių kalbą, įstotų mokytis į Vilniaus mokytojų seminariją, o Elena Žižmaraitė vėliau pasirinktų lituanistikos studijas. Okupacinei lenkų valdžiai vis labiau spaudžiant Vilniaus krašto lietuvius, atkakliai naikinant šioje žemėje lietuviybės šaknis ir 1928 m. uždarius Vilniuje lietuvių mokytojų seminariją, Pranas, globojamas „petrapiliečio“ generolo Teodoro Daukanto, mokėsi „užsienyje“ – Kaune. Eksternu išlaikęs gimnazijos kurso egzaminus, pabuvojęs ir lenkų kariuomenėje (dėl plaučių ligos greitai demobilizuotas), 1929 m. Pranas Žižmaras įstojo į Stepono Batoro universiteto teisės ir visuomenės mokslų fakultetą, kur su pertraukomis studijavo ligi 1938/39 m. 1931 m. rugsėjo 1 d. jis gavo keletą savaitinių fizinės kultūros pamokų Vytauto Didžiojo gimnazijoje, o 1933 m. nutraukė darbo sutartį dėl mokslų Varšuvos Centriniam fizinės kultūros institute (CIWF). Šią mokslo įstaigą baigė 1937 m. ir tapo etatiniu Vytauto Didžiojo gimnazijos fizinės kultūros mokytoju, toliau studijuodamas Vilniaus universitete teisę. Visi jo auklėtiniai, mokiniai prisimena savo mokytoją

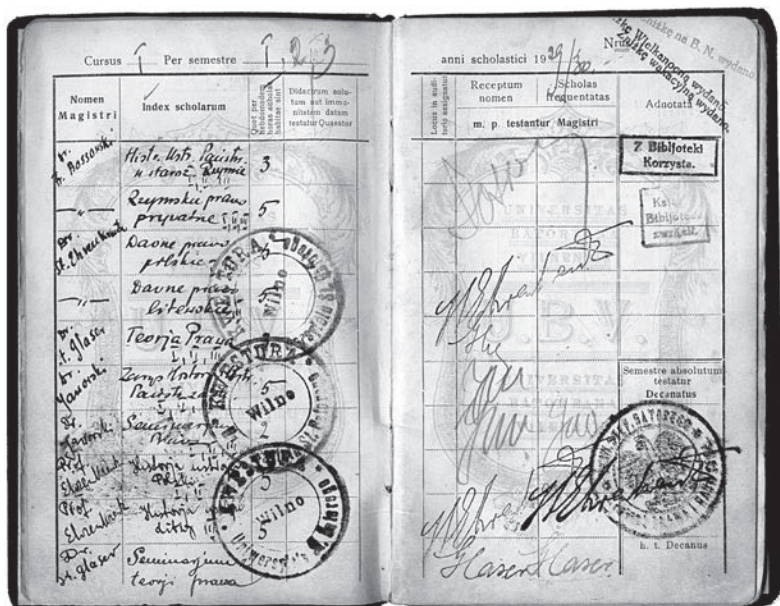
^{*} U. Babickaitė. Atsiminimai, dienoraštis, laiškai. – Vilnius, Scena, 2001.

Su lietuvių mokytojų seminarijos direktorium Juozu Kairiūkščiu.
Ranka pasirėmęs Pranas

kaip ypatingą asmenybę, kalba apie didelę jo įtaką jaunimo charakterio formavimui, Tėvynės meilės jausmo ugdymą. (Buvę mokiniai, kolegos, skautai tolesniuose skyriuose pasakos apie jų darbus ir žygius kartu su Pranu Žižmaru). 1937 m. socialinio draudimo mokesčių knygelėje nurodomi gimnazijos mokytoju įsidarbinusio Prano išlaikytiniai – 1872 m. gimusi motina Rozalija ir jauniausioji sesuo Bernarda. Kaip rodo bičiulių perteikiamos žinutės laiškuose ir atvirukuose, apie 1930 m. jis žvalgė galimybę studijuoti teisę Romoje – puoselėjo mintį ateityje dirbti Lietuvos valstybės diplomatijoje. Gal ir būtų realizavęs savo planus – juk buvo užsispyręs ir darbštus, pasak liudininkų, turėjo įgimtų diplomato sugebėjimų, tačiau visas viltis ir svajones teko palaidoti: per Europą ir europiečius persirito negailastingas istorijos volas.

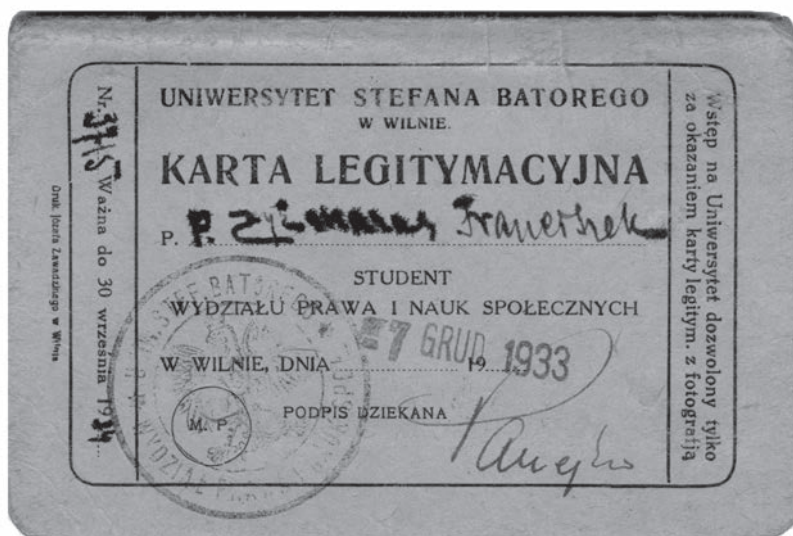
Atgavus Vilnių, Pranas Žižmaras buvo paskirtas Vilniaus sporto apygardos pirmininku. Sudėtingiausiomis aplinkybėmis per trumpą laiką spėjo nemažai nuveikti Lietuvos sporto labui ir Vilniaus krašto integravimui į Lietuvos valstybę. Bet tiksliau ir plačiau apie tai – dokumentuose bei amžininkų, bendražygių prisiminimuose.

Vilniaus Stepono Batoro universiteto studijų dokumentai

Varšuvos centrinio fizinio auklėjimo
instituto pažymėjimas

Vilniaus universiteto studento leidimas

N 126
1932-VI-15 d.

Do Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego

prawa: zezwolenie na
nauczanie p. Żyżmarasa-
i.

Mam zaszczyt przesać przy niniejszem podanie nauczyciela Franciszka Żyżmarasa w sprawie udzielenia zezwolenia na nauczanie gimnastyki w powierzonym mi gimnazjum w roku szk. 1932/33; przy tem zaznaczam, że p. Żyżmaras z zapalem i dosyć umiejętnie prowadzi lekcje gimnastyki i potrafi udzielić swój zapal uosącej się młodzieży, wobec czego, jako nauczyciel, posiada pewne walory; podobnie jego popieram ze swej strony tem więcej, że innego kandydata, mogącego prowadzić lekcje gimnastyki w języku litewskim, w dobie obecnej nie przewiduję.

D Y R E K T O R

/M. Szyszka/.

Warszawa-Bielany, dnia 10 maja 1937.r.

Do

Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego,
przez Dyrekcję Gimnazjum im. Witolda Wielkiego

w W i l n i e.

Żyżmarasa Franciszka
zam. w Warszawie na Bie-
lanach w C.I.W.F.

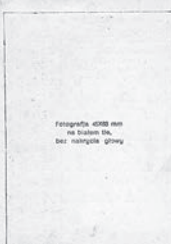
P o d a n i e.

Uprzejmie proszę Kuratorium o udzielenie mi zezwolenia na nauczanie wychowania fizycznego w gimnazjum im. Witolda Wielkiego w roku szkolnym 1937/38.

Do niniejszego załączam świadectwo Nr. 77. wydane przez C.I.W.F. w Warszawie.

F. Żyżmaras
Żyżmaras Fr.

Prašymai į lenkų švietimo įstaigas dėl leidimo
P. Žižmarui dirbti mokytoju Vytauto Didžiojo gimnazijoje

			
UŽBEZPIECZONY (A)	<i>Marta Ročija</i>	Fotografija 40/60 mm na kasetę 35. bez narycia głowy	Fotografija 40/60 mm na kasetę 35. bez narycia głowy
	1930 m. XI m. 22 1930 m. XI m. 22	1930 m. XI m. 22 1930 m. XI m. 22	1930 m. XI m. 22 1930 m. XI m. 22
<i>1930 m. Bernarda</i>			

Rodzaj ubezpieczenia i jego zmiany		
Data początku danego rodzaju ubezpieczenia	Rodzaj ubezpieczenia	Data wstępu, podpis i pieczęć Ubezpieczalni
19 37	U	1930 938
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	
19	.	

Uwaga! Każdy ubezpieczony powinien we własnym interesie dbać o całość legitymacji, zapoznać się z przepisami o posługiwaniu się nią (str. 82-84) i ściśle stosować się do tych przepisów przy ubieganiu się o świadczenia.

Legitymacja ubezpieczeniowa

Nr. *1464.744*

P. *Żiżmaras*

Franciszek

urodzon ... w *Doji*

dnia *2 lutego* 1907.

Wydano dnia *5 MA* 1938 19 r.

Z upoważn. Dyrektora
Kierownik *Kierownik*

Franciszek Żiżmaras

AMŽINOJI VASARA

Vaikystėje, suradusi per stebuklą išgelbėtą ir giliai tėvų spintoje slepiamą dėžutę su dėdės Prano nuotraukomis ir atvirukais, nuvyniojusi nuo jos laikraščius su visų tautų vado ir visų mūsų tėvo Josifo Visarionovičiaus ūsuotais portretais, žiūrinedavau man nepažįstamos laisvos Lietuvos ir prieškario Vilniaus gyvenimo vaizdus. Ar už lango žiema, ar niūrus ruduo, ar būčiau ką tik sugrįžusi iš tvankios, cheminio rašalo „kliaksais“ aptaškytos mokyklos, kur suvaryti į salę klausėmės gyvo literatūros klasiko pasakojimų, kaip jis su bendražygiais parvežė iš Maskvos tarybų Lietuvos liaudžiai Stalino saulę, vos atidariusi geltoną medinę dėželę, pasinerdavau į amžinos vasaros, jaunystės ir linksmybių pasaulį. Kokie šviesūs, draugiški man atrodė tie berniokai ir mergaitės, jų kelionės po Vilniaus kraštą ir nepriklausomą Lietuvą, jų smagūs būreliai tai prie Trakų pilies griuvėsių, tai Kaune prie Karo muziejaus, prie lietuviško lėktuvo Kauno aerodrome, laive, prie palapinių, su dviračiais, kopose, prie piliakalnių, Rambyne, Švenčionyse ar Daugėliškyje, Rytų Lietuvoje prie medinių namelių su gėlynais ir gonkomis. Gražūs man buvo jų „prieškariniai“ drabužiai – lengvos suknelės, kepuraitės, gražūs jaunikačiai su frantų šukuosenomis, prasegtomis apykaklėmis arba skautiškais kaklaryšiais, kartais – išpūdingomis skautų skrybėlėmis su juostele po smakru. Žaismingai pritūpęs, bet dažniausiai grupelės centre – Pranas Žižmaras – moksleivis, skautų draugininkas, studentas, mokytojas, sportininkų treneris, laukiamas ir mylimas Lietuvos svečias, pavergtojo Vilniaus brolis tarp laisvųjų lietuvių... Vasaros, saulės, gaivumo jausmas mane užliedavo vos pažvelgus į tas fotografijas, nors tėvai dažnai kalbėdavo apie lenkų laikais patirtus vargus, skriaudas, pažeminimus, apie raudonąją marą, dėdės areštą, tremtį ir mirtį. Kaip nudžiugau po daugelio metų pajutusi tą pačią nuotaiką, tą patį jauną, dinamišką Lietuvos vėją ir amžinos vasaros gaivumą Birutės Pūkelevičiūtės kūrinuose! Lietuvos partizanams skirtos poemos „Rauda“, romanų „Aštuoni lapai“, „Devintas lapas“ autorė rašo: *„Ir toks buvo tada visas kraštas. Lyg jaunas žemdirbys ankstyvą rytmetį: nusiprausęs šaltu vandeniu, atsiraitojęs pašukinių marškinių rankoves, pasispjaudęs abu pūsletus delnus ir nuo slenkščio apžvelgęs visą Dievo dieną. Pasirengęs versti*

kelmus, grūsti akmenis, žiesti plytas, kasti pamatus".* Pasirengęs kurti, mylėti, aukotis. Gyventi ne vien dėl savęs, bet ir dėl savo gimtojo krašto. Lietuviai, atsidūrę už Lietuvos ribų, jautėsi Lietuvos dalimi, o ką jau kalbėti apie Vilniaus lietuvius. „Laisvieji vergai“ – taip save vadino vilniečiai. Tačiau Vilniaus krašto kaimuose, jau nuo caro laikų gudėjančiuose, lenkinamuose, lietuviybės jausmą reikėjo puoselėti, palaikyti, neretai ir žadinti. Nutautinimo politika buvo varoma visais frontais, kovota ne tik dėl mokyklų, bet ir dėl bažnyčios. Aukštasis pilotažas – išnaudoti visas kitų kultūrų teikiamas galimybes ir išlikti Lietuvos patriotu, nešti svetur surinktą medų į savo tautos avilį. Kiekvienam lietuviui inteligentui tuo metu tai buvo nerašytas įstatymas, pirmoji jo pareiga, širdies balsas, protėvių šauksmas.

Ir šiandien, parimusi prie nuotraukų iš dėdės albumo, nors jau kitokiomis akimis, žiūriu, mėstau, spėliuju, fantazuuju. Štai dr. Jonas Basanavičius – visose fotografijose išsiskiriantis, ypatinga aura apgaubtas tauraus veido Lietuvos patriarchas. Koks būtų Vilnius ir Vilniaus lietuvių gyvenimas, jei ne ši iškili europiečio figūra, įaugusi į miesto gatves, į jo žalias bromas? J. Basanavičių gerbė net lenkai. Kai Pranas Žižmaras 1926 m. įkūrė Vilniuje Gedimino skautų draugovę, J. Basanavičius palaimino jų darbus ir žygius, o kai 1927 m. vasario 16 d. (savo mylimos žmonos mirties dieną!) daktaras mirė, lietuviai skautai, organizuojami ir vadovaujami draugininko Žižmaro, pirmą kartą pasipuošę gražiomis uniformomis, su juoda pavergtojo Vilniaus skautų vėliava, surengė šiam iškiliam lietuviui didingas palydas į Rusų kapines, nešė eglių šakų girliandas ir paties Mahatmos Gandžio atsiųstą vainiką, rankomis supylė jo kapo kauburį, spiginant 27 laipsnių šalčiui... Kaip stebuklas man atrodo ir tai, kad išliko ne tik šio įvykio nuotraukos, bet ir filmuoti kadrai – filme išvydau gyvą Praną Žižmarą, procesijoje einančią moksleivę savo mamą...

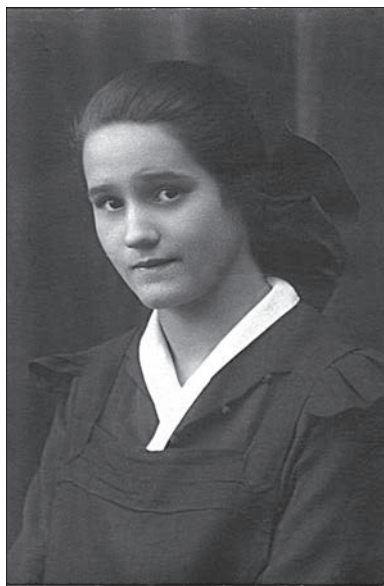
Daugelio veidų, įamžintų tose prieškarinėse fotografijose, neatpažįstu. O juk galėjau, kol buvo laikas, paklausti tėvų, vyresniųjų, galėjau daugiau pasikalbėti su Prano amžininkais, draugais, mokiniais. Nereikšmingos, kadaise pro ausis praleistos smulkmenos šiandien įgyja aukso vertę, bet kas iš to – jau nebegaliu jų nei papildyti, nei patikslinti. Vasaros vėjo taršomais plaukais vaikėzai ir švelniaveidės mergaitės iškeliaavo į amžinybę.

* B. Pūkelevičiūtė. Aštuoni lapai. Devintas lapas. – Vilnius, 2003.

Nežinau, kokiomis aplinkybėmis Pranas nusifotografavo su aušrininku Ksaveru Sakalausku-Vanagėliu, kada ir kaip su juo bendravo Varšuvoje (rašytojas Varšuvoje gyveno ir dirbo mokytoju, tuo tarpu Vilniuje už lietuvišką K. Vanagėlio raštų laikymą grėsė bauda ir net kalėjimas). Kiek valstybinių paslapčių buvo draugystėje su Lietuvos pulkininku Juozu Šarausku? Ar tikrai dėdė globojęs generolas Teodoras Daukantas pažinojo Žižmarų šeimą dar Rusijoje, iki revoliucijos? Apie ką fotografijose įamžintas Pranas kalba su Mažosios Lietuvos patriarchu Martynu Jankum vilniečiams viešint Bitėnuose 1928 m. ir 1938 m.? Martyną Jankų mylėjo ne tik jauni žmonės – štai nuotrauka, kurioje senolis šnekučiuojasi su jį aplankiusia stirna... „Amžinojoje Rambyno knygoje“ yra ir Vilniaus pasiuntinių įrašas, datuotas 1938 m. rugpjūčio 7d. Dvidešimt šeši parašai, jų tarpe – P. Žižmaro ir E. Žižmaraitės.

Kas Pranui buvo tamsiaakė mokinukė J. Steponaitytė su juodu kaspinu plaukuose, kukli, bet atkakli, nuo 1923 m. vis dovanojanti jam savo atvaizdus iš foto–cinkografijos „ARS“ Totorių ir Mickevičiaus gatvių kampe? Ką aptarinėjo smagi kompanija, nusifotografavusi 1930 m. Konstantino Stašio balkone (Konstantinas Stašys, Marilė ir Onutė Biržiškaitės, Ona Palevičiūtė, Pranas ir kt.) garsioje gatvėje Arsenalska (dabar Vrublevskio) su vaizdu į Gedimino pilį mediniu antstatu? O ką būtų papasakojusi poetės Onos Miciūtės sesuo Jadvyga, vėliau Ščerbinskienė, lankiusi mano motiną, Prano seserį, gilioje senatvėje, jau pakirstą ligos, nes ponios Jadvygos jaunystės jausmai Pranui niekad neišblėso – jos su mama vis šnibždėjosi... Apie ką?

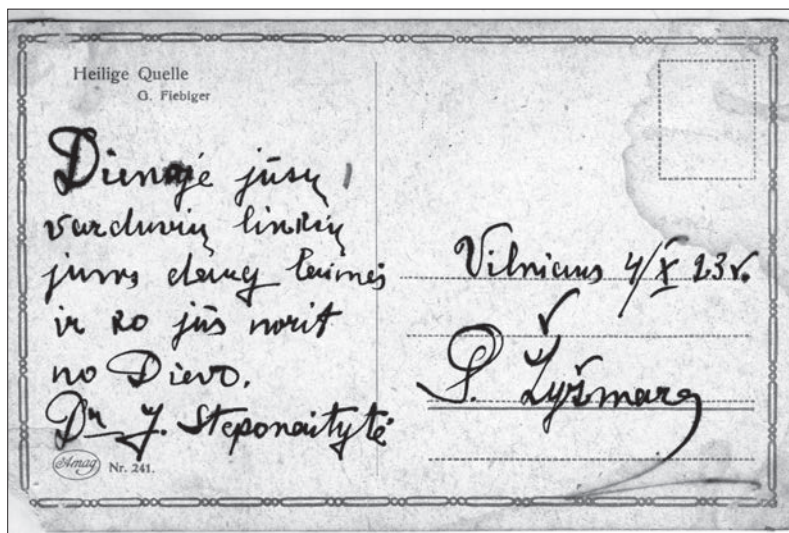
Iš dėdės fotografijų žvelgia žmonės, Lietuvos istorijos veikėjai, ne kartą minėti tėvų pokalbiuose, aptariant tų žmonių darbus ir likimus, bet daugelis jų jau neatpažįstami, neidentifikuojami – ir nebėra ko pasiklausti. Reikšmingų prieškario Vilniaus gyvenimo detalių – žvelgiant iš kitokios perspektyvos – suradau Cz. Miłoszo prisiminimuose. Belieka stebėtis, kaip aktyvus lenkų poetas ir veikslis lietuvių skautas nesusitiko, daugelį metų varstydami tas pačias duris, mokydamiesi tame pačiame fakultete, viešėdami tame pačiame name Arsenalska gatvėje, turėdami bendrus pažįstamus, netgi bičiulius? Ir šito jau nesužinosi... Kokie bejėgiai esame prieš Laiką, tarsi jūros banga vienu mostu nušluojančia rašmenis smėlėtoje pakrantėje. Rašmenis, kurie būtų atskleidę, tikrai atskleidę pačią svarbiausią, pačią didžiausią gyvenimo tiesą – tačiau neatskleidė ir jau nebeatskleis.

J. Steponaitytė ir užrašo faksimilė
(apačioje)

Jadvyga Miciūtė (Ščerbinskienė)

Pranas su skautėmis bendramokslėmis. Pranui iš dešinės – Miroslava Veleckaitė (Viščinienė), aukščiau – Eugenija Karužaitė (Budėnienė), kairėje su kaklajuoste – Alė Karužaitė (Vilimienė)

Švenčionyse (Daugėliškyje ?).
Priekyje – Marytė Lemešytė (Dikinienė).
Pranas šviesia eilute

Žižmarų šeima: Elena (balta suknele), Genovaitė su dukrele Milda, Pranas, aukščiau Veronika su kaimynais ir senuoju p. Umiastovskiu Turgelių gatvės sode 1937 m.

Ateitininkai, veikę prie Šv. Mikalojaus bažnyčios, ekskursijoje. Iš kairės: P. Žižmaras, P. Burlingis, Teklė Žilytė (Ramanauskienė), Albina Skrebutėnaitė (Jonaitienė), Pranas Žemaitis; antroje eilėje: K. Blaškauskas, Stasė Taškūnaitė, Birutė Verkelytė (Federavičienė), Augustinas Burokas; trečioje eilėje: P. Pivoriūnas, Veronika Maminskaitė (Kulbokienė), Z. Papinigis, V. Siniūtė, Juozas Maceika (pirmininkas)

Konstantino Stašio bute, Arsenalska g-vėje.
Iš dešinės: Pranas, Marilė Biržiškaitė (Žakevičienė), Emilija Kriščiukaitytė (Blažienė), Onutė Biržiškaitė, Jadvyga Kazlauskaitė, Ona Palevičiūtė (Dvoranovskienė–Mieželiene), Sofija Mikalauskaitė (Misevičienė), Konstancija Stašytė (Juknevičienė), Stasys Žakevičius, Antanas Juknevičius

Iš dešinės: Konstancija Stašytė (Juknevičienė), Pranas, Jadvyga Kazlauskaitė, (?), Emilija Kriščiukaitytė (Blažienė), Sofija Mikalauskaitė (Misevičienė), Antanas Juknevičius

Lietuvių susitikimas Valakampiuose, K. Stašio vasarnamyje (tradicija, gyvuojanti iki šių dienų). Iš kairės: Marija Budrevičiūtė (Burokienė), K. Stašys, Pranas, Jadvyga Budrevičiūtė (Žilėnienė), Albina Skrebutėnaitė (Jonaitienė), Juozas Kanopka, (?), (?), Augustinas Burokas, Eugenija Karužaitė (Budėnienė), Birutė Verkelytė (Federavičienė), Veronika Maminskaitė (Kulbokienė), (?), Genovaitė Kiselytė, Zuzana Stašienė

Iš kairės: Ona Palevičiūtė, Marytė Lemešytė (Dikinienė),
Leonardas Palevičius, Marytė Budrevičiūtė, Pranas Žižmaras

Vilniečiai Telšiuose, ant Džiugo kalno, 1928 m.

Skautai Vilniaus Kalvarijose. Pranas sėdi pirmas iš kairės

Palūšėje. Iš kairės: Bernardas Cicėnas, Marija Budrevičiūtė (Burokienė), Elena Šikšnytė (Kruopienė), Ona Budrevičiūtė (Šulijienė), (?), Pranas Žižmaras

DVIKOVA

Prano Žižmaro dvikova kartais su lenku Jerzy Chom-Chomskiu (ar Home-Homskiu, ar Chom-Home, niekas to tiksliai nenustatė) 1938 m. pavasarį ir lietuvių pergale ginant Lietuvos garbę išgarsino kuklaus gimnazijos fizinės kultūros mokytojo Žižmaro pavardę. Lietuviai Lietuvoje, išeiviai Anglijoje, Šiaurės ir Pietų Amerikose audringai reagavo į šį įvykį. Kaip man pasakojo Turgelių gatvės kieme per 55-jų dėdės mirties metinių minėjimą Prano mokinys ir skautas, žurnalistas Petras Averka, jie, jaunieji gediminaičiai, po Žižmaro pergalės dvikovoje tame kieme nešiojo maišus su sveikinimo telegramomis, laiškais ir atvirukais. Deja, neteko matyti nė vieno iš tų sveikinimų – arba jie buvo konfiskuoti per nesibaigiančias saugumo kratas Žižmarų bute po dėdės arešto 1940 m. ir po rusų sugrįžimo 1944 m., arba juos su kitais dokumentais sunaikino (sudegino krosnyje) tremtimi ir mirtimi gąsdinti namiškiai, kurie liko gyventi tame pačiame bute.

Dvikova apgaubta paslapčių šydu ir prieštarų žinių. Taip atsitiko iš dalies dėl to, kad dvikovos aplinkybės buvo išlaptintos – Lenkijos valdžia dvikovas draudė. Buvau nustebinta, kad toks senų amžių reliktas kaip dvikova iš viso dar egzistavo XX a. viduryje, Europos valstybėje, juo labiau Vilniuje. Tačiau lenkų autorius Wacławas Korabiewiczus knygoje „Pokusy“ („Pagundos“) – kita teksto dalis pateikiama toliau – apie papročius Vilniaus mieste ketvirtajame XX a. dešimtmetyje rašo: *„Akademinis gyvenimas Vilniuje nusistovėjo, aprimo, prarado ankstesnę žemvaldžių visuomenės spindesį. Korporantai nebeatkišdavo „didvyriškos“ krūtinės, provokuodami priekabes, kurios baigdavosi dvikovomis. Apyaušriu ant Panerių kalvų nebešmėžuodavo juodos frakuotos sekundantų figūros. Dvikovų manija palaipsniui išėjo iš mados“*.*

Lietuvių ir lenkų autoriai, prisimenantys Žižmaro ir Chom-Chomskio dvikovą, pateikia vis kitokius faktus, kitokias interpretacijas, mini kitas liudininkų ir sekundantų pavardes. Skiriasi ir dvikovos aprašymai, pradedant jos prieštore, iškvietimo aplinkybėmis, įvykio vieta ir baigiant dvikovos dalyvių gautais sužeidimais. Šiuo klausimu negaliu būti arbitras – mėginu sekti painų siužetą ir nežinau, ar apie tai žinau daugiau, ar mažiau, nei kuris nors P. Žižmaro amžininkas. Apie dvikovos vietą ir laiką nieko nežinojo ir Prano šeima – nei bro-

* W. Korabiewicz. Pokusy. – W., 1986.

liai, nei seserys, o juo labiau motina. Kadangi Lenkijoje už dvikovą grėsė baudžiamoji byla, P. Žižmarui teko paneigti Lietuvos žurnalistų paskelbtas žinias. 1938.V.13 d. išspausdintas jo kreipimasis į laikraščio „Vilniaus žodis“ redaktorių: „Pone Redaktoriau! Nuolankiai prašau duoti vietos šiam mano pareiškimui: sužinojęs, kad lietuvių spaudoje įdėtas neva pasikalbėjimas su manimi, šiuo pareiškiu, kad su jokiau laikraštiniu nesikalbėjau ir jokių pareiškimų niekam nesu davęs. Pr. Žižmaras, 1938.V.10.“

Kartais tas prieštaringas faktų interpretavimas primena detektyvą – kyla noras atidengti tiesą, kas šiandien jau vargu ar įmanoma. Antra vertus, aprašomų faktų nesutapimai ir įvairiausios jų variacijos parodo, kad šis daugeliui žmonių ypač įsiminęs, lietuvių varguose ir Vilniaus praradimo skausme ryškiai sušvitęs įvykis bematant tapo legenda, lietuvių savimonei būtinu didvyriškumo, karžygiškumo pavyzdžiu, mitiniu Vyčio apsireiškimu, Apvaizdos ženklu, netgi kompensacija už tragišką Dariaus ir Girėno skrydį. Nors lenkų memuaruose visomis išgalėmis stengiamasi tą „nehonoravą“ įvykį racionalizuoti, nuvainikuoti, prižeminti ar bent paversti paprastu politinio gyvenimo epizodu, iš rašančiojo pasąmonės staiga prasiveržia tipiška lenkiškos mitologijos, lenkiško folkloro, „paveikslėlių ant stiklo“ stilistika – kalbama apie milžino litvino kardu perskeltą jauno žavaus narsuolio, moterų numylėtinio galvą, jo krauju aplaistytą Vilniaus žemę, herojaus (šiuo atveju tik vos vos praardyto, bet sveiko ir gyvo Jerzy'o Chom-Chomskio) didvyrišką žūtį... Pridurti galiu tik kelias smulkmenas, mažai ar iš viso nežinomas.

Be jau aprašytų ir dažnai minimų šios dvikovos priešistorės faktų ir politinių aplinkybių, netikėti atradimai vaizdingai paryškino aplinką, kurioje Pranas Žižmaras iškvieta kautis savo priešininką. Dabartinių Gedimino ir A. Jakšto gatvių kampe buvusio restorano „Zacisze“ koloritas perteiktas vilnietiškae Czesławo Miłoszo eilėraštyje:

*Tada, „Zacisze“,
dar buvau vienas
Iš ponų studentų
ir ponų kariškių,
Kuriam Maciejunios
padavėjai
Statydavo ropinukę degtinės
tiesiai nuo ledo*

*Aprasojusią, ir suvokimas,
kad jau suaugęs
Mušė į galvą. Kaip ir senos
giminės pajautimas.*

Štai šiame restorane „Zacisze“, tada studentui, vėliau Nobelio premijos laureatui Cz. Miłoszui gerai pažįstamoje vietoje, su kompanija sėdėjo išdidusis studentas korporantas Jerzy Chom-Chomskis (ar Home-Home ir dar kitaip, nes kalbama apie jo prancūziškas šaknis). Būtent čia Pranas Žižmaras tam Chomskiui skėlė antausį, metė pirštinę ir įteikė vizitinę kortelę, iškviestas jį dvikovon. Jau po visko jam priekaištavusiai motinai Pranas teištare vieną frazę: „Mama, suprask mane, man tada kraujas užvirė“. Motina suprato ir dar karščiau meldėsi už sūnų prie Aušros Vartų Marijos. Visa, kas buvo prieš tai ir po to kuo tiksliau, su detalėmis stengiasi perteikti visi memuaristai. Deja, tiems pasakojimams tikslumo kaip tik ir trūksta – žmogaus atmintis nepatikima, užgautos ambicijos stengiasi savaip išdėstyti dvikovo peripetijas, be to, šią vilnietišką istoriją slopino penkiasdešimties metų tylą, o skriejantis laikas ištrynė net ir tai, kas buvo žinoma.

Du Cz. Miłoszo bičiuliai – Pranas Ancevičius ir poetas Teodoras Bujnickis, kiekvienas savaip, dalyvavo šiame vilnietiškame incidente tarp lenko ir lietuvių, pasibaigusiame dvikova ir įgavusiame platų rezonansą. Rašytojas abiems savo draugams paskyrė po apybraižą knygoje „Pradžia mano gatvėse“* tačiau jokių užuominų apie dvikovo epizodą abiejų bičiulių biografijose nėra. Tuo tarpu, pasak ligi šiolei man nežinotų šaltinių, politologas Pranas Ancevičius ne tik padėjo nusamdyti Pranui Žižmarui fechtavimo mokytoją karininką Tadeuszą Truszkowską (savo studento iš Rytų Europo politikos instituto Stanislawo Truszkowskio brolių), bet buvo ir Žižmaro sekundantu. Vilnietis poetas T. Bujnickis, labai imponuojantis Cz. Miłoszui savo avantiūristiška prigimtimi, kairuoliškomis pažiūromis ir tragiška žūtimi nuo Armijos Krajovos rankų, dvikovo tema sukūrė humoristinę eilėraščių apie kavinėje dėl garbės susikibusius poną X ir poną Y, tačiau tarpduryje kelnerio sustabdytus dėl neapmokėtos sąskaitos už kavą... Jeigu net toks humanistas ir kosmopolitas, kaip Cz. Miłoszas, visame Vilniuje šalia gudų ir žydų bendruomenių pastebėjo tik du lietuvius – socialdemokratą P. Ancevičių ir Römerių tarnaitę Barborą, tai ką bekalbėti

* Cz. Miłosz. Zaczynając od moich ulic. – Wrocław, 1990.

Pranas (su skrybėle), Jonas Zabrockis,
neatpažintas asmuo.
Apačioje – užrašo faksimilė

Pranas (su ženkleliais)
tarp mokslo draugų
prie Vilniaus universiteto

Lietuviai, mobilizuoti į lenkų kariuomenę.
Pranas pirmos eilės viduryje. Apačioje – užrašo faksimilė

Mūsų jaunuoliai, patenkę į svetimą
 kariuomenę, nestelkia savo lietuviškos.
 Graži gimtoji kalba ir įvairūs mūsų dai-
 nos juos surenka į būrelius, kur jie nori
 valandėlę pamiršti melengą kariuome-
 nę gyvenimą. Čia mato, kaip St. Lenkų ka-
 riuomenės dalies lietuvių kareivių būrelį,
 kurio tarpe yra ir mūsų žinomas Pranas Žiž-
 maras, kuris Vilniaus lietuvių draugystės vadas. (jis
 dabar jau įstojo į mokyklą Vilniaus universitete.)

apie šoviniškai nusiteikusius Vilniaus lenkus. Pranas Žižmaras savo „išsišokimu“ garsiai visiems priminė ir pareiškė, kad Vilniuje gyvena ir lietuviai...

2004 m. „Lietuvos žinios“ išspausdino mano pokalbį su korespondentu, poetu ir vertėju Audriumi Musteikiu. Apie P. Žižmarą papasakojau tai, ką buvau girdėjusi ir skaičiusi. Netrukus man perdavė p. Jono Budrio (Budrevičiaus), šiuo metu Toronte gyvenančio prieškarinio vilniečio laišką, kuriame senas P. Žižmaro pažįstamas, tada dar jaunas aprašomųjų įvykių dalyvis, pasipiktino mano papasakotų įvykių netikslumais. J. Budrys rašo: „Jis (straipsnis – G.M.) parašytas pagal dr. Umbraso pasakojimus Vilniaus baruose, kuriuos dar ir man teko girdėti“. Kitame J. Budrio laiške rašoma: „Buvau pas Ponarskį* ir palikau „L.Ž.“ straipsnį apie Žižmaro dvikovą. Jis bijo, kad tokios koailos nuogirdos nepatektų į istoriją. Jis turi lenkų karininko P. Žižmaro trenerio atsiminimų knygą, kurioje keli puslapiai yra paskirti šiai dvikovai. Br. Saplys** apie 1960 m. girdėjo P. Ancevičiaus paskaitą apie šią dvikovą, štai kelios klaidos.

1. Dvikoja įvyko ne universiteto patalpose, bet lenkų korporacijos „Polonia“ salėje buv. Królewska 7 (dabar Barboros Radvilaitės g.).

2. Jokių žiūrovų nebuvo. Lenkijoje dvikovo buvo uždraustos ir žiūrovai negalėtų būti liudininkais. Prokuratūra, remdamasi „XX amžiaus“ korespondencija iškėlė jiems bylą. Abu išsiginė.

3. Dvikoja buvo ne ligi „pirmo kraujo“, bet ligi trijų raumenų perkirtimo. Chomskiui buvo perkirsta lūpa, žandas ir ranka. Teisme jis pasakė susižeidęs motociklo katastrofoje. „Pirmas“ kraujas buvo Žižmaro. Jo krūtinė buvo kardo galu suraizyta (tai pats mačiau), bet joks raumuo nebuvo perkirstas.

4. Žižmaro sekundantu buvo P. Ancevičius. Jis Žižmarui parūpino lenkus karininkus treneriais, su kuriais kartu buvo Politinių mokslų institute. Žižmaro gydytoju buvo dr. Valiulis“.

Manau, kad p. J. Budrio perteikiamos žinios pačios tiksliausios, nors ligi tol P. Ancevičiaus pėdsakų P. Žižmaro aplinkoje pastebėti neteko. Tačiau kiti pasakotojai šį bei tą nušviečia kitaip, net ir sužeidimus savo akimis matę kitose vietose... Šitaip istorija, perduodama iš lūpų į lūpas, tampa tautosaka. Tai jau kitoks istorijos perteikimo būdas, kitas žanras. Tuo galės įsitikinti skaitytojai, jeigu turės kantrybės perskaityti visa tai, kas apie dvikovą parašyta ir papasakota.

* Z. Ponarskis, istorikas, žurnalistas, Toronte leidžiamo laikraščio „Nowy Kurier“ bendradarbis.

** B. Saplys – Kanados lietuvių bendruomenės vicepirmininkas.

Norėčiau pridurti vieną faktą, kurį išgirdau iš Bernardos Žižmaraitės vyro Petro Češkevičiaus prieš išeinant jam į amžinybę 2005 m. P. Češkevičius ligi mirties gyveno tame pačiame, tiesa, išdraskytame ir perdalintame bute, kuriame prieš pat suėmimą gyveno Pranas, senoji Žižmarienė bei Prano seserys Elena ir Genovaitė su šeima. (Karo pabaigoje seserys pasitraukė į Vakarus, mirė Australijoje.)

Taigi, prieš dvikovą Pranas karštai meldėsi ir davė įžadus prie stebuklingojo Aušros Vartų Marijos paveikslo: jeigu dvikovą laimės, tai basomis nueis į Vilniaus Kalvarijas. Laimėjo. Ankstyvą rytą ponas mokytojas iš Turgelių gatvės, esančios anapus geležinkelio tilto, basomis kojomis patraukė kasdieniu savo maršrutu pro Aušros Vartus, Vokiečių ir Vilniaus gatvėmis, perėjo Žaliają tiltą, žingsniuodamas ilga Kalvarijų gatve pasiekė Jeruzalę. Šiuo keliu Gedimino draugovės skautai kasmet lydėdavo didžiules maldininkų procesijas: tūkstančiai lietuvių iš Vilniaus krašto kaimų ir bažnytkaimių susirinkdavo į miestą švęsti Sekminių. Šį kartą Pranas ėjo vienas – padėkoti už Apvaizdos valią. Tauta jį pavadino savo didvyriu.

Ir nepriklausomoje Lietuvoje, ir atplėštame Vilniaus krašte ligi didžiosios katastrofos – Antrojo pasaulinio karo ir sovietų okupacijos – darbavosi tūkstančiai dorų lietuvių. (Norisi kalbėti tik apie dorus lietuvius). Nepriklausomybės dvidešimtmetis visose srityse išugdė daugybę ryškių asmenybių. Per kliūtis, per vargus jie savo kasdieniniu darbu kūrė modernią Lietuvą, laikė rankose valdžios vairą, politiką, spaudą, ekonomiką, finansus, švietimą, mokslus, kūrė meną ir literatūrą, gyvendami ir veikdami kasdienybėje kūrė tai, kas sudaro tautos ir valstybės gyvastį. Tai elementari tiesa. Bet kada, kam ir dėl ko lemta tapti didvyriu? Apie tai sprendžia pati visuomenė, tauta. Kiek nežinomų, neatpažintų didvyrių nugrimzdo istorijos bedugnė! Bet kažkuriuos iš jų pasirenka likimas. Didvyrio vardas lydėjo Praną Žižmarą kalėjimuose, katorgoje, lageriuose, lazaretuose. Net ir po jo mirties apie jį kalbėta tolimoje Šiaurėje. O „brežnevinio gerbūvio“ laikais vieno vakarėlio įkarštyje skulptorius Vytautas Mačiuiška ėmė pasakoti, kaip vaikystėje Palangoje jis savo akimis matė Vilniaus didvyrį Praną Žižmarą. Jo tėvas lakūnas užsikėlė jį, tada dar mažą vaiką, ant pečių ir rodė: „*Žiūrėk, žiūrėk, sūnau, tai Pranas Žižmaras, atsi-*

Kun. Kelmelis, kun. Matulaitis, Pranas prie Trakų pilies 1938.IX.4

mink jį". 1997 m., po P. Žižmaro 90-jo gimtadienio paminėjimo Vilniaus mokytojų namuose, užsukau į tuščią senamiesčio parduotuvėlę. Pasirėmusi ant prekystalio senutė karštai pasakojo jaunai abejingo veido pardavėjai apie Vilniaus didvyrį, kuris kovėsi dvikovoje ir laimėjo... Tada akivaizdžiai įsitikinau, kas yra informacijos perdavimas „iš lūpų į lūpas“, iš kartos į kartą.

Teko girdėti aforizmą (neįsidėmėjau, kieno tai mintis), kad tauta, kuriai reikalingi herojai – nelaiminga, nepilnavertiškumo kompleksų kamuojama tauta. Normaliai tautai turi pakakti pozityvaus kasdienio darbo, pragmatiškos veiklos siekiant aiškiai užsibrėžtų tikslų... Atrodo, kad mes, lietuviai, visados buvome tarpe tų nelaimingųjų, kuriems didvyriai reikalingi. Bet kuriai gi tautai nereikia savo didvyrių? Kas žino tokią tautą? Ir kokie žemės kurmiai turėtų veistis tokioje šalyje?

...1938 metai, šviesi viduvasario diena Kauno stotyje. Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmetis, pirmosios Tautinės olimpiados dienos, daugybė svečių iš viso pasaulio, lietuvių brolybės šventė... Atvyksta elegantiška „laisvųjų vergų“ sportininkų delegacija iš Gedimino sostapilio, vadovaujama Dovydo ir Galijoto dvikovos laimėtojo Prano Žižmaro. Džiaugsmo ir jaudulio ašaros, gėlės, šypsenos, triumfas... Apie tai daug rašo Lietuvos laikraščiai. Pranas Žižmaras žengia palmių šakomis...

AREŠTAS, TREMTIS, NEBŪTIS

Niekas lietuvių literatūroje geriau nei Ignas Šeinius savo memuarinėje apybraižoje „Raudonasis tvanas“ neperteikė tų audringų, didingų, tragiškų ir sumaišties kupinų akimirkų, dienų, savaitių, kuriuos išgyveno Vilnius ir vilniečiai prieš ir po sostinės atgavimo 1939 m. ir pirmosiomis sovietų okupacijos valandomis. Rašytojo bendrakeleivis amerikietis Mr. Redfernas jo klausė: *„Nesuprantu tada, kam jums reikalingas tas Vilnius! Juk tai vienas nuostolis – nuo pradžios iki galo. Jūs perimat didelį nualintą miestą, kaip jau girdėjom, su šimtu tūkstančių pabėgėlių, su begale bedarbių lenkų valdininkų ir privačių tarnautojų, su milijonais šiandien niekam vertų zlotų. Pamatyti, mielas daktare, kad šis biznesas įtrauks jūsų gražią šalį tikron prapultin“*.^{*}

Tačiau senasis Gedimino miestas kiekvienam lietuviui buvo brangus kaip paskutinis kraujo lašas. Pagaliau Vilniaus lietuviai vaikščiojo savo sostinės gatvėmis, nors iki pergalės dar buvo toli – mieste šeiminkavo svetimieji. Štai garsioji Arsenalska gatvė ir vidury baltos dienos rusų grobiami T. Vrublevskio bibliotekos turtai, štai sunkvežimiai, prikrauti senovinių baldų ir kitokių gėrybių, o štai Mickevičiaus gatvė ir išbadėjusių vilniečių eilės prie lietuviško maisto... Skaitydama „Raudonąjį tvaną“ į kiekvieną I. Šeiniaus memuarų puslapį mintyse įmontuoju dėdės Prano figūrą. Matau gatves, kuriomis jis vaikščiojo, matau vaizdus, kuriuos jis stebėjo, pergyvenu situacijas, kuriose jis dalyvavo gindamas Vilnių nuo raudonųjų plėšikų. Ir štai P. Losowskio knygoje „Lietuva ir Lenkijos klausimas 1939–1940“ vienoje iliustracijoje (be asmenų įvardinimo) pamatau mažytę nuotraukėlę, kurioje Žižmaras su savo bičiuliu Gustavu Velecku, apsirengusiu lietuvių karininko uniforma, ant stulpo gatvėje kljuoja atsišaukimą. Sustingusi akimirka – paskutinis Žižmaro šešėlis jo numylėtame jaunystės mieste. Toliau – kalėjimų sienos, lagerių tvoros, amžinasis išalas, tamsa. Nelaimių akivaizdoje bent kuriam laikui prigeso nesantaikos laužas ir visų tautybių vilniečiai jautė vilnietišką solidarumą. I. Šeinius rašo: *„Kai tik praeina koks lietuvių dalinys, lietuvių tankas ar ateina lietuvių policininkų būrys, ne tik lietuviai vilniečiai, bet ir tikri lenkai visus juos sveikina linksmais valio ar kokiais kitais spontaniškais šūkais. Ypač policininkai,*

^{*} I. Šeinius. Raudonasis tvanas. – Vilnius, 1990.

Neišlikę vartai Turgelių gatvėje.
Pro juos P. Žižmaras buvo išvestas
paskutinį kartą 1940.X.29.

apsirengę dailiomia mėlynomis uniformomis, augaloti vyrai, gerai atrinkti, atrodo, jau bus spėję pasidaryti populiarius. Kai tik pasirodo bolševikai su savo brazdančiais tankais, panašiais į didelius sunkvežimius, bematant pasidaro tylu. Dar blogiau, kai prajoja kazokai ant mažų, apskretusių stepių arklių. Tada daugeliui, visų pirmiausia merginoms, sunku susilaikyti nuo garsaus juoko ar mažiau mandagių pastabų. Darosi baugu tai stebint. Iš kitos pusės, lengva suprasti lenkus ir lietuvius – Vilniaus gyventojus. Jie gavo pajusti, ką reiškia bolševikinis režimas“. Daug literatūros apie tai išleista lenkų kalba, ten apstu detalių, kurių taip ir nebūtume sužinoję: ir lietuviams, ir lenkams tos lemtingos dienos įsirėžusios giliausiuose sąmonės klotuose. Tačiau karas, okupacija, geležinė siena daugelį įvykių ir žmonių nuplukdė į užmarštį. Ar jie iš ten besugriš?

Štai vėl ištrauka iš vilniečio J. Budrio, žinomo Vytauto Didžiojo gimnazijos mokytojo Vinco Budrevičiaus sūnaus laiško, atsiųsto iš Toronto 2006 m. J. Budrys atsimena labai daug. Jo laiške faktografiškai perteikta tikrovė ne mažiau ryškiai nei koks literatūros kūrinys atskleidžia juodą, grėsmingą, sovietų „tvarkomo“ 1939 m. Vilniaus (ir Lietuvos) atmosferą. J. Budrys rašo: *„Kapala, mano manymu NKVD kapitonas – trys blizgučiai ant uniformos kalnieriaus. Jis buvo Stepono Batoro u-to teisių fakulteto studentas, komunistas, Lenkijos teismas jį nuteisė 5 m. kalėjimu. Jis greičiausiai su sovietais buvo išmainytas į kokį nors Sov. Sąjungoje kalėjusį lenką.(...) Tie du lenkų karininkai, kurie P.Ž. treniravo, buvo Ancevičiaus mokiniai. Jis dėstė Politinių mokslų institute. Jo knyga apie Stalino valdžios siekimą išėjo vieną dieną prieš Sovietų atėjimą. Visa laida tuoj buvo konfiskuota. Liko keli egzemplioriai. Kapala manęs klausė, kur yra Ancevičius ir Žižmaras. Matyt, tie žmonės jam buvo svarbūs. Aš jam pasakiau, kad Ancevičių mačiau Varšuvoje, o apie Žižmarą nieko nežinau, nes ilgai Vilniuje nebuvo. Tačiau greit sužinojau. Kitą dieną vėlai vakare, buvo tamsu, gatvėje tarp Aušros Vartų ir geležinkelio, ant vakarinio šaligatvio sutikau P.Ž. Jis man pasakė, kad jo namuose NKVD įtaisė „katilą“ – kas ten įeina – nebeišei-na. (Tas pats buvo ir Ancevičienės namuose, ten NKVD laukė jos vyro, bet ten tas „katilas“ buvo greit panaikintas). Aš P.Ž. pasiūliau kitą vakarą nueiti su manimi į Lietuvą, jis sutiko, bet prie mūsų prisidėjo dar „Gutka“ Veleckas ir Steponavičius. Sieną (demarkacijos liniją) peržengėme be kliūčių, lenkų sargybos jau nebuvo, o sovietai dar tik tvarkėsi. Lietuvos pusėje P.Ž. prisitatė*

sargybinėje, paskambino telefonu į Kauną ir ilgai laukti nereikėjo – iš Kauno mūsų paimti atvyko du limuzinai. Kaune P.Ž. bendravo su aukšto rango karininkais, valgė Karininkų ramovėje. Mes nuėjome savais keliais“.

Kai siautėjant Vilniuje raudonajai armijai buvo suiminėjami ir grūdami į lagerius visų tautybių vilniečiai, į Lietuvą pasitraukęs Pranas išvengė arešto. J. Budrio laiške minėtasis susitikimas su NKVD kapitonu Aušros Vartų gatvėje ir saugumo „katilas iš vidaus“ įamžintas pussėsės Mildos, tada dar šešiametės mergaitės, atmintyje: į namus Turgelių gatvėje įsiveržę ginkluoti enkavedistai ieškojo Žižmaro, kratė visas pakampes, o namuose buvo vienos moters ir serganti mergaitė. Kareiviai norėjo išsivesti įkaitę – Genovaitę, bet jos sesuo Elena puolė maldauti, kad verčiau paimtų ją, nes Genovaitės dukrelė serga... Teta Elena susikišo į burną ir sukramtė kažinkokių ypač svarbų dokumentą, o mažoji gudruolė savo lovelėje kuo garsiau kosėjo – gal pasigailės? Tąsyk enkavedistai išėjo, kad nė metams nepraėjus sugrįžtų vėl...

Galio tik įsivaizduoti, kaip pasikeitė dėdės gyvenimas, susijungus Vilniaus kraštui ir jo išsvajotajai Lietuvai. Vilnius – Kaunas – Varšuva – tarp šių miestų 1939–1940 m. driekėsi jo, Vilniaus krašto jaunimo ir sporto organizacijų vadovo, interesai ir kelionių maršrutai, bet apie tai žinau tik iš toliau pateikiamų spaudos fragmentų. Su pulk. Šlepečiu, Mačerniu, Smilgevičiumi ir kt. P. Žižmaras įkūrė Jaunosios Lietuvos sąjungos Vilniaus tarybą. Trumpą laisvės periodą laisvos Lietuvos sostinėje Pranas apsigyveno dideliame bute Uosto gatvėje kartu su motina ir sesers Genovaitės šeima. Tačiau netrukus, vėl „atėjus rusams“, sugrįžo į Turgelių gatvę, tik jau į kitą namą, iš kur ir buvo paimtas. Tą lemtingą 1940 m. spalio naktį, kai saugumiečiai ėmė traukti Žižmarų buto duris, šaunusis Pranas ir čia jiems iškrėtė skautišką „pokštą“: pastvėręs šautuvą puolė prie durų garsiai šaukdamas ir žadindamas kaimynus, esą į jo namus braunasi plėšikai. Nustėrusius iš netikėtumo enkavedistus Pranas su atkištu šautuvo vamzdžiu vaikėsi net kieme, paskui gražia senojo Petrapilio kalba „mandagiai“ atsiprašė už tokį „nesusipratimą“. Komisarai Praną išsivedė, šeima daugiau jo nematė... Nors, tam tikra prasme, galima sakyti, matė: baisiąją 1941 m. birželio dieną, kai mieste pasklido žinia, kad į geležinkelio

Rozalija Žižmarienė
su sūnaus relikvijomis. 1963 m.

stotį, kur stovėjo trėmimams paruošti ešelonai, atvaro kalinius, į stotį nubėgo Prano motina Rozalija, seserys Elena, Genovaitė su dukrele, abu mano tėvai... Iš tolo, stovėdami siaubo ir sielvarto apimtoje vilniečių minioje jie matė, kaip visi kaliniai buvo prie vagonų suklupdyti. Paskui prie konvojų apsupto traukinio prasidėjo paruošiamieji darbai. Pranas, kareiviams atnešęs į vagoną vandenį, kiek prasivėrus durims, minioje matė namiškius (mano mama užsikorė ant geležinės tvoros, šaukė „Sudievu, Pranai!“). Negalėdamas jiems net ranka pamojuoti (sargybiniai žiauriai apkuldavo šautuvo buože), sugalvojo savo stiliaus atsisveikinimą: įkėlęs į vagoną bidoną su vandeniu, nusitraukdavo nuo galvos kepurėlę ir nuolankiai nusilenkęs dėkojo sargybiniui, tuo pačiu rankos judesiu pamodamas kepure saviškiams... Pro ašaras sesės jį vos – ne – vos matė, o motina alpo.

Prie geležinkelio, dabartinėje Pelesos gatvėje, ant kalnelio, ištisas valandas pajudėsiančio ešelono lūkuriavo brolis Jonas ir jauniausioji sesuo Bernarda su vyru, kaimynai. Kai pro juos pradundėjo gyvuliniai vagonai, artimieji pamatė pro plyšį mojančią jiems baltą Prano kepuraitę. Taip visiems laikams iš Vilniaus padangės išnyko jaunas karžygys Pranas Žižmaras.

...O 1939 m. rudenį Varšuvoje poetas ir pranašautojas Juozapas Albinas Herbačiauskas „apibūdino Žižmarą kaip naujų laikų riterį, jau apgynusį lietuvių tautos garbę ir likimo skirtą dar didesniems uždaviniams“^{*}.

Grażina Mareckaitė

^{*} P. Ancevičius. „Varšuva karo ugnį ir Lietuvą“. Naujienos (part 2, 506), 1960 02 13, JAV.

DIEVUI, TÈVYNEI,
ARTIMUI

LIETUVIAI SKAUTAI VILNIUJE

PRISIMINIMAI IŠ LIETUVIŲ SKAUTŲ VEIKLOS LENKŲ OKUPACIJOS METU

Br. Gurėnas

Pirmasis lietuvių skautų vienetas Vilniuje įsikūrė, palyginti, labai anksti – 1918.XI.1 d., sktn. Petro Jurgelevičiaus (Jurgėlos) pastangomis. Greitu laiku čia atsirado ir skaučių draugovė. Skautų, -čių skaičius vis didėjo ir greitai pasiekė 120. Vienok šių skautiškujų vienetų dienos nebuvo ilgos: svetimiesiems okupavus Vilnių, turėjo išnykti čia ir lietuviai skautai, -ės.

Kurį laiką Vilniuje nebebuvo lietuvių skautų, -čių vienetų, nors gal buvusiųjų draugovių nariai dar ir nešiojosi savo širdyje skautybės liepsnelę. Iš naujo lietuviai skautai buvo pradėti organizuoti, t. y. atkurti, apie 1925–1926 metus ir tai nevisiškai legaliu būdu, nes tuometiniai Vilniaus krašto valdovai gerokai varžė čia visų lietuviškų organizacijų laisvę.

Vilniaus lietuvių skautų atkūrėjas buvo psktn. **Pranas Žižmaras**, pirmuosius skautavimo metus išėjęs Rusijoje, stovyklavęs Kaukazo kalnuose, prityręs ir užsigrūdinęs jaunuolis, visuomet pilnas energijos. Vien tik lietuviškų ir skautiškujų idealų vedamas, padedamas kitų, sukūrė Vilniuje Gedimino skautų draugovę ir jai vadovavo iki 1935 metų, taigi visą dešimtmetį, kol išvyko studijoms.

Pirmą kartą viešai Vilniuje lietuviai skautai pasirodė 1927 m. vasario 16 dieną, mirus dr. Jonui Basanavičiui, laidotuvių eisenos metu. Maždaug nuo to pačio laiko ir lenkų skautų vadovybė pripažino Gedimino vardo draugovę, kuri turėjo Nr. 2. Taigi lenkai dažnai ją vadindavo „Dvojka litevska“.

Sunkus buvo lietuvių skautų gyvenimas okupuotame Vilniaus krašte, bet drauge labai nuotaikingas ir įdomus. Ir dabar, po daugelio metų, kada Vilniuje skautų jau senai nebėra, bešališkai svarstydami įvykius ir prisimindami skautų veiklą, galime drąsiai tvirtinti, kad skautų šūkis „Dievui, Tėvynei, artimui“ buvo tinkamai supastas, gražiai įgyvendintas, o Tėvynės meilė ypatingai giliai įdiegta. Vilniaus krašto jaunuoliai, perėję skautiškąją mokyklą, buvo labai geri lietuviai patriotai.

Ypatingai nuoširdūs ir geri Vilniaus skautų santykiai buvo su Lietuvos Patriarchu dr. Jonu Basanavičium, kuris buvo Gedimino draugovės Garbės skautas. Kol gyvas buvo, būdavo skautų tarpe. Kai mirė – skautai jį ypatingai nuoširdžiai atjutė, jo labai gailėjosi. Prie jo karsto visą laiką budėjo Vilniaus lietuvių skautų garbės sargyba. Skautai, drauge su kitais lietuviais ir šiaip jau lietuvių dalyviais, jį į amžinojo poilsio vietą Rasų kapinėsna palydėjo. Vėlinių dieną vėl prie Dr. Basanavičiaus kapo budėdavo Vilniaus skautų sargyba, patį kapą išpuošdavo gėlėmis, apšviesdavo takelius, o ant antkapio įrengdavo Gedimino stulpus. Vėlesniais metais tai lenkams labai nebepatikdavo ir nebebuvo leista tai daryti.

Maža to, skautai organizuodavo ir Vėlinių eisenas į kapines. Pasakutiniaus žinomojo lietuvių ėdiko Vilniaus vaivados Bocianskio valdymo metais buvo uždrausta organizuoti lietuviškas eisenas į kapines. Skautai turėdavo net pasirašyti raštą, kad tokių eisenų neberuoš. Kad būtų „tvirčiau“, tą raštą turėdavo pasirašyti dar kitas didelis skautų bičiulis – lietuviškosios Šventojo Mikalojaus parapijos klebonas A. A. kun. Čibiras. Už įsakymo neklausymą grėsėdavo smarkios bausmės. Bet skautai čia būdavo taip pat labai apsuokrūs, gudrūs. Jie rasdavo daug kitų kelių, aplenkdami okupacinės valdžios įsakymus. Kapinėse vistiek susirinkdavo, pagerbdavo mirusius. Ne kartą čia giedant lietuvių tautos himną, lenkų policijos buvo vaikomi. Policija vartodavo ir gumines lazdas, ir kitas priemones, nelabai malonias, keliolikos žmonių, jų tarpe skautų, areštus. Nežiūrint to, himnas būdavo giedamas iki galo.

Prano Žižmaro vadovaujami lietuviai skautai pasiekė aukščiausią organizacinį lygį. 1928 ar 1929 metais lenkų skautų ruoštime estafetiniame bėgime aplink Vilniaus miestą lietuviai skautai laimėjo pirmąją vietą. 1928 metais Gedimino draugovės skautai dalyvavo I-ojoje tautinėje stovykloje Lietuvoje. Energingų sktn. Pr. Žižmaro pastangų dėka buvo gautas leidimas peržengti demarkacijos liniją, kas vėliau beliko tik svajonė. Dar vienais metais Vilniaus lietuviai skautai dalyvavo lenkų skautų suruoštame krepšinio turnyre ir čia laimėjo taip pat pirmąją vietą.

Gedimino draugovė turėjo ir savo vėliavą. Ji nebuvo žalios spalvos, kaip kitų lietuvių skautų, bet juoda – primenanti žiaurų okupacijos jungą. Bet ir vėliava lenkams nepatiko... Vilniaus vyskupo Bandurskio metinių minėjime Katedroje įvyko gedulingos pamaldos.

Pamokslo metu buvo pasakyta aštrių žodžių Lietuvos atžvilgiu. Sktn. Pr. Žižmaras protesto ženklan davė komandą lietuviams skautams išeiti. To lenkams tereikėjo. Juodoji draugovės vėliava buvo atimta ir visą okupacijos metą išbuvo lenkų skautų štabo būstinėje. Ar ne keturis kartus lenkai buvo prašyti atimtą vėliavą grąžinti, tačiau atsakymas visada būdavo neigiamas.

Lietuviai skautai dalyvavo ir Vilniaus, Naugarduko rajonų sąskrydžiuose. Žinoma, lenkams jų dalyvavimas visada būdavo labai nemalonus ir juos stengdavosi užkišti į kampą. Tiesa, per vieną uždaromąjį laužą leido lietuviams skautams sudainuoti porą lietuviškų dainelių. Šis laužas buvo transliuojamas ir per radiją.

1938 metų liepos 17–31 d. d. Kaune įvyko pirmoji lietuvių Tautinė olimpiada, kurioje dalyvavo daugelis užsienyje gyvenančių lietuvių. Kaunan atvyko ir Vilniaus lietuvių sportininkų būrelis, kuriems vadovavo Pranas Žižmaras. Vilniaus sportininkų eilėse buvo ir keletas lietuvių skautų. Liepos 17 d. vakare vilniečiai buvo nuvykę į skautų Tautinę stovyklą ir dalyvavo sukaktuvių lauže. Čia buvo mūsų skautų labai entuziastiškai sutikti.

Retkarčiais mėgdavo Pranas Žižmaras lenkams ir šposų iškirsti. Berods jo ir kitų Vilniaus skautų iniciatyva Vasario 16-osios dienos išvakarėse nuo Gedimino pilies bokšto stiebo buvo nukabinta lenkiškoji vėliava, o užkabinta lietuviškoji. Lenkai tik rytą tai pastebėjo ir vėliavą nukabino.

1938 metais, garsiojo „ultimatumo“ dienomis, lenkams reikalaujant „žygiuoti į Kauną“, buvo suruoštas tikras pogromas prieš lietuvius ir jų įstaigas. Sufanatizuotos minios, ypač lenkų moksleiviai, reikalavo užimti Lietuvą. Vienas kalbėtojų (jo pavardė Homo), Lietuvą iškoneveikė, išvadindamas „laukinių tauta“, „pastumdėlių kraštu“ ir visokiais kitokiais lenkams būdingais keiksmažodžiais. To jau buvo per daug Pranui Žižmarui. Jis suranda „prelegentą“ „Literatų“ kavinėje (Gedimino gatvėje) geriant kavą su keliomis panelėmis. Visos kavinės publikos akivaizdoje, sekundantų lydimas, kerta jam į veidą ir čia pat meta savo vizitinę kortelę. Sutariama dvikova. Žižmaras siūlo kautis pistoletais, nes šį ginklą jis valdė labai gerai. Tačiau jo priešininkui reikalaujant, pasirenkami kardai. Pačios dvikovos metu ir buvo kaunamasi labai išaštrintais, dezinfekuotais kardais, abiemis dalyviams apsirengus sportiška, lengva apranga. Kovą garbingai laimėjo Pranas Žižmaras, suduodamas priešininkui tris kirčius, pats gi tegaudamas

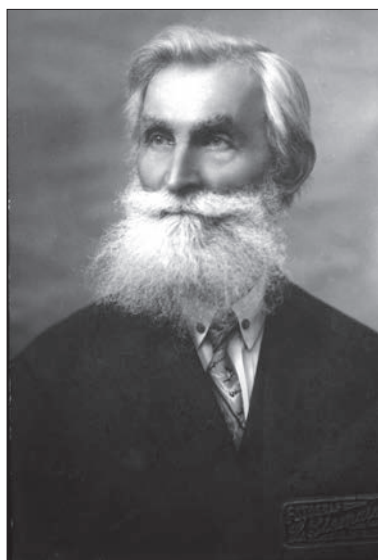
Pasaulinės skautų organizacijos 1907 m.
įkūrėjas Robertas Baden Powellas

Vilniaus lietuvių skautų Gedimino
draugovės garbės narys dr. Jonas
Basanavičius. 1926 m. VII mėn.

Vilniaus lietuvių skautų globėjas
Konstantinas Stašys. 1931. V. 31

Užrašas: Mano mielajam Mokiniui Skautui –
Draugininkui Pranui Žižmarui atminimui
Garbės skautas J. Kairiūkštis. 1927-XII-6

vieną ausies srityje. Šia dvikova buvo labai susidomėję ir lenkų visuomenė, kurios tarpe Žižmaras rado netgi labai įtakingų užtarėjų. Tai matyti kad ir iš to, kad jis nebuvo nubaustas.

Demonstracijų prieš lietuvius metu buvo išmušti visų lietuviškųjų institucijų langai. Tai padarė daugiausia lenkų moksleiviai, kurių tarpe buvo ir labai daug lenkų skautų. Kiek vėliau Vilniaus lenkai skautai sumanė padaryti „gerą darbėlį“, juos vėl įdėdami...

Nors lenkai ir leido lietuviams skautams veikti, bet darė drauge ir daug trukdymų. Norint gauti aukštesnius patyrimo laipsnius, egzaminus reikėjo laikyti prie lenkų skautų vadovybės žmonių. Lenkai nenorėjo pripažinti Gedimino dr-vės įžodžio teksto, o be įžodžio ir egzaminų laikymas neįmanomas. Ėjo ilgas susirašinėjimas, berods, netgi su Varšuva. Vėliau buvo sutikta priimti lietuvių skautų įžodžio tekstą, pridėdant žodžius... „ir būsiu lojalus Lenkijos pilietis“.

Be Vilniaus miesto, lietuviai skautai veikė ir Švenčionyse. Čia jie bent kurį laiką buvo kiek laimingesni ir įžodžio atveju, nes lenkų skautų vietinė vadovybė, matyt, neapsižiūrėjo ir sutiko su lietuviškuoju tekstu.

Lenkų administracija taip pat atsisakydavo duoti leidimą stovyklauti Lietuvos pasienyje. Tačiau Vilniaus krašto skautai čia ir nelabai jau veržėsi: jų tikslas buvo važinėti į daugiau aplenkėjusias bei apgudėjusias sritis ir kelti lietuvišką sąmonę nutautėjančių lietuvių tarpe. Gedimino draugovė turėjo puikų stovyklavimo inventorių, kas ir sudarė jiems galimybę stovyklauti kiekvienais metais. Stovyklų metu Pr. Žižmaras palaikydavo labai griežtą tvarką ir švarą. Be kita ko, jis ypatingai mėgdavo pratinti skautus šaudyti mažojo kalibro šautuvais. Jų metu buvo ruošiami ir skautiški žygiai. Vienas toks naktinis žygis buvo 40 kilometrų ilgio.

Be Vilniaus Lietuvių skautų Gedimino draugovės dar kurį laiką veikė ir Lietuvių studentų skautų vienetas. Vėliau jis nustojo veikti lietuviams studentams skautams išitraukus į kitą labai svarbią lietuviškąją veiklą. Pažymėtina ir amatininkų skautų Mindaugo vardo draugovė.

Pažymėtini Švenčionių skautai, taip pat sėkmingai veikė lenkų okupuotoje dalyje. Ten buvo suorganizuota graži Vytauto Didžiojo draugovė, berods skiltn. Juodgalvio įkurta (dabar jis, rodos, MIC kunigas?). Vėliau Švenčionių skautams vadovavo K. Umbražiūnas. Jam išvykus į kariuomenę – Br. Račinskas, bolševikų išvežtas į Sibirą. Kai lenkai pradėjo labai smarkiai persekioti Vilniaus krašto lietuvius, už-

Užrašas: I-oji Vilniaus krašte lietuvių skautų stovykla 1927m. nuo birželio 23 d. iki liepos 2 d. Kryžius prie kurio skautai meldėsi. Padarytas iš paprastų dviejų pagalių, nei tašyta, nei pjauta, taip kaip davė gamta. Stovyklai vadovavau pats. Tai buvo pirmieji laužai Vilnijoje, prie kurių dainuojamos lietuviškos dainos. Turėdavom daug svečių, kurie gėrėjosi skautų gyvenimu ir pirmąkart Vilniaus inteligentai pradeda bent kiek orientuotis apie skautus

Užrašas: Pirmieji žodžiai, kuriuos davė (skautai – G.M.) tarpininkaujant man kaip Draugininkui. 1926m. XI

Užrašas: Vilniaus lietuvių Gedimino draug. Skautai. Draugin. Žižmaras Pranas, Palevičius Leonas, Valentukevičius Jonas, Zabrockis Jonas, Malinauskas, Tamulevičius Vac., Krivelis Kazys. Vilnius, 27 m.V.3.
Nusifotografavo atbėgę 10 km. 1val. bėgių(bėgimo) lenktynių

Užrašas: Apsas (Breslaujos valsč. – G.M.) stovykla 1931 m. Sutikom ant vieškelio senelį vežant šieną, kuris manė, jog esame Lietuvos kariuomenė ir verkdami šie žmonės skundėsi, kad labai dideli padotkai, be to klausė, ar greit išvarysim paliokus

Užrašas: 1928 m. gegužės mėnesį pirmoji su lenkais bendra iškyla, kurioje dalyvavo suvažiavę Vilniaus krašto skautų instruktoriai ir visos lenkų draugovės. Mūsų draugovė pasižymėjo dainomis ir sutvarkymu stovyklos, lenkai sako „litvini wszędzie biorą pierwszeństwo“ (lietuviai visur pirmąja). Fotografavomės prie mūsų stovyklos. Viduryje Sedleczek, Naczelnik głównej kwatery. Šalia Puciata, Puhacz, Glenbocki ir mūsų skautai, kurie dalyvavo stovykloje. Ėjom namo vieni, nes anksčiau išėjom. Jurgio prospekte dainavom. Lenkai labai stebėjosi

Lenkijos skautų organizacijos nario pažymėjimas

Brangius Lietuvos skautas
 sveikinu ir viliškai stipriai
 spaudžiu ranką —
 Visada su Jumis
 A. Žižmaras

darius ir Švenčionių lietuvių gimnaziją, didžioji lietuvių moksleivių dalis išvyko toliau tęsti mokslo Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Ir Švenčionių skautų dauguma įsijungė į Vilniaus lietuvių skautų eiles. Tokiu būdu ir baigė savo dienas antrasis seniausias lietuvių skautų vienetas Vilniuje...

Lygiagrečiai skautams, Vilniuje veikė ir gana gausi skaučių, be ne Živilės vardo draugovė. Švenčionyse taip pat buvo susiorganizavusios lietuvių skautės. Tačiau skaučių veikla galbūt nebuvo tokia efektyvi, nes jos turėdavo nemažą sunkumų, ypač stovyklavimo atvejais, praktiškai visiškai negalėdamos stovyklauti. Apie jas gal daugiau žinių galėtų suteikti jų pačių vadovės.

Kai Vilnius kuriam laikui grįžo prie Lietuvos, čia pradėjo kurtis ir gausesni lietuvių skautų vienetai. Bet tai jau nebebuvo lenkų okupacijos metai ir jų istorija nebeįeina į šio rašinio rėmus.

Baigiant tenka padaryti išvadą, kad Vilniaus krašto lietuviai skautai išvarė labai gilų barą lietuvių ir skautybės reikaluose. Todėl jie nebuvo mieli nei lenkiškiems, nei bolševikiškiems okupantams. Dauguma jų vadovų, kurie nesuskubo pabėgti, buvo suimti ir deportuoti. Pats sktn. Pranas Žižmaras, žlugęs Lenkijai ir Vilniui atitektas bolševikams, drauge su kitais lietuvių veikėjais buvo suimtas ir išvežtas nežinia kur. Taip ir neturėjo galimybės šis didelis lietuvis ir skautininkas pagyventi laisvosios Lietuvos gyvenimu. Jo likimas, kaip ir daugelio kitų ištremtųjų, nėra žinomas.

Mūsų Vytis, 1982.09.08, Nr. 819, JAV

VILNIAUS KRAŠTO LIETUVIŲ JAUNIMO VADAS PRANAS ŽIŽMARAS

Kazimieras Umbražiūnas

Turėjome Vilniuje įdomų ir gabų jaunimo draugą bei vadą – Žižmarą Praną, gimusį Petrograde 1907 m. Jo tėveliai trumpam buvo išvykę uždarbiauti į Rusijos carų sostinę, bet po karo sugrįžę į Vilnių įsijungė į lietuvių visuomenės atgimimo sąjūdį. Mažasis Pranelis pradinėje mokykloje mokėsi gerai, todėl jo tėvai jį išleido į Vilniaus mokytojų seminariją.

Vilniaus lietuvių mokytojų seminariją okupantai uždarė (1927), taigi Pranas Žižmaras, kaip ir daugelis jo draugų, liko be mokyklos. O jaunimas jį labai mylėjo, nes seminarijoje ir gimnazijoje buvo suorganizavęs stiprią skautų draugovę. Nors okupantai ir nepageidavo lietuvių aktyvios veiklos, bet Žižmaras sugebėdavo lenkų skautų vadovybėje rasti pritarimą. Organizuodavo sporto varžybas, įvairius mokyklinio amžiaus jaunimui tinkamus užsiėmimus. Lietuvių skautų draugovė itin save išgarsino okupuotame Vilniuje, kai Lenkijos valstybinės šventės 1926 (?) m. gegužės 3-ios proga valdžia suorganizavo visų vidurinių mokyklų jaunimo bėgimo aplink miestą lenktynes. Jas laimėjo P. Žižmaro vadovaujami lietuviai skautai (visa bėgikų komanda). Tai buvo didelis laimėjimas, visas miestas kėlė ovacijas lietuviams skautams, šaukė „Niech żyją bracia Litwini!“ Kėlė entuziazmą šis įvykis ir visame Vilniaus krašto lietuvių gyvenime.

Pasaulis liaupsino Graikijos didvyrį kompozitorių Teodorakį, kai jis hitlerininkų okupuotame Akropolyje slapta iškėlė graikų nacionalinę vėliavą, ji plevėsavo išaušus dienai, bylodama jog graikų tauta nepasiduos fašistams, kovos iki pergalės už laisvę. Labai panašiai padarė Pranas Žižmaras Vilniuje 1928 m. vasario 16-osios naktį. Su grupe drąsesniųjų skautų įlipo į okupuotojo Gedimino kalno pilies bokštą ir ten iškėlė šilkinę tautinę trispalvę vėliavą. Kaip nustebo vilniečiai, kai, išaušus dienai, matė didingai plevėsuojančią Lietuvos vėliavą. Tai buvo prasmingas protestas prieš sostinės okupaciją. Lietuviai skautai žinojo, jog okupantai stengsis kuo greičiau šią vėliavą nuplėšti ir sunaikinti, todėl ją pritvirtino prie stiebo labai stipriai ir, be to, dar prie laiptų įėjimo padėjo dėžutę su užrašu: „Atsargiai, čia mina!“ Supran-

tama, okupantai ilgai prie Gedimino pilies bokšto trypė, kol nukabino mūsų trispalvę, o vilniečiai lietuviai su džiaugsmu žiūrėjo į plevėsujančią vėliavą, širdyje kartojo poeto Petro Vaičiūno dainą „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim!“

Štai nepriklausomos Lietuvos skautų organizacija 1928 metais ruošė jubiliejinę stovyklą Kaune, Panemunės miške. Į ją buvome kviečiami ir mes, okupuotosios Lietuvos skautai iš Vytauto Didžiojo gimnazijos ir iš Švenčionių lietuvių gimnazijos (iš viso 45 moksleiviai). Ir čia P. Žižmaras pasirodė kaip gabus jaunimo organizatorius. Tuo metu vyko diplomatinis ginčas dėl Vilniaus, Lenkijos ponai gražinti Lietuvai sostinės nesiruošė, o atgimusios Lietuvos diplomatai vis dėlto dėjo pastangas. Tuo metu, kai P. Žižmaras organizavo skautų išvyką į Kauną, Lenkijos ir Lietuvos diplomatai buvo susirinkę deryboms į Karaliaučių. Nuotaikos buvo palankesnės ir P. Žižmaro prašymui spręsti. Vilniaus vaivadija leido Vilniaus lietuviams skautams išvykti į Lietuvą be jokio leidimo, be užsienio pasų, užteko tik skautų sąrašų. Nuvažiavę traukiniu iki „Žaliosios sienos“, Zavasų geležinkelio stotelės, buvome pasieniečių kareivių praleisti per valstybės sieną. Peržengę pasienio perėjimo punktą, sugiedojome „Lietuva, tėvyne mūsų“ ir pėsčiomis nužygiavome į gerokai aplenkėjusį Vievio miestelį. Čia mūsų vadas suorganizavo nakvynę daržinėse ar klojimuose (buvo šilta birželio pabaiga), rytojaus dieną anksti ryte traukiniu išvykome į Kauną.

Kiek išpūdžių, kiek džiaugsmo ašarų Kaišiadoryse! Miesto gyventojai mus pasitiko su šaulių orkestru, su lietuvačių darželių gėlėmis, su patriotiškai nusiteikusių lietuvių pabučiavimais, su šūkais ir vėliavomis. Perone minia verkdamą giedojo Vilniui vaduoti sąjungos himną „Į kovą, į kovą, visi kas tik galit, nežiūrint į skaičių baltųjų arų. Į Vilnių, į Vilnių, tą mylimą šalį, prie Gedimino, prie brolių savų“... Sveikino apskrities vadovybė, Vilniui vaduoti sąjungos pirminės organizacijos veikėjai vadino mus pavergtais broliais ir davė priesaiką iš lenkų vergijos vaduoti, gelbėti ir remti vilniečių kultūrines organizacijas, mokyklas, skaityklas ir kt. Kalbėtojai skatino nepasiduoti okupantams, išlikti lietuviais. Mūsų vadas Pranas Žižmaras atsakė į šiuos nuoširdžius sveikinimus, dėkojo už iškilmingą pasitikimą. Ir šiandien gerai pamenu, kaip kunigas Nikodemus Švogžlys, ant sutanos užsirišęs skautų geltoną kaklaraištį, sakė tokią išpūdingą sveikinimo kalbą,

kad verkė visi, kurie jos klausėsi. Vos Lietuva tapo nepriklausoma ir štai koks smūgis. Užgrobė sostinę, kur nuo amžių buvo ugdoma kultūra ir ekonominis gyvenimas, iš kur buvo tikimasi kelti gyventojų gerovę, stiprinti iš po caro vergijos ištrūkusią valstybinę lietuvių tautinę savimonę. Vilnius – tautos širdis, o štai ji išplėsta. Tais metais Lietuvos visuomenė labai sielojosi dėl Vilniaus netekties.

Nusišluostę ašaras išvažiavome į Kauną. Dar traukinyje išpėjo, kad Kauno stotyje dar iškilmingiau mus pasitiks. Taip ir buvo. Vos traukinys išlindo iš tunelio, keli orkestrai trenkė iškilmingus maršus, perone minios kauniečių kėlė ovacijas pavergtojo Vilniaus atstovams. „Valio, valio! Valio, pavergtieji mūsų broliai ir sesės!“ „Vis tiek išvaduosime pavergtąjį Vilnių!“ – skandavo pasitinkantieji.

Tą pačią dieną Panemunės miške turėjo prasidėti stovykla. Išvaikarėse iš visos Lietuvos susirinko uniformuotų skautų draugovės. Čia jie ištempė palapines, susitvarkė aplinką ir laukė Vilniaus skautų. Mes su juodo šilko gedulinga vėliava darnioje rikiuotėje žygiavome Kauno gatvėmis. Kauniečių minios mus sveikino ir linkėjo, kad greit jau nereikėtų draugovės priekyje nešti gedulo vėliavos, kad Vilnius būtų laisvas, ir skautai neštų laisvės vėliavą.

Per Nemuną mūsų draugovę perkėlė paprastu keltu. Ir štai gražusis Panemunės miškelis. Čia laukė išsirikiavę nepriklausomos Lietuvos skautai. Jų kaklaryšiai geltoni, o mūsų, vilniečių, – raudoni. Kai tik priartėjom prie stovyklos, visi sukėlė ovacijas, kad aš gyvenime tokių dar nebuvau girdėjęs ir matęs. Stovyklos atidarymui kariuomenė atsiuntė savo orkestrą. Jis čia griežė iškilmingus maršus, tautos himną. Malonu prisiminti, kad tais, 1928 m., noriai skautų brolijai vadovavo Lietuvos kariuomenės karininkai. Iškilmių scenarijus gerai apgalvotas. Jubiliejinės stovyklos pradžioje daug triukšmo padarė P. Žižmaras su atvestais iš Vilniaus skautais. Sąjungos Vilniui vaduoti iniciatyva buvo parūpintas geras inventorių, nauja uniforma. Taigi P. Žižmaro skautai atrodė labai gražiai. Daug kauniečių atvyko į panemunę su vilniečiais pasimatyti. Smalsu buvo tiems, kurie atbėgo iš okupuotojo Vilniaus, norėdami išvengti kalėjimo, teismų ir kitokių persekiojimų (tokių nepriklausomoje Lietuvoje buvo 420). Beje, čia jie buvo susibūrę į vilniečių draugiją, kuriai vadovavo prof. Zigmas Žemaitis.

Į stovyklos atidarymo iškilmes Panemunėje buvo pakviestas Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona. Dieną jis atvažiavo dviem gražiais žirgais dailioje brikoje, kelių garbės husarų sargybos lydimas.

Prano Žižmaro vadovaujama Vilniaus skautų stovykla
Lietuvos skautų suvažiavime Panemunėje, Basanavičiaus vardo šile. 1928 m.

Savo kalboje Prezidentas taip pat pažymėjo, jog Vilniaus skautų atvykimas rodo, jog mes glaudžiai susiję kaip viena neišskiriama tauta. Prezidentui dalyvaujant įvyko didelės vėliavos pakėlimo iškilmės, grojo orkestrai, sakė kalbas aukšti valstybės pareigūnai, visuomenės veikėjai.

Skautų ceremonijoje labai mėgstamos iškilmės prie laužo. Tą vakarą buvo parengta programa, kurios pasižiūrėti automobiliu atvyko tuo metu labai garsus Lietuvos ministras pirmininkas profesorius Augustinas Voldemaras, tautininkų partijos lyderis. Tai nepaprastas lietuvis, jau devynioliktojo amžiaus pabaigoje pamėgtas Permės ir Petrapilio universitetų studentų privatdocentas, nemaža nusipelnęs kuriant Lietuvos valstybę.

Pranas Žižmaras buvo veiklus ne tik Vilniuje. Jis sėkmingai dirbo ir Švenčionių lietuvių gimnazijoje. Šios gimnazijos direktorius dr. Aleksandras Rymas suprato, kad skautų ideologija daro teigiamą poveikį gimnazistų auklėjimui bei pažangumui. Todėl jis pasikvietė iš Vilniaus jau patyrusius skautų vadus: Praną Žižmarą, Stasį Valiukėną ir Stepą Narkevičių, kad šie jaunuoliai suorganizuotų ir čia skautų draugovę.

O norinčių būti skautais atsirado apie pusšimtį, tačiau P. Žižmaras visų nepriėmė, nes šiai veiklai trūko ir darbuotojų. Todėl buvo suorganizuotos tik dvi skiltys. O užsiėmimų programa buvo jau

parengta Vilniuje, Žižmaro skautų štabe. Svarstant programą, buvo pakviesti ir vyresnieji jaunuoliai: jau Stepono Batoro universitete studijuojantys Augustinas Mačionis, Alfonsas Bielinis, Stepas Narkevičius, Henrikas Horodničius ir kiti. Tačiau Švenčionyse lietuviai skautai patyrusio vado nebeturėjo. Ir pats J. Juodgalvis buvo naujokas, todėl kas savaitę iš Vilniaus traukiniu atvykdavo uoliausias skautas – Stasys Valiukėnas (vėliau baigęs Vilniaus kunigų seminariją ir tapęs pavyzdingu kunigu).

Susiorganizavusiems Švenčionyse skautams jis pareiškė, kad iki 1927–1928 mokslo metų pabaigos reikia išmokyti skautų programą, o paskui pats egzaminuosias ir priimsias priesaiką. Taip ir buvo. Švenčionių miesto gyventojai dažnai matydavo uniformuotus lietuvių gimnazijos skautus. Jie dalyvaudavo sporto rungtynėse su žydų bei lenkų gimnazijų skautais sportininkais ir kitur.

Prano Žižmaro veikla Švenčionyse sukėlė didelį sujudimą tarp gimnazistų. 5 skautai dalyvavo nuostabioje išvykoje į nepriklausomą Lietuvą. Kad sporto srityje Švenčionių lietuvių gimnazija pirmavo, miestas sužinojo, kai 1925 m. Lenkijos valstybinės šventės (Konstitucijos minėjimo proga gegužės trečiąją) visos trys gimnazijos (žydų, lenkų ir lietuvių), mokytojų seminarijos jaunimas, šauliai buvo suorganizavę bėgimo maratoną iš Švenčionėlių į Švenčionis (12 km). Pirmasis atbėgo lietuvių gimnazijos mokinys J. Volčackas. Tai buvo labai svarbu, nes pakilo gimnazistų autoritetas miesto gyventojų akyse. Lietuviai skautai rengdavo sportininkų susitikimus su lenkų ir žydų gimnazijos sportininkais.

O kai Vilniaus lietuviai skautai pradėjo šilkografiniu būdu leisti žurnalą „Vilniaus skautas“, tai ir Švenčionių lietuvių gimnazijos skautai išleido bent vieną kartą hektografuotą žurnalą. „Švenčionių skaute“, tarp kitko, buvo aprašinėjama išvyka į nepriklausomą Lietuvą. Beje, skautai iš Švenčionių važinėdavo į artimesnius kaimus vaidinti savi-veiklinių spektaklių. Vienas vakarėlis buvo surengtas net ir toliau nuo Švenčionių – Guntauninkų kaime, Tverčiaus valsčiuje, 1929 m. sausį.

Taigi Prano Žižmaro veikla buvo reikšminga tuo metu, kai mes čia, lenkų okupuotame krašte, buvome našlaičiais, nes visi geresnieji teatro meno veikėjai buvo persikėlę į Kauną. [...]

Skautų aidas, 1994 m.

Vilniaus skautai Lenkijos–Lietuvos pasienyje, išvykstant
į Lietuvos skautų sąskrydį Panemunėje, 1928 m.

Vilniaus ir Lietuvos skautai Panemunės šile, 1928 m.

Vilniaus skautų stovykloje apsilankė Augustinas Voldemaras ir kt. aukšti Lietuvos valstybės pareigūnai

Užrašas: Panemunė, prie laužo svečiai, paskutinį vakarą

Pasaulinis skautų suvažiavimas Latvijoje, 1928 m.

DAR KARTĄ VĒLIAVA...

Petras Mareckas

Visiems, kurie 1989 m. spalio 7 dieną su ašaromis akyse stebėjo, kaip Vilniaus padangėje suplevėsavo trispalvė, noriu papasakoti mažai kam žinomą faktą. Geltona žalia raudona vėliava plevėsavo Gedimino kalno bokšte ne tik 1919 ir 1939 metais. 1928 metų vasario 16 dieną lenkų okupuotame Vilniuje ją iškėlė lietuviai skautai – Pranas Žižmaras, vėliau žinomas Vilniaus krašto lietuvių visuomenės veikėjas, jaunas poetas Jonas Zabrockis ir Stasys Sabalys.

Bijodami, kad vėliava tuoj bus nukabinta, jaunuoliai sutarė su Lietuvių mokytojų seminarijos moksleive Jadvyga Miciūte (poetės Onos Miciūtės seserimi), kad ji ankstų rytą pažadins bendrabučio gyventojus – tegul bent jie pamato stebuklingą trispalvės spindesį senojo Vilniaus padangėje. Kad lenkų policijai kiltų sunkumų vėliavą nuimti, prie stiebo kabėjo metalinė dėzelė su užrašu „užminuota“. 1928-jų vasarį trispalvė vėliava plazdėjo Gedimino pilies bokšte dvylika valandų, žadindama džiaugsmą, ilgesį, viltį.

Du šio įvykio kaltininkai nebesulaukė mūsų dienų: P. Žižmaras 1940 m. areštuotas ir ištremtas žuvo Sibire, o J. Zabrockis astsidūrė Brazilijoje, emigracijoje.

1997, Vilnius

VILNIAUS LIETUVIŲ SKAUTAI

P. Svyra

Kai kalbame apie Vilniaus skautus, tai turime galvoje mūsų Gedimino, Mindaugo ir Vytauto būrių skautus. Tačiau toksai galvojimas yra kiek netikslus, nes turime atminti, kad dabartinė anosios pusės 20 tūkst. Skautų organizacija turi pilną teisę vadinti save Vilniaus skautais. Juk Vilniuje, kuriame po šimtmečių prasiveržė mūsų tautos kultūrinis ir politinis daigas, įsikūrė taip pat pirmieji lietuviai skautai. Tai buvo 1918 m. lapkričio mėn. 1 d., kada sugrįžę iš Rusijos broliai Jurgelevičiai, kurie Didžiojo karo metu susipažino su skautų idėja, suorganizavo Vilniuje I-ją skautų draugovę.

Pradžioje skautų buvo nedaug: 10 berniukų ir 2 mergaitės. Šie „Dvylika apaštalių“ davė pradžią vėlesniosioms draugovėms: I-jai Vytauto – skautų ir II-jai Birutės – skaučių. Šių skautų vadas buvo P. Jurgelevičius, globėjas – I-ios Vilniaus vyrų gimnazijos direktorius M. Biržiška, o pirmasis rėmėjas (paaukojęs 100 markių) – karininkas J. Juozapavičius.

Dauguma tų pirmųjų skautų žuvo kovose dėl mūsų tautos nepriklausomybės, o kiti, kurie išliko gyvi, po karų vėl susibūrė į organizaciją, tik jau ne Vilniuje, bet Kaune. Nuo to laiko laisvojoje Lietuvoje prasidėjo spartus skautų organizacijos augimas, kuri šiandien turi 120 tūkst. skautų.

Vilniuje iki 1925 m. apie lietuvius skautus ir galvoti buvo sunku, nes trūko jiems specialistų-vadovų. Pagaliau nebuvo ir kitų tinkamų sąlygų veikti. Bet štai 1925 m. grįžta iš Kaukazo Pranas Žižmaras, kuris, kaip gerai susipažinęs su skautų istorija, skautiškąja veikla ir ideologija, tujų pačių metų vasario mėn. 16 d. Pranciškonų bendrabutyje įkūrė Gedimino Vilkų skiltį. Šiųjų Vilniaus skautų veikimas platesnei mūsų visuomenei buvo nežinomas. Apie jų įsikūrimą pradžioje žinojo tik dr. J. Basanavičius, kuris buvo Gedimino Vilkų garbės narys – garbės skautas. Gedimino Vilkai, nors sueigas darė uždangstę langus, įžiebę žvakę ir pūs garsiu giedodami Tautos himną, tačiau dirbo atsidėję, laukdami giedresnių valandų. Aišku, tuo metu buvo taip pat prašoma ir vietinė valdžia ir vietinis skautų vyriausias štabas, kad leistų Gedimino Vilkams Vilniuje veikti kaip viešai lietuvių skautų organizacijai.

Ateina skaudus 1927 m. vasaris. Miršta mūsų didysis tautietis ir pirmasis Vilniaus garbės skautas – dr. Jonas Basanavičius. Jo laidotuvių metu Gedimino Vilkų skautų d-vė nutaria viešai pasirodyti. Prie Garbės Skauto karsto atsistoja budėti skautų sargyba, o vėliau, kūną vežant į Rasus, jie žygiuoja su savo juoda vėliava paskui karstą.

Dauguma Vilniaus gyventojų manė, kad tai iš Kauno atvykę skautai į laidotuves.

Po laidotuvių storastijos pareigūnai pastebėjo, kad skautai pasirodė su vėliava, kaip neužregistruota organizacija. Tokiu būdu skautai atsirado keblioje padėtyje. Vienintelė išeitis iš susidariusios padėties buvo įsirašyti į Lenkijos skautų broliją. Vyriausias skautų štabas Varšuvoje patvirtino skautų d-vę, kaip Vilniaus skautų II-ąją Gedimino d-vę, skirdamas jos draugininku Praną Žižmarą.

1927 metais Vilniaus lietuvių skautų veikime prasideda naujas etapas. Tais metais buvo taip pat pirmoji mūsų skautų stovykla Valakumpėje (7 km už Vilniaus).

Tų pačių metų rudenį Pr. Žižmaras ir St. Valiukevičius vyksta į Švenčionis ir ten pradeda tyrinėti skautiškajam darbui sąlygas. 1928 m. sausio mėn. 8 d. susiorganizuoja Švenčionių skautų I-ji skiltis, kuri pasivadina Katinai. Katinams vadovavo J. Juodgalvis ir St. Valiukevičius. Nuo to laiko pradeda sparčiai plisti skautybė Švenčionyse, labiausiai vietinės lietuvių gimnazijos mokinių tarpe.

Skautai Vilniuje turėjo menkas sąlygas dirbti, bet švenčioniškiai, galima sakyti, jokių neturėjo. Todėl, jei išskylavo ar stovyklavo, tai tik prisijungę prie Vilniaus d-vės.

Švenčionių skautai veikė iki 1936–37 m.m., t. y. iki gimnazijos uždarymo. Po to švenčioniškiai skautai persikėlė į Vilnių ir čia 1938 m. sausio mėn. 320 d. atgaivino savo d-vę, pavadindami ją Vytauto vardu.

Vilniaus skautai po 1927 m. žymiai praplėtė savo darbų programą. 1927/28 m. jie išleido šapirografuotą savo laikraštį – „Vilniaus Skautą“, kurio paskutinis numeris pasirodė dar 1935 m. 1928 m. Vilniaus skautai buvo išleidę „Skautų Kalendorių“. Be to, skautai kasmet rengia stovyklas į tolimiausius mūsų krašto pakraščius ir dažnas iškylas į istorines vietas: Trakus, Medininkus ir t. t. 1928 m. Vilniaus skautai (keletas taip pat iš Švenčionių d-vės) išvyko (52 asmens) į Kauną, kur dalyvavo pirmajame Tautiniame Lietuvos skautų sąskrydyje Aukštojoje Panemunėje. Pasibaigus sąskrydžiui, aplankyta eilė atgimusios Lietuvos miestų bei atmintinų ir brangių kiekvieno lietuvio širdžiai is-

torinių vietų. Tais pačiais 1928 m. gegužės mėn. 3 d. Vilniuje buvo visų skautų (lietuvių, gudų, lenkų, žydų ir kitų) 10 km bėgimas gatvėmis. Gedimino d-vės komanda iš 13 dalyvavusių bėgime atbėgo pirmoji. Apskritai, skautai visuomet gyvai, kaip specifiška organizacija, dalyvavo mūsų krašto viešajame gyvenime, daug padėdami visuomenei bei kitoms mūsų draugijoms. Procesija į Kalvarijas – tvarko ją skautai, viešas vakaras, akademija ar šiaip pobūvis – tvarko ir budi skautai ir t. t.

Vilniaus skautų veikimo tempas dar labiau pagyvėjo, kai Lietuvos Labdarybės d-ja davė jiems prie Didžiosios gatvės Nr. 12 butą, kuriame skautai įtaisė savo štabą ir sukrovė surinktą per keleris metus inventorių.

Iki 1933/34 m. skautams sėkmingai vadovavo Pr. Žižmaras ir S. Narkevičius. Tačiau nuo tų metų prasideda smarki vadovybės krizė, kurios metu skautiškojo veikimo sparta žymiai sumažėjo. Pr. Žižmarui ir S. Narkevičiui pasitraukus, skautams trūksta gerų vadų ir reikalingų lėšų.

[...]

1936/37 ir 1937/38 m. d-vę sukrečia skaudžios žinios. Tai buvo metai, kada mūsų kaimuose pradėjo nykti lietuviškų draugijų mokyklos, skaityklos ir skyriai, o vėliau ir pačių d-jų centrai. Vietos administracinė valdžia kreipėsi į Lenkijos skautų vadovybę Varšuvoje ir Vilniuje, prašydama sulaukyti Gedimino d-vės veikimą, kuris esąs žalingas ir t. t. D-vės štabe padaugėjo pranešimų ir kategoriškų pastabų iš ZHP*. Tačiau d-vė, kaip legalus suvalstybintos Lenkijos skautų sąjungos narys, negalėjo be rimtų lygių teisių su kitomis d-vėmis: jos juodoji vėliava ir šiandien dulksta ZHP štabo kampe, o pažadai apie A kategoriją... tik lūpose. Motyvu, kuriuo remdamasis ZHP neleido Vilniaus Gedimino d-vei turėti savo vėliavos ir nedavė kat. A, buvo įžodis. ZHP nepripažino lietuviškojo įžodžio teksto, nors jis yra verstas iš anglų kalbos. Mūsų skautai nuo 1927 m. vartojo tą įžodžio tekstą, kurį suredagavo Lietuvos skautų brolija. Tasai įžodis skamba: „Brangindamas savo garbę, aš pasižadu ištikimai tarnauti Dievui ir Tėvynei, padėti artimui ir pildyti visus skautų įstatus. Vietoje šito teksto ZHP štabas reikalavo vartoti išverstą lenkų skautų įžodį. To nepadarius, buvo grasinama d-vės uždarymu. Išverstas iš lenkų kalbos įžodis (lenkiškai: *Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść pomoc*

* Zawzad Harcerstwa Polskiego.

Vilniaus Mindaugo dr-vės skautai Dubyčių stovykloje (Lydos apskritis) 1936 m.
Pranas – viduryje

„Žižmaro skautai“. Iš kairės: S. Narkevičius, Stasė Nedzveckaitė (Mažuolienė),
Marija Karužaitė (Horodničienė), Kazys Krivelis, Juozas Mačionis, Pranas,
Leonardas Palevičius, J. Bartoška

Švenčionių skautai su draugininku P. Žižmaru,
dir. Aleksandru Rymu, kun. Grubiu (?)

Užrašas: Žydų delegacija aplankė mūsų stovyklą.
Apsa, 1931m. VII mėn. (Breslaujos apskr.)

Skautai su draugininku P. Žižmaru ir globėju
J. Kairiūkščiu prie Aušros Vartų

Skautai prie Jono Basanavičiaus kapo Rasų kapinėse
su P. Žižmaru ir J. Kairiūkščiu

Pranas Latvijoje, pasauliniame skautų sąskrydyje.
1928 m. (Riga, foto J. Graube)

Su jaunaisiais Švenčionių skautais

bliznim, być posłusznym Prawu Harcerskiemu) skambėtų: „*turiu gerą valią visu gyvenimu tarnauti Dievui ir Lenkijai, nešti pagalbą artimiesiems, būti paklusniu skautų įstatams*“ ... Aišku, mūsiškiai su tuo įžodžio tekstu nieku būdu nesutiko. Prasidėjo derybos. Kelis kartus buvo siunčiami prašymai, kad įžodyje ZHP vadovybė leistų ką nors pakeisti. Tik po metinių klabenimų ZHP atsakė, nesutikdama nieko išmesti, tik leisdamas pridėti. Gedimino d-vės vadovybė, pasitarusi su visuomenės atsakingais asmenimis, pasiūlymą priėmė, nes kitu atveju d-vei grėsė nedvejotinas likvidavimas.

1938 m. sausio mėn. 30 d. posėdyje, kuriame dalyvavo V.D.G.K. dir. M. Šikšnys, mokyt. skautininkas Pr. Žižmaras, Vilniaus ZHP Vėliavos komendantas M. Puciata, jo pavaduotojas skautininkas V. Petraškevičius ir II tunto (prie jo priskirta buvo Gedimino d-vė) tunti-ninkas skautin. Z. Šadkovskis, Gedimino d-vės vadovybė: draugininkas Br. Sliekas, P. Morkūnas, Ad. Sabaitis, Alg. Valeiša, P. Averka ir buv. Švenčionių d-vės draugininkas M. Gaidelis, – ginčas dėl įžodžio buvo baigtas kompromiso keliu. ZHP vadovybė sutiko įžodžio tekstan įdėti „savo tautai“, o Gedimino d-vės vadovybė sutiko nieko iš teksto neišmesti. Priimtas tekstas, kurį patvirtino Vyriausias ZHP štabas Varšuvoje (Główna Kwaterna ZHP), vartojamas jau mūsų skautų įžodžiuose. Galutinėje redakcijoje jisai skamba: „*Turiu tikrą valią visą gyvenimą tarnauti Dievui, Lenkijai ir savo Tautai, padėti artimui ir būti paklusnus skautų įstatams*“.

[...]

Dabar Gedimino būryje yra 94 skautai, Vytauto b-je 39 skautai, Mindaugo b-je 47 skautai. Taigi Vilniuje yra 180 skautų. Toks stipriai organizuoto jaunimo būrys turi gyvai sudominti mūsų visuomenę. Jei norim, kad tasai jaunimas vaisingai darbuotųsi, pagalvokim apie jo veikimo sąlygas, apie žmones, kurie galėtų jam atitinkamai vadovauti. Kad Vilniaus skautai turėtų savo sąjungą, bent pusėtiną bendrą butą, savo vadą ir sąlygas dirbti, iš jų galima būtų daug ko laukti. Iniciatyva šiuo atveju yra iš dalies pačių skautų, iš dalies mūsų visuomenės rankose!

Šį straipsnėlį rašydamas nesistengiau duoti Vilniaus skautų gyvavimo ir veikimo pilnos istorijos. Tai galima bus padaryti vėliau – minint jų penkiolikos bei dvidešimties metų sukaktuves. [...]

Lietuviškas Baras, 1939, Nr. 3 (33)

LIETUVIŠKOJI SKAUTYBĖ VILNIUJE

Vilnius, davęs pradžią Lietuvos skautijai, kurį laiką pats buvo palikęs be lietuvių skautų. Sunkios gyvenimo sąlygos, žiaurus lenkų persekiojimas visa, kas lietuviška, ypač organizuota, privertė daugelį organizacijų likviduoti savo veikimą. Bene 1923/24 m. nustojo veikti ir ligi tol dar išlikusios keturios vilniečių skautų skiltys. Atrodė, kad graži idėja visai palaidota ar bent užliūliuota letargu ligi Vilnius, Lietuvos sostinė, vėl bus laisvas. Tačiau kitos minties buvo jaunimas. Jaunuolių sielos nerimo, graži skautų idėja jas viliojo ir siekė jaunuoliai pralaužti tuos ledus, nugalėti tas kliūtis, kurios neleido jiems būti drauge su moksleiviais, lietuviais ir skautais.

Vytauto Didžiojo vardo gimnazija, kurioje seniau veikė ir vėliau atgimė skautai, neleido mokiniams slapta nuo lenkų kurti skautų draugovę, bijodama, kad lenkai neturėtų kabliuko vienintelei gimnazijai uždaryti. Tuomet moksleiviai ryžosi veikti slapta nuo lenkų ir nuo savųjų. 1926 m. vasario 16 d. susirinkęs pranciškonų rūmuose būrelis moksleivių, su prityrusiu skautu Žižmaru priešaky, nutarė kurti Gedimino – Vilkų skiltį. Vėliau „Gedimino Vilkai“ rinkdavosi privačiuose butuose, Gedimino kalne, Panerių kalnuose ir kt. Buvo mokomi jauni skautai, laikomos paskaitos, pusbalsiu giedamas Tautos Himnas ir ruošiamasi prie viešo pasirodymo lietuvių visuomenei. Niekas iš Vilniaus lietuvių inteligentų apie skautus nežinojo, tik vienam D-rui J. Basanavičiui skautų paslaptis buvo patikėta. D-ras Basanavičius rėmė skautus ir buvo jų išrinktas Garbės Skautu.

Vilniečiai skautai ne tik mokėsi slapta, bet ir iškylos darydavo slaptas net į užmiestį. Pažymėtina slapta iškyla į Trakų ežero salą, į pilies griuvėsius, kur pagaliau buvo nuspręsta daryti skautų įžodžius pusiau slapta – kviečiant keletą lietuvių inteligentų įžodžio iškilmėsna. Pakviestieji lietuviai inteligentai patys nežinojo, kur juos veda. Mažytės salės langai paslaptینگai uždengti, ramiai stovi tvarkingų moksleivių būrelis, visų veidai šviesūs, linksmi. Prasideda įžodžio iškilmės, ir tik dabar svečiams paaiškėja, kad juos čia įviliojo „Gedimino Vilkai“, atgimusieji skautai. Reikėjo dabar tik gauti iš okupantų leidimas veikti, bet lenkai jo nedavė. Kelis kartus buvo prašyta leidimo, bet visuomet buvo gautas lenkų „veto“.

*Užrašas: Paskutinioji bendra vakarienė Vilniaus sk. Gedimino draugovės
Klajoklių stovyklos po Nepriklausomą Lietuvą 3-VIII-1928m.
Šia vakariene buvo užbaigta antroji Vilniaus lietuvių skautų stovykla*

Pagaliau 1927 m. vasario 16 d., mirus Garbės skautui dr. J. Basanavičiui, „Gedimino Vilgai“ neišlaikė ir prieš lenkų norą pasirodė viešai Vilniaus gatvėse, eidami sargybas prie savo Garbės skauto karsto. Lenkai, nustebę gražia lietuvių skautų drausme ir pamatę, kad lietuvių skautų dvasios nuslopinti negalės, pagaliau leido viešai veikti ir buvo užregistruota Vilniaus lenkų skautų štabe, kaip II Vilniaus lietuvių skautų Gedimino dr-vė.

Tenka dar pastebėti, kad Vilniaus skautai leido ir savo organą „Vilniaus Skautas“, o 1928 m. išleido gražų skautų kalendorių.

Kaip matome, Vilniaus skautai per ilgus žiaurios lenkų okupacijos metus atliko labai daug ir gražių darbų mūsų tėvynei Lietuvai. Nei tardymai, nei areštai ir kalėjimas jų nuo užsibrežtojo tikslo neatitraukė. Jie tvirtai tikėjo, kad Vilnius grįš tikriesiems jo šeiminingams ir buvo pasiryžę eiti iki galo – niekuomet, nei už ką ir niekam nepalikti senosios Gedimino sostinės Vilniaus. Ir jie iki pat pastarųjų dienų Vilniaus krašte ėjo garbingas jaunųjų knygnešių pareigas, bet apie tai, manau, bus progos jiems patiems čia plačiau pasisakyti.

Vilnius mūsų!

Skautų aidas, 1939, Nr. 11

Pranas Žižmaras, 1927 m.

Vilniaus ir Lietuvos skautai Kauno aerodrome, 1928 m.

Vilniaus skautai Kryžių kalne, 1928 m.

Vilniaus skautai ant Rambyno kalno, 1928 m.

Užrašas: *Palanga. Mūsų stovykla prieš išvažiuojant man į Latviją.
Brangūs atsiminimai surišti su pirmąja karšta meile. Daug kovų, daug kančių pragyventa
šioje stovykloje. 1928 m. VII-19 d.*

BROLIJOS VADO ĮSAKYMAS NR. 29

Vilnius, 1939 m. spalio m. 29 d.

Skautai ir vadai, šiandien didi šventė! Tos dienos laukėme 19 metų! O šie – mūsų sostinė Vilnius laisva!

Visų mūsų širdys kupinos nepaprasto džiaugsmo, kurio tikrai išreikšti negali žodžiai.

Aš į jus kreipiuos iš mūsų Vilniaus, kuriame prieš 21 metus gimė ir mūsų lietuviškoji skautybė. Savo organizacijos dvidešimt pirmąsias sukaktis jungiame su Vilnijos išlaisvinimu.

Jūs buvote visada įsitikinę, kad Vilnius vėl bus Lietuvos sostinė. Jūs tikėjote, jūs dirbote, jūs ryžotės ir savo vilčiai pabrėžti, savo vienetų vėliavas perrišote juodais kaspinais, o tuos kaspinus nurišti prisiekėte tik Gedimino bokšte suplevėsavus mūsų trispalvei vėliavai. Šiandien, broliai, mūsų sostinės įkūrėjo bokšte jau plevėsuoja Lietuvos vėliava! Iškelkite ir savo skautiškas vėliavas kuo aukščiau ir jau be gedulo kaspinų, nes jūsų karštas troškimas pasiektas: Lietuva su Vilniumi!

Šia proga aš jus širdingai sveikinu ir linkiu naujose sąlygose dirbti dar energingiau, dar labiau mylėti savo Tėvynę ir sostinę Vilnių.

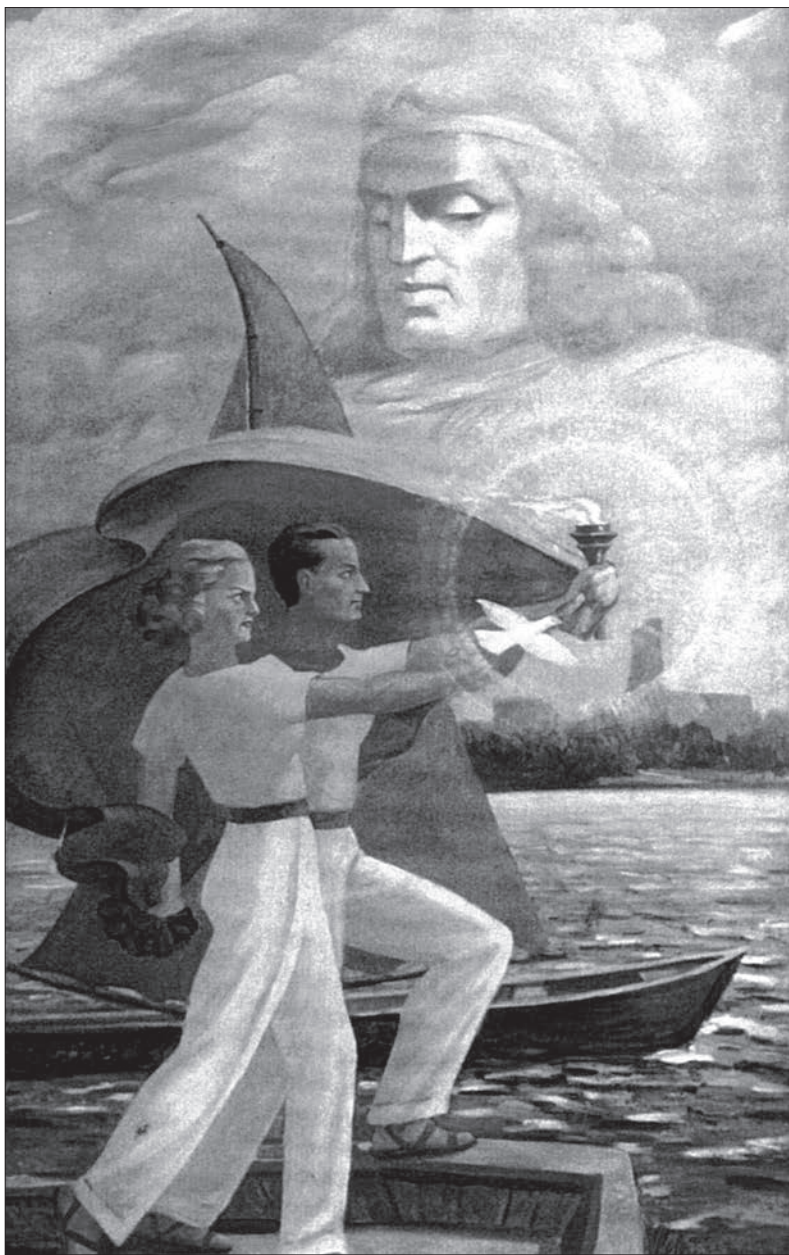
Aš širdingai sveikinu Vilnijos skautus, tiek metų nepaprastai sunkiose sąlygose dirbusius lietuvišką ir skautišką darbą okupuotose Lietuvos žemėse. Dabar, broliai vilniečiai, jums išaušo nauja gadynė ir mes visi išvien eisime Lietuvos keliu.

Džiaugsmingai sveikinu Vilniaus skautus ir lietuvišką jaunimą. Tegyvuoja Lietuva ir Vilnius!

Vyr. sktn. pulk. J. Šarauskas,
Brolijos Vadas

GREIČIAU, AUKŠČIAU,
STIPRIAU

Vilnietis dail. Vaclovas Kosciuska. „Vilniaus rytas“, 1938 m.
Paveikslui pozavo Elena Žižmaraitė ir Pranas Žižmaras

OLIMPIADOS GIESMĖ

Antanas Miškinis

*Susiburkim į didelę šeimą
Dėl tėvynės laimingo rytojaus.
Nugalėti jaunystė išeina
Patvari ir drąsiau užsimojus.*

*Mūs darbai Lietuva pasidžiaugs –
Tad greičiau ir tvirčiau ir gražiau!*

*Mūsų jėgos, ir protas, ir darbas
Tau, tėvyne, šalie numylėta.
Ginsim Tavo didybę ir garbę,
Pasiryžę kovot – nugalėti.*

*Mūsų šuolis į tolį ir aukštį;
Neįstengs mūsų niekas pažemint.
Ateitis vis giedresnė išaušta –
Turim gražią lietuvišką žemę.*

*Iš kitų tolimų kontinentų
Į tėvynę – laivais ir lėktuvais!
Kad ji augtų, žydėtų, gyventų,
Mes visi visada tik lietuviai.*

*Mes su kartim, su ietim ir diskais
Mes bėgikai, atletai, žaidėjai.
Lietuva mums brangesnė už viską –
Mes varžytis dėl jos pažadėjom.*

*Per kliūtis mes pražengiame slenkstį
Žaist, varžytis ir dirbti atvykę.
Marš pirmyn, nugalėt ir pralenkti,
Lietuvos Maratono bėgikai!*

*Mūs darbai Lietuva pasidžiaugs –
Tad greičiau, ir tvirčiau, ir gražiau!*

1938 m.

**VILNIAUS KRAŠTO SŪNUS,
SPORTO VEIKĖJAS PRANAS ŽIŽMARAS IR
DABAR ATSIMENAMAS**

K. Baronas

Mūsų korespondentas Europoje

Nežinau, ar gali būti gražesni prisiminimai už nerūpestingas jaunystės dienas?! Manding, nors gimiau ir augau lenkų okupuotame Vilniuje, nematydamas nepriklausomos Lietuvos gyvenimo, tačiau praleisti mokslo metai Vilniaus lietuvių „Ryto“ pradžios mokykloje bei Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje yra labai brangūs ir giliai įsispraudę į mano atmintį kaip šviesiausios gyvenimo dienos.

Niekuomet nepamiršiu pradžios mokyklos mokytojo, mielo dzūko J. Navicko, kuris „paišybos“ pamokose paprastai pasiūlydavo išpaišyti Trijų Kryžių kalną ar Gedimino pilį, o virš jos dar didesnę Lietuvos vėliavą – vėl, mokant Lietuvos himną, jam pasirodydavo ašaros akyse...

Visuomet prisiminsiu gimnazijos direktorių, rašytoją, matematikos vadovėlių autorių Marceliną Šikšnį ir jo kiekviename sakinyje kartojamą „aškuta“ žodį. Ir šiandien nežinau, ką jis reiškia, tačiau spėju, kad tai junginys dviejų žodžių „aišku tau“. Net ir išdėstęs len-toje ilgą Pitagoro teoremą, jis ją taip pat užbaigdavo „aškuta“ žo-džiu. O kur dabita, beveik kiekvieną dieną keitęs eilutę lenkų kalbos mokytojas (mėgdavo būti vadinamas „profesorium“) krokuviškis Piz-lo, Lenkijos istorijos – Puciata, lotynų – Br. Untulis, kunigai K. Čibi-ras, V. Taškūnas, dr. Ig. Šlapelis, Matjošaitis, G. Šlapelytė-Sirutienė (dar ir šiandieną pasikeičiame laiškais) ir kt.? Juk visi lietuviai moky-tojai stengėsi mus auklėti lietuviškoje ir krikščioniškoje dvasioje, my-lėti savo kraštą, o vasaros atostogų metu mesti plačią lietuvišką šviesą Vilniaus krašto kaimui.

Ne visuomet supratome jų norus ir siekius, baudžiant mažą nusi-žengimą elgesio pažymio mažinimu arba kviečiant tėvą pas direktorių.

Kiek laisviau „atsikvėpdavome“ kūno kultūros pamokose. Len-kai mokytojai buvo „liberališkesni“ už lietuvius, kadangi lenkai gimna-zistai daugumoje gyveno su tėvais, turėjo daugiau laisvės už lietuvius

Grupė lietuvių skautų, laimėjusių pirmą vietą bėgimo varžybose aplink Vilnių
1928 m. (?) gegužės 3 d. Pranas – su dviračiu

mokinius, kurių 90 proc. gyveno bendrabučiuose – Birutės, dr. J. Basanavičiaus ir kt. Tad, apleidus gimnazijos rūmus, mokiniai vėl patekdamo į bendrabučio gyvenimo rėmus – taisykles, kur taip pat kiekvienas nusižengimas buvo baudžiamas. Be to, mokytojai sakydavo, kad į Lietuvos gimnazijos mokinius yra „atkreiptos visų akys“.

Tad, suprantama, kad kūno kultūros pamokose išliedavome ne tik prakaitą, bet ir visą energiją ir jėgas, atlikdami mažoje salėje mankštą ant gimnastikos kopėtačių, spardydami kamuolį, lenktyniaudami bėgimo take.

Gera neatsimenu, tačiau berods 1933 mokslo m. pabaigoje plačiai buvo kalbama, kad nuo rudens kūno kultūros mokytojo pareigas eis jau lietuvis Pr. Žižmaras, ką tik baigęs Varšuvoje „Centralny Instytut Wychowania Fizycznego“ – Centrinį Fizinio Lavinimo Institutą, suteikiant teisę visose Lenkijos gimnazijose dėstyti kūno kultūrą.

Pažįstamas jis mums buvo iš skautiškos veiklos, laimėtų lietuvių skautų bėgimo rungtynių aplink Vilnių prieš kitas lenkų draugoves, Lietuvos nepriklausomybės proga – iškabintos trispalvės Gedimino pilyje.

Nebuvo jis aukšto ūgio, pasakyčiau išlinkusiomis kojom (vok. O’beine), garbanotais plaukais, tačiau stipria valia ir pasiryžimu spindinčiomis tamsiomis akimis. Jos perverdavo mokinį. Trumpus žodžius – „šok“ ar

„bėk“, mokiniai vykdavo be jokių atsiprašymų. Mėgo jis mane, kadangi lengvojoje atletikoje ir žiemos sporto šakose priklausiau prie geresnių gimnazijos sportininkų, praleisdamas ketvirtadienio popietę jo treniruotėse. Ir mes „vyrai“ (taip Pr. Ž. mus vadindavo) mylėjome savo kūno kultūros mokytoją, ypač laikydami jį didvyriu po 1938 m. kovo mėn. 20 d. dvikovos su lenku studentu – atsargos karininku.

Grįžus Vilniui prie Lietuvos, Pr. Žižmaras buvo paskirtas Vilniaus Sporto Apygardos pirmininku (tik ne vadovu, kaip rašoma LE!). Palyginus trumpu laiku jis perreformavo Vilniaus sportinį gyvenimą, įjungdamas jį į Lietuvos sportines vėžes. Buvau „Vilniaus Balso“ sporto korespondentu, tad beveik kiekvieną dieną užeidavau į VSA sportinių žinių, trumpai pakalbėti su Pr. Žižmaru einamais reikalais, numatomom rungtynėm. Niekuomet netikėjau, kad 1940 m. birželio mėn. 14–15 d. surengtos Vilnius – Kaunas lengvosios atletikos rungtynės bus paskutinės nepriklausomos Lietuvos gyvenime. Jos vyko užiant transportiniams sovietiniams lėktuvams, skraidant virš Vilniaus bombonešiams, Vilniaus gatvėmis žygiuojant raudonarmiečiams. Rungtynės nebuvo užbaigtos, kadangi daugumas Kauno sportininkų išvyko į namus.

Taip pat netikėjau, kad birželio mėn. pabaigoje ar liepos mėn. pradžioje paskutinį kartą matysiu mano mielą buv. Mokytoją. Tyliai VSA patalpose buvo kalbama apie Pr. Žižmaro suėmimą, kad į jo vietą taisyklos Vilniaus vienvietės meistras gudas Kepelis.

Nežinoma liko Pr. Žižmaro suėmimo data, tačiau spėju, kad ji įvyko greičiausiai liepos mėn. pradžioje, kadangi dar ir šiandieną laikau brangų sportinį atminimą, išduotą pažymėjimą, kad esu Vilniaus Sporto Apygardos Futbolo Teisėjų Kolegijos narys. Pažymėjimas pasirašytas Pr. Žižmaro 1940 m. birželio 27 d. Taigi, jo suėmimas galėjo įvykti tik po tos datos.

Kiek daugiau šviesos į Pr. Žižmaro suėmimą meta lenkas Vladas Vielhorskis savo leidinyje „Wspomnienia z przeżyć w niewoli sowieckiej“, London, 1985 m. („Pergyvenimų prisiminimai sovietinėje nelaisvėje“). Autorius priklausė prie dienraščio „Kurier Wilenski“ redakcinio štabo. Laikraštis jau „naujos vyriausybės“ buvo uždarytas 1940 m. birželio mėn. 22 d. V. Vielhorskis, gimęs Voluinėje, iš profesijos agronomas, plačios erudicijos žmogus, perėjo į istorikų eiles,

labai tendencingai savo rašiniuose nušviesdavo D. Lietuvos kunigaikštystę ir pačią lietuvių tautą. Taigi, minėtuose prisiminimuose 26 psl. V. Vielhorski taip rašo: „Celė nr. 1 priklausė prie Apygardos teismo rūmų, šoniniame sparne pristatyto pastato (Tai Tauro g-vė – K.B.). Jaunesniais už mane buvo du lietuviai – 42 m. Jurgis Zagorskis, išsigimėlis lenkas, profesionalas šnipas, labai gabus, išsimokslinęs, talentingas pašytojas, beribis cinikas, akiplėša ir 33 m. lietuvis Pranas Žižmaras, vadovas lietuviško sportinio gyvenimo Vilniaus krašte, mūsų politinis priešas. Garbingas, kilnus, riteriškas ir geras žmogus. Pamėgau aš jį. Po dviejų savačių Žižmarą paėmė iš celės. Nežinau kas su juo vėliau atsitiko. Ketvirtas celės draugas buvo „keičiamas“. Tai buvo siunčiami provokatoriai“.

Prie Pr. Žižmaro suėmimo, iš savo pusės taip pat norėčiau pridėti keletą pastabų. Pirmą – LE XXXV t. 375 psl. Pr. Žižmaro gimimo data atžymėta 1905 m. ir pagal kitus šaltinius 1907 m. Pastarieji metai yra tikri, nes ir V. Vielhorskis rašo, kad 1940 m. Pr. Žižmaras buvęs 33 m., taigi gimęs 1907 m. Antra – viename Vilniaus Krašto Lietuvių S-gos susirinkime Toronte a.a. Pr. Ancevičius skaitė labai įdomią paskaitą apie Pr. Žižmarą, ypatingai iškeldamas joje dvikovą su lenku, kadangi Pr. Ancevičiui teko eiti sekundanto pareigas. Žadėjo kiek daugiau „paslapčių“ įdėti į paskaitą ir ją atiduoti spaudai. Nesuspėjo, nusinešdamas daug įdomių žinių į kitą pasaulį. Taip pat, šiame susirinkime buvo kalbama, kad Pr. Žižmaras su tuo lenku studentu susitikęs Sibiro stovykloje, padavę vienas kitam ranką ir likę net geri draugai.

Trečia – kaip Lenkijos pilietis Pr. Žižmaras galėjo įsijungti į organizuojamą SS-goje Anderso armiją ir tokiu keliu ištrūkti iš Sibiro stovyklos. Juk daug Vilniaus krašto lietuvių įstojo į gen. Anderso eiles, tokiu būdu išsigelbėdami iš Sibiro nelaisvės, tačiau rasdami sau amžino poilsio vietą Monte Casino kapinėse. Jose yra kelios lietuviškos pavardės, kitos sulenkintos, nukertant galūnes. Kodėl Pr. Žižmaras neįsijungė į Anderso armiją – taip pat paslaptis. Gal jis mėgino, tačiau galėjo būti atpažintas kaip aršus lenkų priešas ir nepriimtas.

Pr. Žižmaras mirė Sibire, tačiau tiksli data nežinoma. Nežinoma ir vieta, nežinomas ir kapas šio Vilniaus krašto patrioto. Šiomet, jeigu Pr. Žižmaras dar gyventų, būtų sulaukęs 80 m.

JAV, Draugas, 1987 m. liepos mėn. 11 d.

VILNIAUS KRAŠTO LIETUVIŲ KOMITETAS PIRMOJOJE TAUTINĖJE OLIMPIADOJE DALYVAUTI

P. Kunevičius

Jei sportuojantis Vilniaus lietuvių jaunimas nebūtų turėjęs entuziazmo ir ryžtingumo, tai Pirmoje Lietuvos Tautinėje Olimpiadoje vilniečiai nebūtų dalyvavę.

Po audringo 1938 metų mūsų Tautai ir Lietuvos Valstybei pavaršio, artinosi liepos mėnuo, taigi artėjo ir viso pasaulio lietuvių jaunimo šventė, paskirta Lietuvos 20 metų nepriklausomybės sukakčiai paminėti. Lietuvos ir užsienio lietuvių spaudoje buvo plačiai ir gyvai kalbama apie rengiamą didžią ir iškilmingą jaunimo šventę, į kurią Pirmosios Lietuvos Tautinės Olimpiados Komitetas kvietė viso pasaulio lietuvius sportininkus dalyvauti didžiame lietuvių jaunimo susibūrimė – Pirmoje Tautinėje Olimpiadoje. Tam tikslui buvo išsiuntinėti į platųjį pasaulį pakvietimai ir plakatai svetur gyvenantiems lietuviams.

Žinios apie didžiules mūsų Tautos iškilmes kėlė lietuvių jaunomenės troškimą ir norą, kad Pirmoji Tautinė Lietuvos Olimpiada pavyktų kuo gražiausiai, iškilmingiausiai ir būtų gausi dalyvių skaičiumi. Tos mintys žadino didelį norą pamatyti Lietuvoje gyvenančias seses ir brolius ir didelį norą pabūti pas juos viešnagėje. Artėjant liepos mėnesiui Lenkijos ponų okupuotojo Vilniaus sportininkai juto, kad aktyvieji sporto šventės dalyviai – sportininkai iš tolimųjų ir artimųjų lietuvių kolonijų yra jau pasiruošę vykti į Tautinę Olimpiadą. Juto, kad tik mes, okupuotieji vilniečiai, didžiųjų iškilmių išvakarėse esame gaubiami bevilties siaubu. Žinojo, kad neužilgo suplauks ir suvažiuos į laikinąją Lietuvos sostinę Kauną iš viso pasaulio kraštų lietuviai sportininkai, įžiebs olimpiniam aukure ugnį, kuri simbolizuos tikrųjų sūnų didžią, amžiną meilę lietuvių tautai. Darnios minties jausmais gyvendami, Vilniaus sportininkai giliai susirūpino savo likimu ir ieškojo išeičių kliūtims nugalėti. Vilniaus lietuvių sportininkų didelis troškimas dalyvauti Pirmoje Tautinėje Olimpiadoje, birželio 28 dieną sutraukė visus sportininkus į vieną būrį, kuriame buvo svarstyta priemonės sportininkų troškimams įgyvendinti. Susirinkusiųjų siekiai buvo aiškūs. Kai kurie pasisakė, kad Tautinėje Olimpiadoje dalyvausią net ir tuo atveju, jei nebus galima surengti išvykos. Pr. Žižmaro pasiūlymas susirinkusiems sportininkams išrinkti

1938 m. Pirmoji Lietuvos tautinė olimpiada.
Vilniaus sportininkų delegacijos sutikimas Kauno geležinkelio stotyje.
Ant rankų iškeltas Pranas Žižmaras

iš lietuvių visuomenės veikėjų tarpo Komitetą Tautinėje Olimpiadoje dalyvauti, buvo entuziastiškai priimtas ir realizuotas.

Birželio 30 dieną susirinko Vilniaus Krašto Lietuvių Komitetas Pirmoje Tautinėje Olimpiadoje dalyvauti, į kurią įėjo buvusio Lietuvos Sporto Klubo pirmininkas p. Br. Untulis, p. V. Budrevičius, p. adv. A. Juknevičius, p. V. Martinkėnas, p-lė mgr. J. Kazlauskaitė ir p. Pr. Žižmaras. Vilniaus Lietuvių Komitetas Tautinėje Olimpiadoje dalyvauti energingai griebėsi darbo ir parodė daug rūpestingumo, tautiškų ir sportiškų reikalų supratimą. Komiteto nariai teisingai pastebėjo, kad mūsų sportininkų dalyvavimas Pirmoje Tautinėje Olimpiadoje yra itin svarbus, nes jis nuties aiškią ir pilną vienybės grandinę tarp visų lietuvių ir duos progos mūsų jaunimui giliau pažinti mūsų Tautos siekius ir idealus, kurie brandins nepalenkiamai jų tautišką dvasią. Taip pat Komitetas pastebėjo, kad daug jaunuolių neišlaikys taip didelio dvasios pakilimo ir todėl savarankiškai ieškos išeikių ir priemonių dalyvauti pasaulio lietuvių susibūrimo – Pirmojoje Lietuvos Tautinėje Olimpiadoje. Bet šiuo atveju jie lengvai galės nusižengti Lenkijos Valstybės įstatymams, tvarkantiems užsienio pasų reikalus. Tas momentas bene labiausiai paveikė Komiteto narius ir paskatino juos susirūpinti leidimo ir organizaciniais išvykos reikalais. Tokiai padėčiai esant, Komiteto nariai pilna širdimi stengėsi jaunimui patarnauti, kad entuziazmu ir ryžtingumu persisunkę jų norai būtų įgyvendinti.

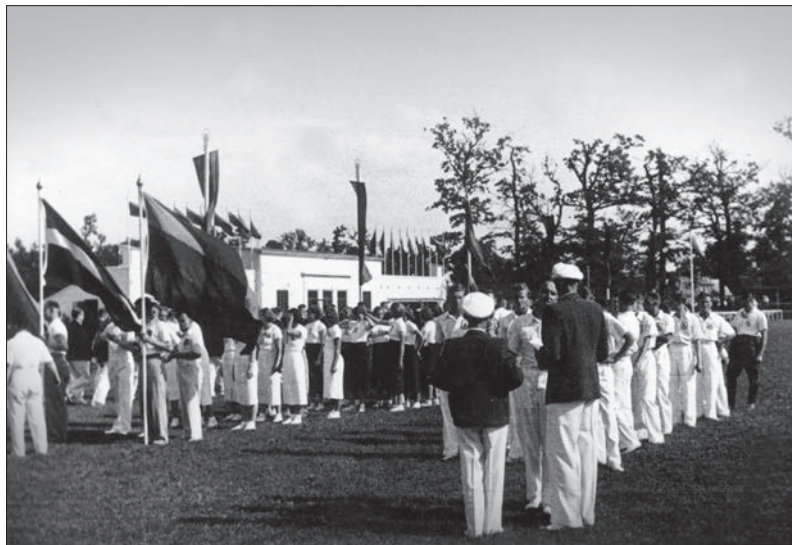
Per pirmąjį posėdį Komiteto nariai pasiskirstė pareigomis. P. Br. Untulis buvo išrinktas Komiteto pirmininku, p. V. Martinkėnas – teisių patarėju, p. Pr. Žižmaras atsakomingu prieš valdžios organus Komiteto nariu ir techniškų darbų vykdytoju, p-lė mgr. J. Kazlauskaitė nariu be ypatingų pareigų.

Tautinėje Olimpiadoje dalyvauti Komiteto sudarymas davė stiprų pagrindą organizuoto darbo eigai ir pakėlė jaunimo siekių autoritetą. Jo šūkis – „Vilniaus krašto jaunime, visas jėgas Tautinei Olimpiadai“ skambėjo drąsinamai. Komiteto veikla ir parengiamieji darbai ėjo dviejų eventualumų kryptimi, todėl ir darbo planas buvo dvejopas. Pirmųjų, mažai vilčių tuo metu duodančių galimumu kryptimi einant buvo nutarta: a) suruošti sportininkams priešolimpinę stovyklą ir b) padaryti maksimalias pastangas užsienio pasui gauti. Antrą eventualumą, turint galvoje, Komitetas nutarė:

a) paruošti ir pasiųsti Olimpiados atidarymo metu Pirmosios Lietuvos Tautinės Olimpiados Komitetui ir Olimpiados dalyviams – sportininkams sveikinimo telegramas.

Vilniečiai prie Karo muziejaus Kaune

Olimpiados akimirka

Vilniečių delegacija prie Karo muziejaus. Viduryje – generolas Vladas Nagys-Nagevičius, jo dešinėje – P. Žižmaras, E. Žižmaraitė

b) Parinkti Vilniaus krašte aukų ir pasiųsti dovaną Tautinės Olimpiados dalyviams – Sporto Pirmenybių Taurę.

c) paruošti žinių ir nuotraukų iš mūsų sportininkų gyvenimo Lietuvos spaudai.

d) plačiai informuoti mūsų krašto sportininkus apie olimpinės iškilmes ir jų eigą per Vilniaus lietuvių spaudą.

Užsienio pasą išvykai išsirūpinti Komitetas įgaliojo p. Pr. Žižmarą, kuris tuo reikalu nuvyko į Varšuvą. Padarius pastangas Užsienio ir Vidaus Reikalų Ministerijose dėka Valstybinio Fizinio Auklėjimo ir Kariško Parengimo įstaigos atsakingų asmenų palankumui ir intervencijai užsienio pasas buvo gautas 43 asmenims.

Laimėjus Varšuvoje, dar teko vietos įstaigose atlikti daug įvairių formalumų užsienio kolektyvinio paso reikalu. Panašių reikalų atlikimui, vykstantiems vienodos uniformos pasiuvimui ir kitų išvykos reikmenų sutvarkymui beliko vos dvi dienos. Bet tikslios ir darnios organizacijos dėka, nors skubotai, tačiau sklandžiai ir rūpestingai viskas buvo įvykdyta. Pasiruošus Vilniaus sportininkams į Pirmąją Lietuvos Tautinę Olimpiadą, išvyką suorganizuoti ir jai vadovauti Komitetas pavedė p. Pr. Žižmarui. Išvykos garbės globėjais pakvietė kunigą Kr. Čibirą ir direktorių M. Šikšnį.

(Iš rankraščio, esančio P. Žižmaro archyve)

SVEIKI, BROLIAI VILNIEČIAI!

Atvykusius Vilnijos sportininkus su giliu jausmu tūkstančiai sutiko Vievį, Kaišiadoryse ir Kaune

Sutikti Praną Žižmarą verta keliauti ne vieną, bet nors ir kelis kartus. Taigi, šeštadienio rytą jo nesulaukę, Olimpino komiteto, kai kurių organizacijų ir spaudos atstovai tos pačios dienos vakarą vėl išvyko atgal į Vievį laukti jo ir jo vadovaujamų brangiųjų tautiečių – vilniečių sportininkų, su kuriais taip pat atvyko kun. Čibiras ir Vytautas Didžiojo gimnazijos direktorius Šikšnys. [...]

Sekmadienio šiltą rytą apie 8 val. Vievio geležinkelio stotis jau grūste prisigrūdusi vietinių gyventojų ir vasarotojų. Vyrai ir moterys su gėlių puokštėmis rankose ir neapsakomu džiaugsmu akyse. Visų žvilgsniai krypta į rytų šalį, iš kur už kelių minučių turi pasirodyti traukinys su Žižmaru ir vilniečiais sportininkais. Jokie tvarkdaryų maldavimai nieko nepadeda, nes minia vilnyte vilnija artyn ir artyn geležinkelio bėgių, kuriais atrieda mūsų mielieji broliai.

Sunkiai atsidusęs, pagaliau sustoja ir traukinys, o jo vagonų languose sumirga baltuteliaičiais sportiniais kostiumais apsirengę vilniečiai sportininkai. Suaidi Tautos Himnas, ir sutiktųjų ir sutikusiųjų akyse pasrūva nesulaikomos ašaros. Giedojimas į pabaigą virsta besiveržiančiais iš mūsų ir jų krūtininių balsais, kuriuose aidai ir neapsakomas džiaugsmas, ir širdį veriantis skausmas...

Himno paskutiniai žodžiai dar aidėjo saulės spinduliuose snaudžiančiame šile, o stotis jau skambėjo galingais šauksmais: „Sveiki, brangūs broliai!“ ... „Žižmarą! Duokite Žižmarą! ... Kur mūsų Pranas?“

Pagaliam iš traukinio išlipa sulysęs, išvargęs mielas mūsų Pranas. Mudu, jau seni pažįstami iš Vilniaus, puolame vienas kitam į glėbį.

– Atleisk, Pranai... Tau teko nemalonumų patirti. Bet tu negalėjai tylėti *ten*, o mes negalėjome *to* nutylėti čia... Kaip jautiesi?

– Jausmai tokie, kurių išreikšti žodžiais negalima. Krūtinėje jie netelpa, o iš jos juos išimti ir kam pasakyti – neįmanoma...

Mes supratome vienas kitą, pasakėme vienas kitam viską šiais keliais žodžiais.

Prieš jį lenkia savo žilą galvą senas lietuviybės veikėjas p. Milančius, kuris neištaria žodžio, nes springsta nuo ašarų. Tačiau žodžiai čia ir bereikalingi, nes visi suprato, ką šitam pasiryžėliui jaunuoliui norė-

jo pasakyti žilas senelis. Vasarotojų vardu Žižmarą ir visus lietuvius vilniečius nuoširdžiai pasveikino insp. Kairiūkštis, Olimpino komiteto vardu – prok. p. J. Kalvaitis. Sveikinimams ir entuziazmui nebūtų galo, tačiau traukinys juda iš vietos. Vietos gyventojai vilniečius lydi griausmingais „valio“, aidi „Lietuviais esame mes gimę...“

Minios žmonių mielųjų svečių laukė ir visose stotyse, pro kurias tik eina traukinys. Kaišiadoriškiai traukinį sutiko ypač gausia minia, su dainomis ir orkestru. Čia sportininkų vagonas buvo verste apvers-tas gėlėmis, o jie patys aplaistyti ašaromis ir apiberti iš širdies gilumos išsiveržusiais sveikinimais.

Ir taip ligi paties Kauno. Kas dėjosi Kaune, beveik visi kauniečiai žino. Vėl viskas paskendo dainų, džiaugsmo ašarų, nebesuvaldomų jausmų, gėlių sveikinimų ir linkėjimų jūroje. Žižmaras žodžiais ne-įstengė pasakyti tai, ką jis jaučia, ir čia, kaip tai atsitiko pakeliui į Kau-ną. Negalėjo savo jausmų išreikšti ir kiti vilniečiai lietuviai.

Kas matė šį sutikimą, negali tvirtinti, kad lietuviai nemoka pa-reikšti savo entuziazmo. Ne, jie labai puikiai moka pareikšti savo jaus-mus, bet tik tada, kai tam yra rimtas reikalas. Jei lūžta lietuvio šaltu-mas ir santūrumas, tai ir kalbėti netenka, kad jis išgyveno džiaugsmą ar skausmą, kuris ir akmenį būtų privertęs krustelėti.

Negalima nepaminti tos pavyzdingos tvarkos, kurią sugebė-jo išlaikyti L. K. Sav. Kūrėjų S-ga, kurios iniciatyva buvo sukviesta visuomenė. Teismo tardytojas p. Liepinaitis, S-gos valdybos narys, parodė tikrai meistrišką sugebėjimą vadovauti ir organizacijoms ir miniai.

Per aikštę skautai Žižmarą išnešė ant rankų, o sportininkus mi-nia lydėjo sveikinimais ir džiūgavimais. Ji nesiliovė savo jausmus reikšti ir tada, kai lietuviai vilniečiai dingo Pažangos rūmuose: užtvenkusi gatvės judėjimą, ji primygtinai reikalavo savo mylimuosius pasirody-ti ir išsiskirstė tik tada, kai pajuto, kad vis dėlto tiems pasirodymams kada nors turi būti riba. Tas pats džiaugsmas vilniečius atlydėjo į spor-to aikštę, tas pats entuziazmas išsiliejo jiems nuvykus į tautinę skautų stovyklą.

Brangūs tautiečiai, jumis džiaugiasi visa Lietuva, su jumis pasi-ruošusi kentėti visa Lietuva. Su jumis visa Lietuva!

VILNIAUS SPORTININKAI TAUTINĖJE OLIMPIADOJE

Pirmosios Lietuvos Tautinės Olimpiados komitetas kreipėsi į viso pasaulio lietuvius sportininkus, kviesdamas juos dalyvauti Tautinės Olimpiados rungtynėse. Jų kvietimas pasiekė ir mūsų krašto lietuvius sportininkus. Nors maža buvo vilčių gauti leidimas vykti į T. Olimpiadą Kaune, tačiau skubiai imtasi darbo. Paruošiamieji darbai buvo pavesti Vyt. Didž. Gimnazijos gimnastikos mokytojui Pranui Žižmarui, kuriam taip pat buvo pavesta ir išvykos vadovybė. Jis greitomis suorganizavo sportininkų, tiksliau pasakius, sporto mėgėjų, sportinę stovyklą, kurioje visų pirma buvo kreipiamas dėmesys į drausmę, pavyzdinę kanceliarijos vedimą ir kitus su šiuo reikalu susijusius sportinius formalumus. Sportininkai stovykloje gyveno pagal vadovo nustatytą reguliaviną ir visą laiką mankštėsi, lavinosi visose sporto šakose. Gavus leidimą buvo išrinkti eliminacijos keliu pranašesnieji ir 25 sportininkai, savo globėjų ir mokytojų lydimi liepos 17 dieną ryte išvyko į Kauną, kur tą dieną prasidėjo Pirmosios Lietuvos Tautinės Olimpiados rungtynės.

Kelionė nuo Vilniaus, o ypač nuo Vievio iki Kauno, jauniems mūsų sportininkams ir jų palydovams nepaprastai įdomi, pilna netikėtumų, triukšmingų valiovimų, nuoširdžių sveikinimų, džiaugsmo ašarų, gėlių ir nepaprasto entuziazmo.

Kauno stotyje pats didysis, pats iškilmingiausias sutikimas – miškai gėlių, šimtai filminių aparatų, 10 tūkstantinės minios džiaugsmo giesmė ir nepertraukiamas atvykusiems laimės ir nuoširdžiausių linkėjimų himnas.

Balti jaunųjų sportininkų rūbai dar labiau pabaltino džiaugsmu ir išpūdžiais pavargusius jų veidus. Vieni jų iš džiaugsmo visą kelionę verkė, it maži vaikai, kiti kūdikiškai šypsojosi, cypė nebesuvaldydami savųjų džiaugsmo jausmų. Ir kaip nesidžiaugti, juk tiek plaka kilniaja broliška meile širdžių, tiek nuoširdžių rankų paspaudimų, tiek palinkusių galvų prieš atvykusius iš Gedimino pilies sūnus ir dukras. Nesibaigė nepertraukiamos džiaugsmo valandos, o jau prasidėjo malonios sportininkų pareigos.

Tą pačią dieną ir vilniečiai sportininkai dalyvavo Olimpiados atidarymo iškilmėse. 24 baltai ir vienas tamsiai (motociklistas)* pasirėdę mūsiškiai sportininkai pilni rimties, penktoje bendrosios eisenos vie-

Leonardas Palevičius, žymiausias Vilniaus lietuvis motociklininkas, lenktynėse „Aplink Lietuvą“ laimėjęs antrąją vietą

toje žygiavo pro garbės tribūną ir žiūrovų eiles iškilmingoje Olimpiados atidarymo eisenoje. Žiūrovų minios kėlė ypatingų vilniečiams ovacijų ir nuolat šaukė:

– Bravo, valio, vilniečiai sportininkai!

Mūsų sportininkai dalyvavo įvairių sporto šakų rungtynėse. Jau pirmąją dieną rungėsi 100 metrų bėgime.

Vėliau dalyvavo tinklinio, krepšinio ir kitose rungtynėse bei žaidimuose.

Imant domėn jauną mūsų sportininkų amžių (visi moksleiviai) ir skubotą vos keliolikos dienų pasirengimą, visi dalyvavusieji rungtynėse išlaikė atitinkamą aukštį ir gerą formą. [...]

Gražiausiai pasirodė tinklinio komanda, kurią sudarė: G. Astašauskas, A. Juknevičius, V. Petruškevičius, A. Kvaraciejus, C. Skrodzakis ir I. Pečkys.

Ir šioje srityje mūsiškiai turėjo gerokai pakovoti, kad įeitų į pusiaufinalą. Lengvai nugalėję Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijos komandą (2:0) ir gan stiprią Kauno Grandies klubo komandą (2:0) pateko į pusiaufinalą. Čia nugalėję Centrinę Jaunlietuvių komandą (2:0) pateko į finalą, kur turėjo rungtis su Šiaulių JSO.

Finalinės rungtynės nebuvo lengvos. Pirmą setą laimėjo 16:14 Š[iaulių] JSO. Antram sete vilniečiai smarkiai susiėmė ir laimėjo setą puikiu rezultatu 15:1. Vilniečiai parodė tikrai gerą žaidimą. Nebuvo daugomas be reikalo nė vienas sviedinys ir švariais nukirtimais į tuščias vietas iškovota pergalė 15:10. Bendras rungtynių rezultatas 2:1 vilniečių naudai. Tuo būdu vilniečiai laimėjo tinklinio pirmąją vietą. Už tai visa komanda, t. y. visi šeši žaidėjai gavo po aukso medalį.

Jaunimo kelias, 1938 rugpjūtis

DIDINGAS LIETUVYBĖS PAREIŠKIMAS

Pereitą sekmadienį Karininkų Ramovės salėje įvyko iškilmingas Tautinės Olimpiados posėdis, kuriame nepaprastai ryškiai buvo pabrėžtas viso pasaulio lietuvių vieningumas ir ryžtumas dirbti mūsų tautos garbės kėlimo darbą. Šis posėdis pabrėžė Taut. Olimpiados prasmę ir reikšmę.

Į posėdį atvyko švietimo ministras prof. Tonkūnas, vidaus reikalų ministras plk. Leonas, susisiekimo ministras inž. Stanišauskis, kariuomenės štabo viršininkas brig. gen. Černius, Šaulių Sąjungos vadas plk. Saladžius, aukštieji karininkai, organizacijų vadai, aukštieji įstaigų viršininkai, visuomenės veikėjai ir kiti garbingi asmenys. Dalyvavo jame visi Lietuvos ir užsienio sportininkai – Tautinės Olimpiados dalyviai. Posėdžio dalyviai vos tilpo didžiulėje Karininkų Ramovės salėje. Salė teikė labai didingą ir pasigėrėtiną išpūdį, nes čia matėsi ir Vilniaus, ir Amerikos, ir Anglijos, ir Latvijos, ir Nepriklausomos Lietuvos sportuojančio jaunimo būriai, o jų tarpe – atsakingieji mūsų valstybės pareigūnai, garbingieji žilagalviai veteranai, mielieji užjūrio ir kitų kraštų svečiai, Tautinės Olimpiados pakviesti stebėti ar šiaip savo noru atvykę.

Pradedant posėdį buvo įnešta olimpinė vėliava, kurią ties prezidiumo stalu apsupo kitos T. Olimpiadoje dalyvavusios vėliavos. Posėdžio garbės prezidiuman buvo pakviesti: ministrai – Tonkūnas, Leonas ir Stanišauskis, Olimp. Komiteto nariai – dr. Navakas, teisejas Butkys ir V. Kemežys, vilnietis Žižmaras, amerikietis lietuvis Kumskis, Anglijos lietuvis Dobrovolskis, Brazilijos lietuvis Vasiliauskas ir Latvijos lietuvis pralotas Jasinskas.

Posėdis pradėtas Tautos himnu. Po to Taut. Olimpiados komiteto pirmininkas dir. Augustauskas pasakė atidarymo kalbą. Dir. Augustauskas savo kalboje pabrėžė iškilmingojo posėdžio tikslą – „kad dar stipresniais dvasiniais saitais susirištumėme, dar giliau įprasmintumėm tą vieningą visų lietuvių jaunimo triumfą – Tautinę Olimpiadą“. Toliau pasidžiaugė, kad į Olimpiados šūkį atsiliepė visų kraštų lietuvių jaunimas, parodydamas savo gyvą ryšį su Tėvyne Lietuva. Olimpiadai buvo daug ir visur ruošiasi, už tai padėka visiems – ir užsienio lietuviams, ir saviškiams, ir Olimpiados vykdytojams.

Pranas Žižmaras ir Pirmosios lietuvių tautinės olimpiados
org. komiteto pirmininkas, Lietuvos Kūno kultūros rūmų direktorius
Vytautas Augustaitis (Augustinavičius)

Vilniečiai ir Pranas Žižmaras (baltais batais) tarp Lietuvos intelektualų ir laikraščio
„XX amžius“ darbuotojų. Pirma eilė (iš dešinės) Ignas Skrupskelis, kun. Kristupas
Čibiras, K.Bizauskas, kun. Juozas Prunskis, Zenonas Ivinskis, Augustinas Burokas.

Stovi iš dešinės:Jonas Grinius, Jeronimas Cicėnas, Juozas Ambrazevičius, Marytė
Lemešytė, A.Daugirda, Julijonas Būtėnas, A. Pakulaitė, Andriejauskas, A. Keturakis,
V. Rygertas, M. Markevičiūtė, K. Vilniškis, P. Kupčiūnas, Albinas Graževičius

Praną Žižmarą sveikina kauniečiai

Vilniečių sporto delegacijos sutikimas
Kauno stotyje

Toliau sveikinimo kalbas pasakė užsienio lietuvių sportininkų atstovai. Amerikos lietuvių sportin. vadovas Kumskis pareiškė: „Atvykome mes, 26 Amerikos lietuvių jaunimo atstovai, Laisvosios Lietuvos nematę, tik daug apie ją girdėję, skaite jos garsią istoriją. Pirmoji Olimpiada davė mums progos pamatyti laisvąją tėvų žemę. Ji mums pasidarė miela ir brangi, pamilome mes savo seseris ir brolius lietuvius. Olimpinės žaidynės surišo mus nuoširdžiais, neužmirštamais ryšiais, kurie niekad os nenutruks“. Kumskis perdavė savo sportininkų ir Amerikos lietuvių atletikos sąjungos vardu sveikinimus ir perskaitė minėtos sąjungos aktą: „Amerikos lietuvių atletinė sąjunga sveikina Lietuvos Kūno Kultūros Rūmus Pirmosios Lietuvos Tautinės Olimpiados surengimu. Amerikos lietuviai, kurie visados yra gyviausiai susidomėję gyvenimu Tėvynėje, siunčia 26 savo rinktiniausius sporto atstovus.

Dedame vilties, kad ši Pirmoji Olimpiada padės pamatą tolimesniam artimam bendradarbiavimui tarpe mūsų išeivijos, jaunuomenės ir brolių tėvynėje“.

Vilniečių atstovas Žižmaras pasveikino šiais įspūdingais žodžiais: „Vilnius sveikina Tautinę Olimpiadą, Vilnius sveikina viso pasaulio lietuvių sportininkus. Vilnius džiaugiasi, kad mūsų tauta sugebėjo surengti pirmąją Tautinę Olimpiadą. Tai rodo, kad ji yra subrendusi visose gyvenimo srityse“.

Latvijos lietuvių atstovas prel. Jasinskis iškėlė Respublikos Prezidento Antano Smetonos reikšmingą globą olimpiadai, palinkėjo vienybės ir ryšio tarp dvasinės ir kūno kultūros.

Brazilijos lietuvių atstovas Vasiliauskas padėkojo už didžią progą atsilankyti tėvynėje ir pažadėjo ateityje iš Brazilijos gausesnį atstovavimą. Didž. Britanijos sportininkų atstovas Dobrovolskis pareiškė, jog jie išsivešią pilną lietuviškumą, kurį skleisią savųjų tarpe. Baigdamas jis sušuko Lietuvai valio.

Nuoširdūs užsienio lietuvių atstovų sveikinimai nuteikė visus iškilmingo posėdžio dalyvius dvasios pakilimo nuotaika, tikru lietuviškuoju džiaugsmu.

Be užsienio atstovų sveikino dar Karininkų Ramovės vardu brig. gen. Gustaitis, Šaulių Sąjungos vadas plk. Saladžius, Savanorių s-gos pirmininkas ats. plk. lt. Gužas, Jaunosios Lietuvos vardu Paplėnas ir k.

Vilniaus sportininkai su generolu Jonu Bulota. P. Žižmaras sėdi

Posėdžio metu reikšmingą kalbą pasakė švietimo ministras prof. Tonkūnas. Ministras nurodė, kad ši Olimpiada surengta 20-taisiais Lietuvos Nepriklausomybės metais, taigi yra kaip ir paroda to, kas iki šiol pasiekta. O pasiekta visose gyvenimo srityse tikrai daug. Sportą Lietuvos vyriausybė remia kaip vertingą auklėjimo priemonę, galinčią ugdyti tautoje ryžtingumą ir tvirtumą. Pritardama Olimpiados rengimui, vyriausybė siekė kelių tikslų, pirmiausia parodyti dar abejingai visuomenei, kad vyriausybė sportą aukštai vertina, siekė parodyti sporto naudą, o ypač pabrėžti vienybės, taikos reikalą, pagilinti jaunime tėvynės meilę. „Sportuojąs jaunimas manyje sukelia geriausius jausmus“, – pabrėžė švietimo ministras. Pasibaigs Olimpiada – ir kas toliau? Jei iš jos teliktų tik protokolai ir rekordai, tai būtų labai maža. Ministras pareiškė tvirtą viltį, kad Olimpiada paliks gilių pėdsakų ne tik sportiniu, bet ir tautiniu atžvilgiu. Turi skaidriau suliepsnoti tėvynės meilę, vienybę plėstis, lietuviškumas stiprėti. [...]

Posėdis buvo baigtas puikiai nusisėkusių koncertu, kurį atliko amerikiečio lietuvio Steponavičiaus diriguojamas choras Pirmyn ir Valstybės Radiofono orkestras.

Trimitas, 1938 liepos 28 d., Nr. 30

BAIDARĖMIS IŠ VILNIAUS Į KAUNĄ

Jonas Glaudėlys

Gegužės 19 vakare grįžau iš Švenčionių su mūsų Sąjungos tinklinio rinktine Vilniun. Stačiai iš stoties nudrožiau Sąjungos buveinėn, tikėdamasis laiško. Deja, jokio laiško neradau. Nors jau seniai po pietų, bet užsidedėliai mūsų šachmatininkai dar vis „baigia“ partijas prie garuojančių lėkščių. Valdybos kambaryje sužinau, kad Pr. Žižmaras gavo iš starostijos leidimą važiuoti Lietuvon. Be to pridūrė, kad jis nori dar šį vakarą su manim pasimatyti. Metęs kampan kepurę, iškart išdūmiau gimnazijon. Gal Pranas turi kokią popietinę pamoką? Deja, veltui bėgta. Gimnazijos kiemas tuščias. Iš kart nesusivokiau, kur dabar turiu skubėt, o pasimatyti juk reikia. Kas iš mūsų vilniečių atsisakytų pirmą kartą nuvažiuot Lietuvon? Nieks. Nuvažiuoti Kaunan yra mūsų svajonė. Jeigu katras iš mūsų turi progos aplankyti Nepriklausomąją ir ta proga nepasinaudoti, iš pagraužimo ir savęs kaltinimo neturi kur dėtis. Todėl, manau, nieks nenustebs, kad aš, norėdamas tokia proga pasinaudoti, tiesiog risčia pasileidau į Žižmaro butą. Žižmarą radau namie. Pasakė, kad leidimą turi, kad rytojaus dieną magistratė turiu gauti „poswiadczenie zamieszkania“ ir pristatyti visus dokumentus. To dar maža, turiu nueiti baidarių prieplaukon ir patikrinti, ar atremontuotos mūsų Sąjungos baidarės. Nors po rungtynių Švenčionyse, kelionės ir Pr. Žižmaro ieškojimo jaučiausi nuvargęs, bet šį savo uždavinį atlikau su noru ir tam tikru, pasakyčiau, pasigėrėjimu, kad ir aš prie rengiamos išvykos organizavimo prisidėsiu. Pasirodo, kad prieplaukos savininkas mane apgavo. Buvo pažadėjęs baidares atremontuoti gegužės 20 d. ir neatremontavo. Mūsų išvyka Sąjungos baidarėmis negalės pasinaudoti. Grįžtant mane vargino klausimas, iš kur gausiu baidares ir už kiek? Turiu pastebėti, kad nieks nežinojo, jog mes į Kauną vyksim baidarėmis. Aš sužinojau iš Pr. Žižmaro išvykdamas į Melagėnus ir Švenčionis. Todėl man tik vienam šioji misija buvo suprantama. Kiti, buvusieji mūsų pokalbio metu, nesuprastų to pokalbio esmės.

– A, sveiks grįžęs! Nu, sakyk, kaip ten Melagėnuose, pradžiundzinot ar ne? – užklausė mane studijų draugas.

– Dėkui, ne.

– Kur dabar mauni?

– Namo. Pavargęs.

– Spjauk jau bent kartą ant miego. Žiūrėk, vežikai niekad nemiega ir gyvena. Einam gimnazijon. Yra atvykusi iš Nepriklausomos Kazimieriečių gimnazijos ekskursija. Naudokis, brol, proga. Susipažinsi, turėsi su kuo koresponduoti.

Taip šnekėdami prieinam Neries ir Vilnelės santaką. Pasuku gimnazijon.

Rytojaus aštuntą „išskrendu“ magistratan „poswiadczenios“. Paduodu prašymą ir išeinu ramus, kad viskas bus tvarkoj 12 val. einu pasiimt tos „poswiadczenios“. Deja, negaunu. Pasirodo, kad dažnai butus keisdamas užmiršau užsimelduoti. Patvirtinimo neduoda, nes aš Vilniuj formaliai negyvenu. Net pabalau. Sudiev, Lietuva! Nusiminęs ir galvą nukoręs apleidžiu magistratą. Taip praeinu kokių porą šimtų metrų. Tik topt galvon sumanymas! Nubėgt namo, pasiimt knygą ir užsimelduoti, tada patvirtinimas tikras. Visas jėgas sukaukęs, visas prakaituotas įvykdu savo sumanymą. Pasisekė, leidimą gavau.

Rytojaus dieną visi kiti bėgioja, sielojas, o aš visą sutvarkęs sėdžiu ramus. Po pietų einu sau gatve ir galvoju, ar eit į matematikos seminarą, ar neit. Tik žiūriu prieš mane stovi Žižmaras.

– Brolau, greit imk iš manęs dokumentus ir skubėsim stotin.

– Ko? Kur važiuot? Aš turiu būti už 10 minučių matematikos seminare.

– Nieko, nieko. Neatsisakinėk, važiuosi Varšuvon vizos.

Na, ir išvažiuoju. Vagonan išokau jau traukiniui judant. Viskas kažkaip krenta iš rankų. Iš karto pametu bilietą, paskiau paberiu piniigus, vėliau ant dulkino suolo atsisėdu. Bendrakeleiviai į mane žiūri nustebę. Na, bet galutinai susitvarkau ir patogiai atsisėdu. Mane užkalbina bendrakeleiviai ir imam įvairiais klausimais savo nuomones vieni kitiems dėstyti. Nuotaika pasidaro jauki. Pasirodo, kad artimiausiais mano kaimynais yra Estijos lenkaitė ir žydelis, prancūzų chirurgijos įrankių firmos atstovas. Žydelis, sužinojęs, kad esu lietuvis, pareiškia, kad jis visai nesupranta, kodėl Baltijos valstybės nematančios reikalo sudaryti su Lenkija unijos ir bendromis jėgomis gintis prieš agresiją. Lenkija juk yra vienintelė „mocarstwo“, kuri galinti apsaugoti nuo priešų užgaidų. Aš atsargiai imu įtikinėt, kad Baltijos valstybės nori nepriklausomai gyvent, kad nenori niekieno globos, kad pačios daug geriau sugebančios tvarkytis, negu siūlomieji globėjai, na, ir kad Baltijos valstybės žinančios, ką tai reiškia unijos ir glo-

bos. Nuo Balstogės važiuoju su nieku nekalbėdamas. Žiūrau pro langą į Mozūrų pelkynus ir galvoju, kad tie lenkai, tai vis dėlto yra gabūs žmonės. Reikia mokėt suvaldyt 7 mil. ukrainų, 2,5 gudų, 3,5 žydų, 1 mil. vokiečių, 300.000 čekų ir daugelį kitų mažumų. Juk pažįstu gudus. Gudai Naugardėlio apylinkėse sveikinas: „hatou na okupanta“. Tai daug reiškia. Ukrainai Bžezanuose, Rydz-Smiglo gimtinėje neduoda lenkams tautiškuos rūbuos pasirodyt. Vokiečiai Dancigo politechnikoj daug studentus lenkus.

Varšuvoj viskas nueina kaip iš botago. Gaunu vizą ir dar sužinau, kad pirmas kėlinys tarp Lietuvos ir Latvijos pasibaigė 17:15 latvių naudai.

Vilniun grįžtu ryte ir be darbo landžioju iki išvažiavimo. 4 val. vakare antradienį atvykštam prieplaukon. Pasirodo, išsirūpinta dvi privačios baidarės. Jos yra labai puikios. Lengvos ir plius su vairais. Vairas baidarininkui yra reikšmingas ir nuovargį mažinąs įrankis. Likusios 4 baidarės paskolintos iš mokyklų kuratoriaus prieplaukos. Per pusvalandį pasirošiam ir nuo Gedimino Kalno žąsele leidžiamės Nerimi žemyn laimės ieškodami.

Tiesa, pamiršau dar pridėti, kad daugelis vilniečių mūsų sumanyką plaukti Kaunan baidarėmis laikė nerimtu. Juokais mums siūlė slapta pasisamdyti motorlaivį ir plaukti nakčia, sakė, kad važiuodami į pirmenybes, pamatysim tik dovanų įteikimo momentą. Kiti mus baugino, kad baidarės suduš ant akmenų, kad apvirsim, susirgsim ir numirsim. Tos kalbos kaip ką paveikė. Vienas amatininkų atstovas atsisakė iš vietos važiuoti, o p. direktorius Šikšnys atsiėmė savo leidimą ir neleido kartu su mumis panelių.

Baidarės atrodo lengvos, jaučiam rankose daug jėgų, na, ir skrodžiam Neries krūtinę kuo greičiausiu tempu. Vienas draugų užtraukia:

*Pučia vėjas, neša laivą,
Nuneš mane į Lietuvą.
Tai bus linksmas, tai bus linksmas,
Tai bus linksmas Lietuvoj!*

Taip plaukdami aplenkiam sielininkus, skubančius Kaunan, tik turbūt ne į pirmenybes, ir priplaukiam Buktos kaimą. Ūkininkai kran-te smaluoja laivus. Mes norim pasišildyt, na, prie progos iš ūkio vedėjo pareikalaujam savo „geležinės porcijos“. Ūkininkai, matos, pas sa-

ve kalba gudiškai, bet su mumis stengias kalbėti lenkiškai (nors mes į juos kreipėmės gudiškai). Tas jiems labai nevyksta. Vienas draugų man įrodinėja, kad šis kraštas nėra gudiškas, o lenkiškas. Žmonės kalba ypatingu žargonu.

Per pusvalandį pasistiprinę, maunam toliau. Spaudžiam labai smarkiai. Ima temti.

**Pavojai plaukiant pro „slapukus“. – Lenkų sargybiniai. –
Katastrofos Neryje. – Kernavėje ir Jonavoje. –
Įplaukiam į Kauną**

– Kaire. Kaire. Kaire! Nematai, kad kairėn neša? Mes jau ir taip perdaug zigzaguojam. Vis užsižiopsai į krantus ir nematai nei akmens, nei sekumos, nei kranto, – bara ir bara mane draugas.

– Nustotum jau burbėjęs. Vairuoti juk tavo pareiga. Užpakaly gi sėdi. Aš spaudžiu lygiai abiem.

Važiudami labai mažai kalbam. Tarp baidarių beveik jokių ryšių nepalaikom. Nebent tik su draugu pasibaru. Jis tvirtina, kad tik jis vienas iria, o aš visuomet jam primetu, kad be jo negalėtum ir Kaunan nuplaukti. Tai jam labai nepatinka. Tokiais atvejais sviedžia man kietesnę žodį ir dantis sukandęs spaudžia iš visų jėgų, kad net baidarė braška. Aišku, kad ir aš, nenorėdamas draugo išnaudoti, irgi neatsilieku ir mūsų baidarė skrieja kaip striela. Bet, deja, toji striela vis paskutinė.

Jau temsta. Šaltas vakarys papučia stačiai mums į veidus. Neris ima banguoti. Bangos pasidaro tokios didelės, kaip šipuliuką mėto. Taip pat „neužmiršta“ mūsų ir lietutis. Iškart pamažu, bet kuo toliau, tuo smarkiau ima raižyti mūsų veidus.

– Vyrų, krūvon! – pasigirsta vadovo balsas. – Jau netoli Rykontai. Bus pavojinga plaukti.

Pirmosios baidarės tempą sumažina. Paskutinės, t. y. mūsų, pagreitina ir visas šeštukas plaukia krūva. Bangos kaskart vis didesnės, vis stipresnės, o iš tolo jau girdis ūžesys, nelyginant Niagaros krioklio. Esam viskam pasiruošę, bet aš asmeniškai nesitikėjau, kad kelionė pro Rykontus bus tokia pavojinga. Žinojau, kad baidarininkams pavojingi akmenys, o ypač „slapukai“. Tokio pono „slapuko“ nematai, o užvažiuavęs įsitikini kad iš tikrųjų jo čia esama.

– Brol, pasilikim mes užpakaly. Pamatysim, kaip jie perplauks, žinosim kur kelias geresnis, – maldauju savo bendrakeleivį.

– Tik žiūrėk, rupužiuk, laikykis, nežiopsok. Kai pamatysi „slapuką“, tai rėk, kiek tik gerklė leidžia.

Žiūriu – pirmosios baidarės, kaip girtos. Blaškos, mėtos, šokinėja. Mūsų irklininkai rėkia: „Nežiopsok! Kaire, o ne dešinė! Nematai, kad akmuo. Srovė nuneš kairėn ant sekumos“. Pravažiavo. Jau ir mūsų eilė. Aš tik žiūriu akis išvertęs prieš save, ar nepamatysiu savo didžiausio priešo – akmens. Srovė neša ne ten kur tu nori, bet ten kur jina nori. Hop! Jau! Apsuko. Trenkė nuo slapuko į „matomąjį“. Vėl apsuko. Neša dešinėn. Mano dūšia jau pentyse. Kas bus jeigu išvirsimė? Aš pats tai gal dar išsikrapštysiu, bet mano mylimas dyvonėlis! Paskęs nabagas. Dar kartą pakartojau Odisejo Skilę ir Charibdę ir pasiduodam galingajai srovei.

– Dziadzka, daloka Zaviasy? – paklausiau gudiškai krante stovintį ūkininką.

– Ješče, panok, 18 kilometrou, – atsako.

– Dziakujim, – ir plaukiu toliau.

Kilometrą paplaukėję pamatom ūkininką prieš srovę stumiantį laivelį.

– Alo! Daloka Zaviasy?

– Try kilometry!

Na ir suprask žmogau! Per dešimtį minučių padarėm 15 km, kuriuos mes vos per pusantros valandos pajėgiam įveikt.

Sutemsta mums visiškai. Nors pirštu akį verki. Toliau plaukti negalima. Katastrofa neišvengiama. Kairėje pamatom kaimą.

– Vyrai, krantan!

Įsakymo nereikėjo kartoti. Už poros minučių visi krante. Tuoj ir ūkininkai mus pasitinka.

– Panok, jakaja eta wioska? – paklausiu.

– Nustok jau tu bent kartą su žmonėmis gudiškai kalbėjęs. Dar gali pamanyti, kad iš jų tyčiojies. Jie lenkiškai kalba, – sudraudžia mane smarkiausias irklininkas.

– Kokie čia jie lenkai, kad kalba kažkokiu žargonu, tai dar ne įrodymas jų šlachectumo, mano mielas, – atsikertu.

Ūkininkas pataria mums išnešti baidares toli nuo kranto ir pas jį apsisotiti. Pakvietimą priimam tylėjimu. Vakarienei ūkio vedėjas duoda mums kiekvienam „geležinę porciją“ ir po dvi stiklines dar šilto pieno. Vakarienė skani! Tik pirštus laižyti. Ūkio vedėjas pasida-

rė sausu formalistu ir biurokratu, neatjaučiančiu valgyt ištroškusių naktibaldų. Neduoda trečios stiklinės, nors ir ant kelių atsiklaupęs jį prašytum.

– Palauk. Grįšim Vilniun. Niekad pinigų nepaskolinsiu. Kaip tu man, taip aš tau – pagrasau „žiauriam biurokratui“.

– Nustok murmėjęs. Matai, jau atnešė šiaudų. Gulk ir mik. Rytoj, rodos, apie 4 keliamės, – nusikrato manimi.

Pirmas iš visos grupės pasinaudoju šiuo patarimu ir užknarkiu.

Rytą sužinau, kad vienas draugu, važiavęs į Zaviasus traukiniu painformuoti apie mūsų išvyką, yra areštuotas ir kietai miega stražniconoj. Nepavydėjau tuo kart jam, nes pats vis dėlto ant šiaudų miegojau, nors šlapias dyvonėlis mane tik šaldė per visą naktį. 6 val. sulaiko mus lenkų kopūstas prie kaimo Siurmance. Nuo šio kaimo prasideda siena, kuri eina Nerimi 27 km. Išlipam krantan ir einam trobon. Mūsų vadovą pakviečia stražnicon, o mūsų jau mylimas ūkio vedėjas ruošia pusryčius. Troboj jaučiamės labai laisvai, nes nieko be mūsų nėra. Pusryčiai, „geležinė porcija“ ir kažkoks keistas gėralas. Pasižiūri – balta, paragauni – vanduo. Be to, dar negardu. Kas čia galėtų būti? Klausiu rangovo. Pasirodo – vanduo ir pienas kartu virinti. Šiuokart vedėjas neturi su manim bėdos. Neprašau netgi antros stiklinės.

Baigę valgyti išsitiesiam lovoose. Nepastebiu, kaip užmiegu. Tik klausau, triboj triukšmas. Atbėgęs kopūstas liepia trims eiti stražnicon. ... Nu, ir kam jam reikėjo budinti? Nesupranta, matyt, kas tai yra miegas.

Netrukus kviestoji trejukė grįžta.

– Liepė ateit dar trims.

Pasikeliu aš ir dar vienas kolega šalia manęs knarkęs. Trečias meta ruošti bures ir pasiėmęs daiktus mauna su mumis. Pasirodo, kad mus apgavo, nieks mūsų nekviatė. Na, bet ir juos irgi apgavo. Jie atėję paklausė, ko iš jų seržantui reikia. Jis atsakęs, kad paišelio. Prašom. Trise nešė paišelį! Na, bet mes tai nedovanosim. „Kocas“ daugiau nieko. Pareję užmetam vienam apgavikų ant galvos kocą ir gerai įkrečiam. Supyksta ir pasako, kad man jau daugiau papirosų neduosias. Gaila, nebus ką rūko. Na, bet apgavystė, reikia suprasti, baudžiama.

Tris valandas pralaukė mus Siurmancuose, leidžia toliau plaukti. Pasirodo, kad mūsų vadovas tą laiką išnaudojo tiksliai mūsų kelionės apskaičiavimui. Iš Vilniaus į Kauną Nerimi apytiksliai ir neimant dėmesin mažų vingių 178 km.

Kelionė Nerimi iš Vilniaus į Kauną, 1939 m.

Vilniaus skautai Nidoje
prie garlaivio „A. Smetona“. 1928 m.

P. Žižmaras (sėdi) su neatpažintais asmenimis

Vilniaus skautai Telšiuose, prie Masčio ežero. 1928 m.

Nuo Siurmancų plaukiame jau siena. Vienoj pusėj Lenkija – kitoj Nepriklausomoji. Stebime lietuviškąsias Neries pakrantes. Statūs krantai, apaugę ąžuolais, sukelia mummyse pasiryžimo jausmą. Iriamės visu smarkumu.

– Kažin, ką pirmą Lietuvos teritorijoj pamatysim?

– Aišku, policininką arba ūkininką.

Kairėje, t. y. Lietuvos pusėje, kaimas.

– Išsėdam, vyrai. Gal gausim rūgyto pieno. Ot būtų malonu!

Išsėdam. Mus pasitinka paaugliai. Į mūsų pasveikinimus atsako kazirko paspaudimu. Einame triobon. Prieš triobą šeimininkė. Lietuviškai, pasirodo, kalbėti nemoka.

– U nas tylko mlodzieży po litewsku umieją. My nie umiemy.

– A!.. Nie tuda, bratoki, papal...

Atsisveikinam ir skubomis skrendame prie baidarių.

Netoliese matosi dvaras. Gal gausim rūgštaus pieno pasrėbti. Deja. Krante pasirodo L. policininkas.

– Iš kur tamstos?

– Iš Vilniaus!

– Dokumentus turite?

– Turime.

– Be muitinės leidimo negalite išlipti mūsų teritorijoje.

– Labai dėkoju. Pasinaudosim Tamstos pastaba.

Plaukia tik penkios baidarės. Šeštoji pirmoje išlipimo vietoje krapštosi krapštosi ir vis neišplaukia. Policininkas nuskuba jų link.

– Areštuos, daugiau nieko, – visi pagalvojam.

– Vyrai, jūs neirklaukit, o mes, Vinciai, grįžtam, – įsakomi žodžiai mūsų vadovo.

Pasirodo, kad policininkas paėmė iš jų turimus dokumentus ir nusinešė nuovadon. Vargais negalais teko atgal gauti.

„Atmušę“ du savo belaisvius leidžiamės toliau.

– Panele, ar toli Kernavė? – paklausiam krante stovinčią gražuolę.

– Dar toli. O iš kur tamstos?

– Iš Vilniaus.

– Tai kodėl jūs lietuviškai kalbat?

– Mes lietuviai.

– Ach, šitaip! – atsidūsta ir susimąsto jos veidelis.

Neužilgo plaukiame krūvoje tik penkios baidarės. Šeštoji taip smarkiai nusiirė, kad visiškai išnyko iš mūsų akių. Jau ir Kernavėlė. Lenkijos pusėje prie kranto sėliai, sėliai ir sėliai. Čia muitinė. Išlipam. Laukiame, laukiame, laukiame. Tryse nuėjo muitinė ir negrįžta. Šalta.

Drugys krato. Kartais ir lietutis ima lašioti. Tik po 4 valandų kalenimo dantimis įplaukiam jau teisiškai į Lietuvos teritoriją.

Tuoj ir Kernavė. Išlipam krantan. Mažos mergaitės gano karves. Paklausiam, ar daug Kernavėj lenkų. Atsako, kad yra. Jos irgi mokančios lenkiškai. Imame ruoštis aplankyti Kernavę. Prie kranto pasirodo uniformuota asmenybė. Paprašom kartu nusifotografuoti. Mielai sutinka. Jau ir yra mūsų nuotrauka su pirmu sutiktu šauliu. Šaulys mus pakviečia Kernavėn. Jau einant pasitinka mus policija, maloniai parodo mums Mindaugo piliakalnį ir daugelį kitų istorinių paminklų. Kernavė mažas miestelis. Truputį apskurdęs. Muitininkai mums formalumus labai greit atlieka ir dar lietuviško alaus užfundija. Užkandus pas nuovados viršininką, pakviečia mus mokytojas Šiaučiūnas aplankyti jų turimą regionalinį muziejų. Įeinančius mus į muziejų pasitinka vaikučiai su trispalvėmis. Kernaviečių malonus ir sotus priėmimas, vaikų šypsenos sudaro mums ypatingą nuotaiką. Muziejų pamatom labai daug mums vilniečiam brangių ir įdomių dalykų. Po to aplankom mokyklą, kurios puikus įrengimas ir švara kiekvieną mūsų nustebino. Kadangi mes buvom pasiryžę nakvoti Jonavoje, tai labai skubėjom ir negalėjom daugiau apžiūrėti. Sustojom dar prie aukuro. Čia vaikučiai mums padeklamavo, sugiedojo Vilniaus maldą ir, šaukdami griausmingą valio, mus palydėjo net iki baidarių. Mus išplaukiančius iš Kernavės palydėjo mums maloni (o daugeliui įvairiose aplinkybėse protokolus atnešusi) dainos melodija.

– Dešinė! Dešinė! Ar nematai, kad krantas?

– Palauk, aš šoku krantan.

Šoko. Mano baidarė ant dešinio, o šokikas ant kairio šono pasinėrė vandenin.

Še tau. Iki šiol neapvirtom, o dabar dėl kvailo šokimo tiek gėdos. Gera dar, kad kernaviečiai nematė. Keletą „įtikinamesnių“ žodžių įliejau išminties į draugo galvą ir, išpylę vandenį iš baidarių, nusivijom savuosius.

Vakaras. Temsta. Šalta. Lietus lynoja.

– Vyrai, plaukiam taip iki Jonavos. Labai nuotaikinga. Dienos valandų jau daug matėm – pamatysim ir nakties.

Vieni plaukt, kiti neplaukt. Kai prieš akis pasirodė puošnūs balti rūmai, tai visiems žavesiai dingo ir pasuko tų rūmų link. Sustojam visi krante ir du išsiunčiam prašyti nakvynės. Jie vaikščioja su šviesa aplink rūmus ir vaikščioja. Kas gi pagaliau yra? Einam visi pasižiūrėt. Einam taip apsirėdę, kaip iš baidarių išsėdom. Žiūrim, jau tie du mūsų

Martynas Jankus su stirna Bitėnuose

M. Jankus su Pranu, 1938 m.

M. Jankaus 80 m. jubiliejus. Pranas ištiesta ranka, 1938 m.

Vilniečių delegacija, 1928 m. sveikinusi Martyną Jankų 70 m. jubiliejaus proga. Kelionė garlaiviu iš Bitėnų į Rambyną. Su barzda – M. Jankus, jo dešinėje – Elzė Jankutė. P. Žižmaras su lazdele

M. Jankaus 80 m. jubiliejus. Patriarchą sveikina vilniečių delegacija ir kariūnai. Centre – E. Jankutė, P. Žižmaras, M. Jankus, E. Žižmaraitė, 1938 m.

kiai kalbasi kieme su dviem... vienuolėm. Mūsų vyrai surimtėja. Grynas kojas stengias pridengti turimais kocais. Vienuolės tokios kompanijos irgi varžosi. Nei šis, nei tas. Pakviečia mus kambarin. Pasirodo, kad patekom Čiobiškin, buvusion Pilsudskių posesijon.

– Tai gal ponai leisit jums vakarienę paruošt?

Kapų tylą... *Qui facent*, šlamant. Vienuolės greit mus permāno ir neužilgo mes jau sėdim prie stalo nuo Dievo dovanų linkstančio. „Leidę sau pavakarieniauti“, „leidžiam“ patogiai ir užmigti.

Iš Čiobiškio išplaukiam 5 val. ryte. Pusryčiauti turim Jonavoje. Spaudžiam, nors tuščias pilvas mažai atsiremia į diržą. Pavargstam. Sustreikuojam ir gana. Arba „geležinė porcija“, arba neplaukiam toliau. Gaunam po gabalą šokolado ir linksmesni dumiam Jonavon.

Jonavoj pasitinka mus didelis būrelis tautiečių. Mano baidarė kažkodėl šiuokart pirmoji. Tiesa, paskyrė pirmuoju. Nebuvo konkurencijos. Ant tilto stovįs rubuilis semitas mus pasveikina:

– Proszā tam za most jechać. Tam lepsza miejsca.

Kas jau pagaliau yra? Ar mes Lietuvoj, ar Lenkijoj, ar mus laiko lenkais? Nieks niekad į mus neprābyla lietuviškai. Vis lenkiškai ir lenkiškai.

Mus priėmė jonaviečiai kuo širdingiausiai ir kuo sočiausiai. Mes pagerbėm jų vaišingumą ir žymiai palengvinom stalui. Be to, aplankę dar Jonavos įžymybes, gausios publikos lydimi, leidžiamės Kaunan. Pakelėje supinam iš Neries pakrančių žalumynų vainiką ant Nežinojo kareivio kapo ir plaukiam toliau.

– Vyrai, iki Kauno dar liko mums dešimt km .

– Spaudžiam, vyrai!

Tik žiūrim, birbia virš mūsų lėktuvas. Skrenda, tegu sau skrenda. Ar maža jų skraido? Bet kai apsisuka tik keliasdešimts metrų virš mūsų galvų ir nuskrenda Kaunan, tada mūsų vyrams pradeda nesisiekti. Vienas puošias, kitas tvarkosi, trečias teiraujasi ar jau apsimauti..., o laikas bėga ir baidarės silpnai plaukia. Žiūrim, plaukia motorlaivis. Pilnas skaučių, skautų, na, o viduryje gerai mums išspaudos ir nuotraukų pažįstamas pulk. Šarauskas. Tuoj po jų pasitinka mus irklininkai, po jų „aušrokę“ baidarė, o po jų visa minia prie Vileišio tilto. Malonus ir išpūdingas priėmimas, linksma prokuroro Kalvaičio nuotaika sudaro mums gerą nuotaiką ir mes, nors išvargę, bet linksmi pasiekiam savo tikslą – pamatom Europos krepšinio pirmenybes Kaune.

PRANAS ŽIŽMARAS IR VĖL PAS MUS

Šešios baidarės su dvylika Vilniaus lietuvių Kaune. Nuo Gedimino kalno ligi Kauno pilies griuvėsių 178 kilometrai

Vakar 18 val. 15 min. į Kauną iš Vilniaus atplaukė šešiomis baidarėmis dvylika lietuvių įvairių sporto rūšių vadovų, su Pranu Žižmaru priešaky. Atplaukė šie Vilniaus lietuviai: Glaudelis, Matuiza, Griška, Drėma, Astašauskas, Židelis, Baltrūnas, Žukas, Kudaba, Stavošius ir Dieninis. Atplaukiančiuosius jau už septynių kilometrų nuo Kauno pasitiko mūsų lėktuvas, kuris baidares atlydėjo ligi paties Kauno. Brančių svečių pasitikti išplaukė Nerimi ir motorinės valtys. Susitikus valtims su baidarėmis, vilniečius pasveikino pulkininkas Šarauskas. Prie Vilijampolės tilto juos sutiko kauniečių minia ir sportininkai.

Apie vilniečių atvykimą tuojau buvo žinoma ir krepšinio halėje. Čia jau buvo laukiamas Žižmaras, kuris, net nepasilsėjęs, tuojau atvyko į krepšinio rungtynes. Pasibaigus pirmajam latvių italų rungtynių puslaikiui, pasigirdo maršas ir gausūs rankų plojimai.

TAI ATVYKO ŽIŽMARAS.

Atrodė, kad net rungtynės laikinai buvo užmirštos, ir visų akys nukrypo į svetį iš Vilniaus.

Minia jam sukėlė ovacijas, ritmingai šaukdama Žiž-ma-ras. Ovacijos truko ligi prasidedant antrajam rungtynių puslaikiui. Žižmarui daug kartų teko atsistoti ir atsakinėti į žiūrovų sveikinimus rankos mojavimu.

Lietuviams rungiantis su prancūzais, pasinaudojau puslaikio pertraukos proga ir pasiinformuoju apie šitą įdomią ir iš viso pirmąją kelionę baidarėmis iš Vilniaus į Kauną.

– Iš Vilniaus kelionę pradėjome Nerimi toje vietoje, kuri yra prie pat Gedimino kalno, – pasakoja Pr. Žižmaras. – Tai buvo pereitą antrą dieną 4 val. 30 min. Oras buvo labai blogas: dangus apsiniaukęs, visą laiką lijo smarkokas lietus. Dešimtą val. vakaro atsitiktinai pastebėjome plaukdami šviesą. Tai būta seno dvaro, kuriame ir sustojome nakvynės. Plaukdami visą laką palaikėme santykius su pakrančių gyventojais, Be to, nupynėme iš Neries pakrantėse augančių įvairių medžių lapų vainiką, kurį padėsime prie Nežinomojo Kareivio kapo.

– Kaip vyko kelionė?

– Iš viso kelionė buvo labai maloni, nors ir ne be kai kurių kliūčių. Jei viskas būtų ėję taip sklandžiai, kaip buvome numatę, Kaune mes būtume buvę jau trečiadienį po pietų. Pirmą naktį pernakvoję Zaviasuose, išplaukėme į tolimesnę kelionę ryto 4 val. Jau po 40 minučių plaukimo susidūrėme su pasienio sargybomis. Kol buvo atlikti visi kontrolės formalumai, sugaišome daugiau kaip 4 val. Dar šiek tiek pasitvarkę ir papusryčiaavę iš Zaviasų pasijudiname tik apie 10 val. Paplaukę apie 30 kilometrų ligi Kernuvkos, vėl turėjome atlikti pasienio kontrolės formalumus. Ir čia teko gerokai sugaišti, nes mes ieškojome sargybos, o sargyba – mūsų. Ir čia gerokai sugaišę ir atlikę paskutinius formalumus, pagaliau atsidūrėme Kernavėje, kur mus labai gražiai ir vaišingai sutiko vietos visuomenė.

Taip pat labai šiltai sutikti ir pavaišinti buvome Jonavoje, kur šiandien išbuvome ligi 1 val. po pietų.

– Ar neprivargote kelionėje?

– Nė kiek. Tokia kelionė tai ne nuovargis, bet tik malonumas. Aš apie ją jau seniai svajoju, tik, gaila, ligi šiol nebuvo progos įvykdyti. Paplaukę vieną valandą po dešimtį minučių ilsėjomės. Įdomesnėse vietose išlipdavome į krantą. Šiaip jau irklus susidėję plūduriuodavome vandeny, kuris savo jėgomis ir ilsintis mus varė pirmyn. Iš viso nuplaukėme 178 kilometrus. Apytikriai skaičiuojant plaukėme po dešimt kilometrų per valandą greičiu. Taigi kelionė nors ir ilga, buvo nepaprastai maloni. Tiesą sakant, kai keliauji į Lietuvą, tai kad ir kažkokia ilga ir varginanti kelionė visada maloni, nes Lietuvos, nors ir dažnai ją lankydami, greitai išsiilgstame.

– Koks pirmas įspūdis krepšinio halėje?

– Puikus. Nors dar tik kelios minutės, kaip čia sėdžiu, bet vaizdą jau spėjau susidaryti. Žaidžiama labai gražiai. Džiaugiuosi, kad Lietuvos komanda taip gražiai žaidžia ir nesigaili „vaišių“ svečiams.

Dar būtų įdomu pasikalbėti su šituo mielu svečiu, bet po ilgos kelionės nėra drąsos per daug jį varginti. Be to, juk reikia leisti ir į „krepšį“ jam dirstelėti. Palinkiu malonios viešnagės Lietuvoje, ir su mieluoju sveteliu atsisveikiname.

P. K-nas

XX amžius, 1939.V.26 d., Nr. 118.

VILNIEČIAI MARIJAMPOLĖJ, ALYTUJ IR BIRŠTONE

Prieš Sekmines šeštadienį gražiu Turizmo Dr-jos autobusu Vilniaus lietuviai žurnalistai, vadovaujami p. Cicėno, ir Vilniaus lietuviai baidarininkai, vadovaujami p. Pr. Žižmaro, išvyko apžiūrėti Pietų Lietuvą. Ekskursiją lydėjo Žurnalistų S-gos atstovas Ks. Urbanavičius, Turizmo Dr-jos ir Kauno dienraščių atstovai.

Pirmiausia sustota prie Kauno esančiame „Maisto“ fabrike, kur dir. Šalčius aprodė paukščių, bekono, skerdimo, mėsos produktų paruošimo ir kitus skyrius. Čia šalia kiemo dainininkų gaidžių muzikos vilniečiai matė ir šiurkščių bekonų egzekucijos scenų. Apžiūrėta taip pat naujoji „Maisto“ turgaus halė ir darbininkams statomieji namai. „Maistas“, kurio fabrikai per metus padaro 70 mil. Lt apyvartą, vilniečiams padarė įspūdį.

Iš „Maisto“ lygiu plentu pro Veiverus ir Ažuolų Būdą nuvykome į Marijampolę. Čia ilgiau sustojome cukraus fabrike, Kvietiščio dvare ir viename privačiame ūkyje. Cukraus fabrikas dabar neveikia (nes runkeliai dar auga laukuose), tai apžiūrėjome tik stovinčias mašinas, kurios nuolatinių fabriko tarnautojų buvo valomos, kad neaprudytų. Kvietiščio dvare dabar įrengta žemės ūkio mokykla ir Ž.Ū.M-jos kontroliuojamas pavyzdingas ūkis. Gražiai prie Marijampolės atrodo ir privatūs ūkiai, kurių daugelis ir mūriniais trobesiais puošiasi.

Laukai nuo Marijampolės į rytus mažiau derlingi, bet gražesni. Vaizdingos vietos pašėšupiais apie Liudvinavą ir toliau. Čia jau pradeda maišytis vienas kitas ežeras bei ežerėlis, kurių nuo kalniuko tarp Krosnos ir Simno pasirodo daugiau. Tai Dzūkų kraštas, kuriame vilniečiai pasijunta lyg ir namie, nes ir Vilniaus krašte daugumoje vietų dar dzūkiškai šnekama. Be aiškiai dzūkiškų Seinų ir Trakų apskričių didelės dzūkų tarmės salos yra apie Gervėčius, Tverėčius ir kitose Švenčionių apskrities vietose. Vilniaus apylinkės jau sugudėjusios, o miestas smarkiai sulenktas, bet dar dzūkiškai šneka du senosios sostinės apylinkių kaimai į pietus nuo Vilniaus. Tai Marijampolė ir Žagariai. Tačiau į jaunimo tarpą ir čia jau ima skverbtis svetima kalba ir dvasia, nes nėra lietuviškų mokyklų, o dėl neturtingumo ne visi pajėgia užsakyti lietuvišką laikraštį. Reiktų specialaus vilniečių prenumeratos fondo, iš kurio būtų užsakomi lietuviški laikraščiai visoms saloms ir salelėms, kurios išsimėčiusios toli už Lydos, net apie istorinės Lietuvos svarbų punktą Naugarduką, kur yra lietuviškai kalbančių net pravoslavų tikybos išpažinėjų, pvz., Žitelos kaime.

Pirmoji tautinė olimpiada, 1938 m.

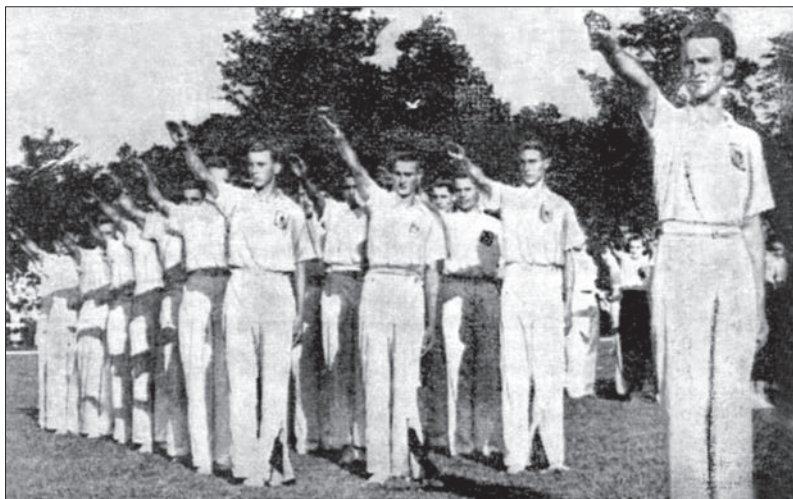
Taip besikalbėdami apie Nepriklausomos Lietuvos ir Vilniaus krašto dzūkų giminingumą, privažiavome laisvųjų dzūkų kultūrinį centrą Alytų, kuriame vilniečiai apžiūrėjo tiesias miesto alėjas, klombomis ir fontanais papuoštą Kipro Petrausko vardo parką, paminklinius karininko Juozapavičiaus vardo šaulių namus, jo kapą ir jo vardo tiltą. Labai kukliuose iš oro pusės šaulių namuose yra didelė ir graži salė su balkonais ir scena. Tai daug jaukesnė ir gražesnė už panašias sales Utenoje, Telšiuose, Tauragėje ir Vilkavišky. Ji turi tik tą trūkumą, kad neįrengta vieta orkestrui. Tuose pačiuose namuose esantysis restoranas yra jaukesnis už Kauno „Metropolį“.

Alytuje vilniečius sutiko, lydėjo ir aukštino miesto burmistras Jakulis, kuris atsisveikindamas visus apdovanojo gražiu leidiniu apie Alytų.

Ant karininko Juozapavičiaus tilto atsisveikinimo kalbas pasakė burm. Jakulis ir vilnietis Pr. Žižmaras. Savo apsilankymą Alytuje įamžindami, vilniečiai pasirašė kar. Juozapavičiaus kambario garbės svečių knygoje.

Išaušus pro Jiezną važiavome į Birštoną. Jiezne atsiskyrė vilnietis žurnalistas Silva Urbonavičius, kuris nuvyko į Aukštadvario apylinkes aplankyti savo giminių. Birštone, kurhauzo salėje, pavalgę sočius pietus, ragavome Birutės ir Vytauto vardo šaltinių vandens, apžiūrėjome kurortą, piliakalnį ir miestelį ir, nusipirkę atminimui puošnių lazdelių, grįžome į Kauną.

Pr. R. XX amžius, 1939.V.30 d., Nr. 120.

Vilniaus lietuviai sportininkai, 1938 m.

TARĖSI VILNIAUS SPORTO KLUBŲ VADOVAI

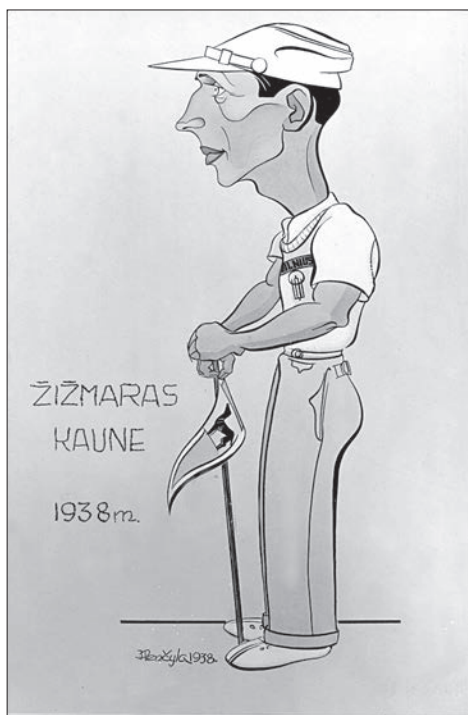
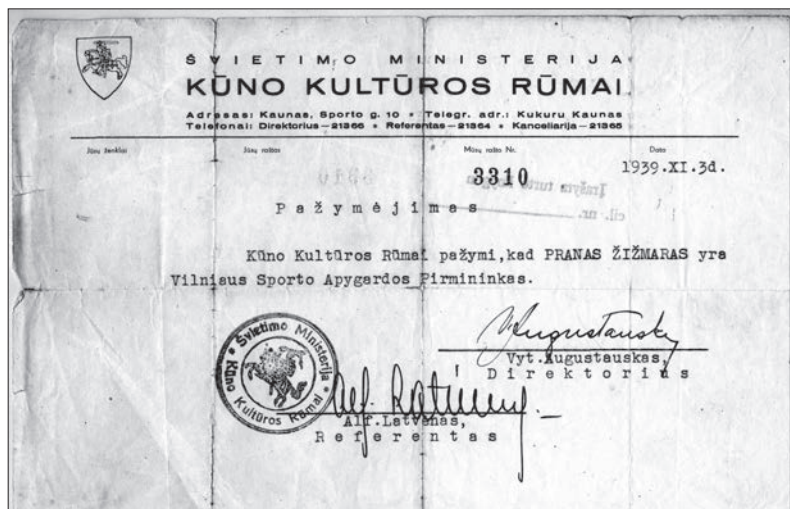
Vilniaus sporto apygardos pirmininkas Pranas Žižmaras buvo sukvietęs visų Vilniuje esančių sporto klubų vadovus pasitarti dėl sportinės veiklos. Pr. Žižmaras, pirmojo tokio posėdžio proga, maloniai pasveikino sportinių vienetų vadovus, linkėdamas darniai ir vieningai kurti Vilniuje sportinį gyvenimą pasiekiant gražių rezultatų. Toliau jis išsamiai nušvietė sporto apygardų esmę, sportininkų padėtį ir pabrėžė, kad Vilniuje ir apylinkėse geriausios sąlygos yra vandens sportui. Į šią sporto šaką ir bus kreipiamas didelis dėmesys. Žinoma, lygiagrečiai bus ugdomos ir stiprinamos ir kitos šakos.

Klubų vadovai nusiskundė sunkiomis sportininkų darbo sąlygomis ir reikalavo, kad sportinės apygardos vadovybė ateitų jiems į pagalbą pasirūpindama apmokamų instruktorių ir suteiktų kitas reikalingas sportininkams sąlygas.

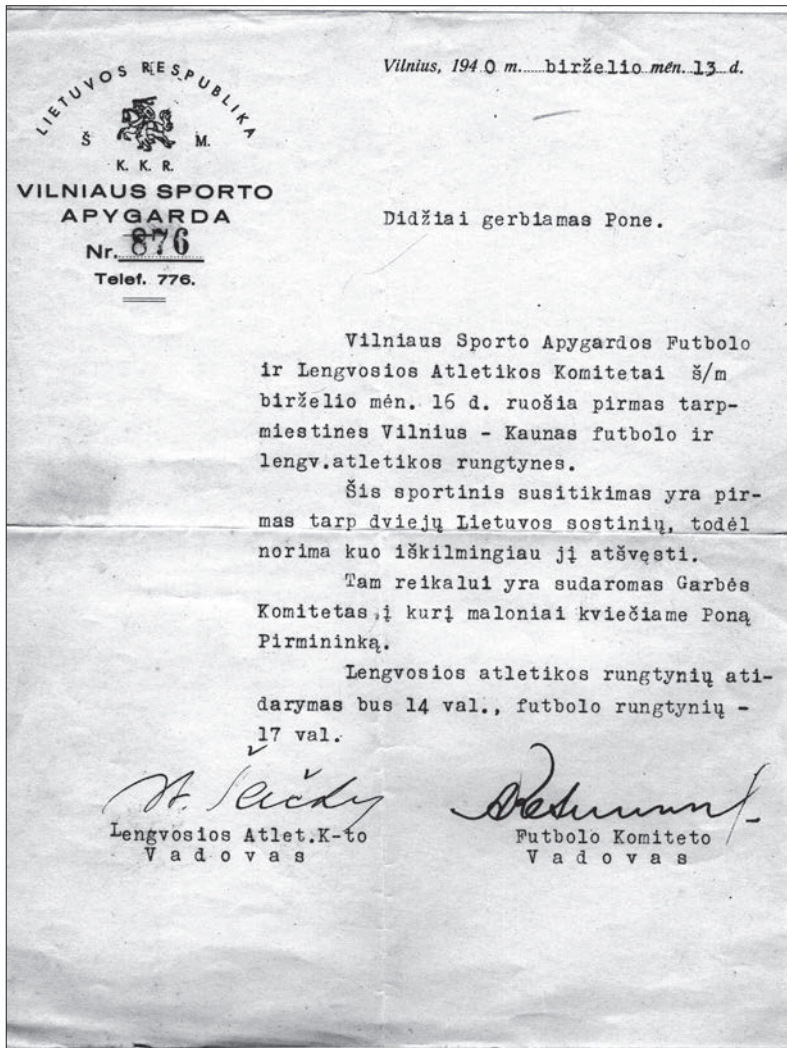
Plačiai buvo apsvarstytas klausimas dėl priėmimo į sporto klubus kitataučių sportininkų.

Artimiausioje ateityje numatyta praveisti kontrolines tarpklubines krepšinio, tinklinio ir stalo teniso rungtynes. Į šias rungtynes jau išstatytos ir Vilniaus JSO Geležinis Vilkas savo ekipas.

Jaunoji karta, 1940 kovo 29 d. Nr. 13

A. Pencylas šaržas

Pirmąsias tarpmiestines ryngtynes Vilnius-Kaunas
nutraukė sovietų invazija

AUKŠČIAU

GREIČIAU

TOLIAU

VILNIAUS SPORTININKŲ LEIDINYS

1939 m.

V A S A R I S

VILNIUS

PADĖKA

Visiems, kurie prisidėjo prie Vilniaus sportininkų siekių įgyvendinimo, o ypač Valstybinio Fizinio Auklėjimo ir Kariško Parengimo Įstaigai Varšuvoje, pagelbėjusiai užsienio paso reikalą sėkmingai sutvarkyti reiškiamas sportišką padėką.

Pirmosios Lietuvos Tautinės Olimpiados Komitetui už rūpestingą ir neužmirštamą globą. Visoms Lietuvos Organizacijoms ir Visuomenei už jautrų pasitikimą, priėmimą, vaišingumą ir išlydėjimą.

Taurioms Sesėms ir Broliams ir užsienio lietuvių sportininkams už gražų, glaudų bendradarbiavimą ir tyrų brolišką jausmą, viešint įstabioje aplinkumoje tris praėjusios vasaros savaites, pilnas reikšmingų, stiprinančių ir grūdinančių kūną ir dvasią atsiminimų, kuriais mūsų širdys visada plaks, o lūpos kalbės visiems šio krašto lietuviams: — Jūriame — nuo širdų vilnietišką ačiū!

VILNIEČIAI SPORTININKAI.

P. Žižmaro išleisto Vilniaus sportininkų leidinio
titulinis puslapis

FAKTAI IR INTERPRETACIJOS

PRANAS ŽIŽMARAS LIETUVIŲ AKIMIS

* * *

Kai tūlas lenkų atsargos karininkas ižeidžiamai atsiliepė apie lietuvių tautą, pavadindamas ją vagių gauja, tai girdėjęs Vilniaus lietuvių skautų šefas Žižmaras pareikalavo lenką tuos žodžius atšaukti. Kai šis dar kartą ižeidimo žodžius pakartojo, Žižmaras skėlė lenkui veidan ir palikęs vizitinę kortelę išėjo. To viso rezultate balandžio 8 d. turėjo vykti dvikova kardais. Šita dvikova Vilniuje buvo nepaprastai domimasi ir, kas būdinga, visų vilniečių simpatijos, netgi tarp lenkų, buvo Žižmaro pusėje. Dabar sužinojome, jog dvikova neįvyko, nes lenkų karininkas atsiprašė Žižmaro ir atšaukė savo žodžius.

Mūsų Vilnius, 1938, Nr. 8

SUSIDOMĖJIMAS ŽIŽMARO DVIKOVA BUVO NEPAPRASTAS

Nors „XX Amžiaus“ šita proga „Spaudai“ buvo duota žymiai daugiau, negu paprastai duodama, daugely Kauno kioskų ir geležinkelio stoty jo pritrūko. Tą pat pasakoja ir atvykusieji iš Klaipėdos bei kitų Lietuvos vietų. Be to, įvykį žmonės visą laiką sekė per radiją. Deja, iš jo ši tą tegalėjo išgirsti per Vilniaus pusvalandį. Dr. Juška, pranešęs visuomenei, kad apie šitą nepaprastą įvykį rašo tik vienintelis laikraštis „XX Amžius“, pasveikino mūsų narsų tautietį pabrėždamas, kad Lietuvos vardą jis gynė tokiomis priemonėmis, kokios jam tokiu laiku ir tokiomis aplinkybėmis buvo įmanomos, ir Žižmarui pareiškė padėką visuomenės vardu. Redakcija tebegauna nemažai laiškų, kuriuose sveikina Žižmarą. Smulkesnių žinių apie tolimesnę eigą laukiame iš savo korespondento Vilniuje.

XX amžius, 1938.IV.11

TELEFONOGRAMOS IŠ VILNIAUS DIENRAŠTYJE „XX AMŽIUS“

ŠIANDIEN VILNIUJE DVIKOVĖ KARDAIS
LIETUVIO SU LENKU

1938.IV.8

ŽIŽMARO DVIKOVĖ GALI ĮVYKTI!

(XX) P. Žižmaro byla atrodo šitaip: dvikovė turėjo įvykti IV.8 d. Dvikovės išvakarėse jo priešininkas atsargos leitenantas studentas Humme per savo sekundantus pranešė Žižmaro sekundantams, kad jis sutinkąs atsiprašyti.

1938.IV.14

ŽIŽMARAS LAIMĖJO

Vakar Vilniuje įvyko Žižmaro ir Hummės dvikova

Šį rytą 8.55 iš Vilniaus per Latviją „XX Amžius“ gavo šitokio turinio telegramą: „Gegužės 1 d. įvyko Žižmaro dvikova su lenku atsargos karininku Humme. Nugalėjo Žižmaras. Smulkiau laišku. Korespondentas“.

Gavę laišką paskelbsime viską smulkiau.

1938.V. 2.

PASIKALBĖJIMAS SU ŽIŽMARU

Iš užrašų apie įtemptas kovo mėn. valandas

1938 m. kovo 17 d.

Atmins ją, be abejo, ilgai kiekvienas lietuvis, kuriam tuo metu teko būti Vilniuje. Jau nuo pat ryto visos miesto tvoros, mūro sienos, skelbimų stulpai buvo išlipdyti „Kauno Žemės Lenkų Sąjungos Vilniuje“ atsišaukimais, kuriuose kvietė Vilniaus miesto gyventojus į mitingą prieš Lietuvą.

Nejauku ir nedrąsu gatvėje kalbėtis lietuviškai, nes įvairūs miestoto padaužos, nugirdę kalbant lietuviškai, pradeda plūsti Lietuvos valsčių, lietuvių tautą ir šnairuoti į kalbančius lietuviškai.

– Ar verta duoti progą tiems padaužoms plūsti mūsų tautą, – tariau savo draugui ir pradėjom kalbėtis tai vokiškai, tai rusiškai, – juk tą dieną lietuviui žodžiu reaguoti į užgauliojimus, tai pasirašyti sau bemaž mirties aktą.

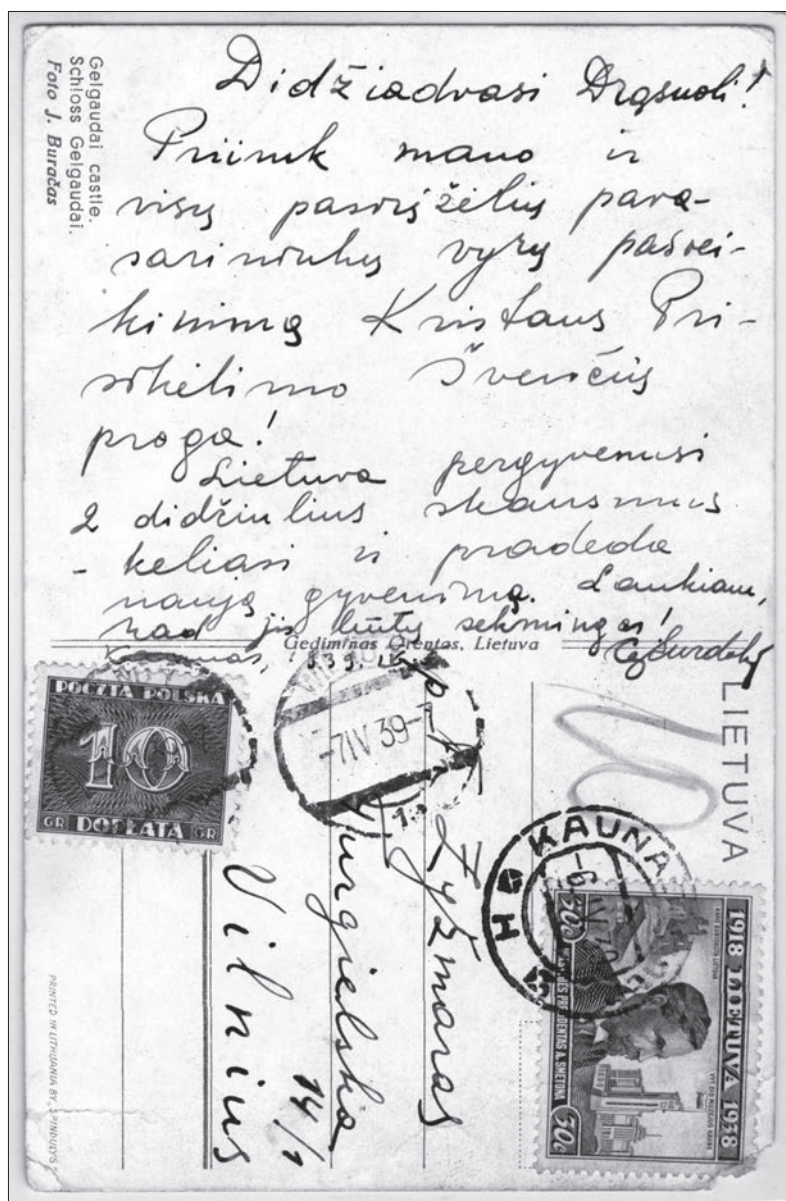
Kovo 18 d.

Ožekienės aikštėje tribūna, aikštės kertėse ir Mickevičiaus gatvėje garsiakalbiai. Katedros bokšto laikrodis muša 12. Laikraščių pardavėjai šūkauja, rékauja, nešioja nepaprastus laikraščių priedus. Gatvėmis plaukia žmonių minios. Visi skuba į mitingą. Nedrąsiai žvalgydamiesi tai pavieniui, tai po du eina pasiklaudyti į mitingą ir lietuviai. Prasideda kalbos. Kalba vienas antras, plūsta lietuvius, reikalauja Lietuvos valstybę išbraukti iš žemėlapių, šaukia „marš na Kovno“ ir t. t. Minios – daugiausia mokiniai, kurių tarpe persvara liaudies mokyklų, klykia, šaukia. Išdidūs kalbėtojai pataikauja minioms, ieško kuo bjauriausių prieš Lietuvą žodžių.

„Lietuva – tai pastumdėlių tauta“ – šaukia iš tribūnos studentas Homme. Apsiašaroja ne vienas mitinge esąs lietuvis, o Pranas Žižmaras gilumoje širdies pasisako sau – „Nepamiršiu, niekše!“

Kovo 20 d.

Grižta iš pademarklinijo kariuomenė, minios vėl gatvėje, triukšmas, ovacijos. Dantis sukandę klausos ir kai kurie lietuviai. Pagaliau visi skirstosi namo.

– Ar tamsta esi Homme? – klausia priėjęs su dviem liudininkais kavinėje Žižmaras.

– Taip, tai aš, – atsako Homme.

– Tamsta kalbėjai mitinge? – klausia tas pats Žižmaras.

– Taip, – drebančiu balsu pratarė atsargos karininkas, „Filomacijos“ korporantas Homme.

– Tad tamsta ižidei brangiąją mūsų tautą, visus tautiečius. Už tai... – drožė Žižmaras antausį, kitą, metė ant stalo vizitinę ir išėjo gatvėn.

Arbitrai, sekundantai, posėdžiai, tylus rūsyje ginklų barškėjimas – fechtavimo pamokos, didelis nervų įtempimas – tai kasdieninė Žižmaro aplinkuma, tai nuolatinė atmosfera, kurioje brendo mintis – žūt ar laimėt.

– Bus dvikova! – pašnibždomis kartojo viens kitam lietuviai. Bet kada ir kur – nė vienas nemėgina netgi spėlioti. Suprantama, juk dvikova – baisus dalykas. Kas gi jos norėtų?! Šiuo atveju mes ne patį kautynių būdą pagerbiam, o tą drąsumą ir ryžtingumą dėl savos tautos.

Gegužės 1 d.

Neatsižvelgdamas į begales darbo, į besiantinančius pavasario semestro egzaminus, nutariau rytą išeiti miestan pasižiūrėti išalkusių, pabalusių Vilniaus bedarbių eisenos, pasižvalgyti, susivokti, kokia mieste nuotaika, pavartyti kavinėje laikraščius. Einu Mickevičiaus gatve, diskutuoju su Varšuvos laikraščio korespondentu dėl pastatyto Mickevičiui paminklo projekto. Ta pačia gatve su mažu lagaminėliu rankoje drožia Žižmaras. Užsuka Rudnicko kavinėn. Tai naujiena, – juk jis ten bemaž niekad neateina. Einu ten ir aš.

– Sveiks, Pranai!

– Sveiks, bičiuli!

Žižmaras geria „pusę juodos“. Observuoju. Jis truputį susinervinęs. Nuolat žiūri į laikrodį.

– Lauki, Pranai, jos? Nesierzink, tuoj ateis, – provokuojančiai klausiu Žižmarą.

– Neįkalbėk savo ligos kitam. Žinai, kad su nieku neprasidedu, – šypsodamasis kalba Pranas.

Netrukus ateina jaunas lietuvis gydytojas Valiulis su nedideliu pilnu portfeliu rankoje.

– Seniai lauki, Pranai? Juk dar anksti, – prataria daktaras.

– Kas, aš laukiu? – mėgina ką tai nuslėpti Pranas ir neatsargiai mirktelia savo draugui.

Man viskas aišku – šiandien dvikovė, – pamaniau ir nutariau pasiekti. Prieš 11 val. atsisveikino ir skubiai abu išėjo. Pro kitas duris ir aš. Bernardinų sode susitiko dar du asmeniu. „Tai jo sekundantai“ – pamaniau. Neklydau. Visi keturi pasuko Karalių gatve, lenkų korporacijos „Polonia“ buveinėn.

– Taip, taip, – pakartojau ir pradėjau drebėti, nes buvo visai aišku, kad tuoj sužvangės kardai. Atsisėdau sodely, įbedžiau akis į buveinės duris. Laukiu. Nuobodžiai slenka ilgos minutės. Katedros bokšte laikrodis muša dvyliktą, kartoja pirmą. Pro duris išbėga korporantas, mostelia ranka taksui.

Sustingau. Kuris iš jų? Pribėgau arčiau. Aprišta galva, pusiau pridengtu veidu, išvargusį už parankių išveda du studentai skaudžiai sužeistą Hommę.

– Į ligoninę! – šuktelėjo vienas, ir taksi nudūmė apytuščiomis miesto gatvėmis.

– Kur Žižmaras? – riktelėjau įbėgęs į butą.

– Rengiasi kabyklose, – atsakė vienas studentas.

Virpėjau iš susijaudinimo. Trečią val. nuvykau pas Žižmarą namo. Prie atdaro lango, nedideliame, kukliai įrengtame kambarėly sėdi Pranas, varto laikraščius.

– Sveikinu, Pranai. Tu įrodei Vilniaus lenkams, kad lietuviai brangindami savo tautą nesibijo dėl jos garbės statyti savo gyvybę į pavojų...

– Iš kur, ką tu kalbi? – pertraukia Pranas, nuduodamas, kad niekur nieko.

– Neslėpk, savo akimis mačiau, kaip nuvežė sužeistą Hommę. – Sublizgėjo Prano akys. Kaktoj susipynė raukšlės.

– Nu, ir gavo ilgaliežuvis – virpančiomis lūpomis pratarė Pranas. – Džiaugiuosi gal daugiau ne todėl, kad nugalėjau, bet kad jau pasibaigė šio lūkesčio kančios. Bet daugiau nė žodelio, juk žinai, kad apie šį dalyką pasakoti draudžiama – tęsė Žižmaras.

– Klausyk, – mėginau išgauti daugiau, – juk tai tik man, žinai, man įdomu pati technika, formalumai, taisyklės...

– Ot, kaip paprastai. Didelė salė, keturios sienos, du daktarai, keturi sekundantai, aikštės komendantas, įsakymas „pulk“ ir – arba tave, arba tu jį.

– O kokios sąlygos?
– Esti įvairios.
– O, pavyzdžiui, tau?
– Man? Iki trijų raumenų įkirtimo – mostelėjo dar drebančia, išvargusia dešine.

Nemiegota naktis, ištisa valanda kautynių taip iškankino mano bičiulį, kad nedrįsau ilgiau jo varginti.

– Duok žodį, kad niekam nė žodelio, – spyrė Žižmaras. Sukiausi, keičiau temas, kad tik išvengčiau pažadų, o pasitaikius progai širdingai paspaudęs jo dešinę sprukau pro duris.

Iš kur kitur sužinojau, kad Homme sunkiai sužeistas, gavo į veidą tris gilius kirčius.

– Nemoki valdyt kardo, tad mokėk valdyti liežuvį, – pamaniau, ir nedrįsk daugiau įžeisti lietuvio jausmų ir jo tautos šventybių.

* * *

Praėjo jau keliolika valandų nuo mano pasimatymo su Žižmaru, o akyse vis dar stovi senas, sukrypęs medinis namelis, mažutis, kuklus su skautiškais ženklais ir Aušros Vartų Panelės paveikslu kambarėlis, išvargęs, pabalęs, blizgančiomis akimis, tylus, kuklus studentas Pranas Žižmaras, šalia jo žila, gyvenimo kelionės, įvairių rūpesčių dėl sūnaus likimo, jo gyvybei pavojų išvarginta rymoja senutė motina. Ir nejučiom dingteli skaityti žodžiai – vargas gimdo pasiryžėlius, gyvenimo audros juos brandina...

Jei pati dvikovė ir neturėtų niekada ir niekur rasti pakartojimo, tai vis dėlto nuostabiai gili tautos meilė, kuria taip galingai persunktas Žižmaras, turi būti įvertinta.

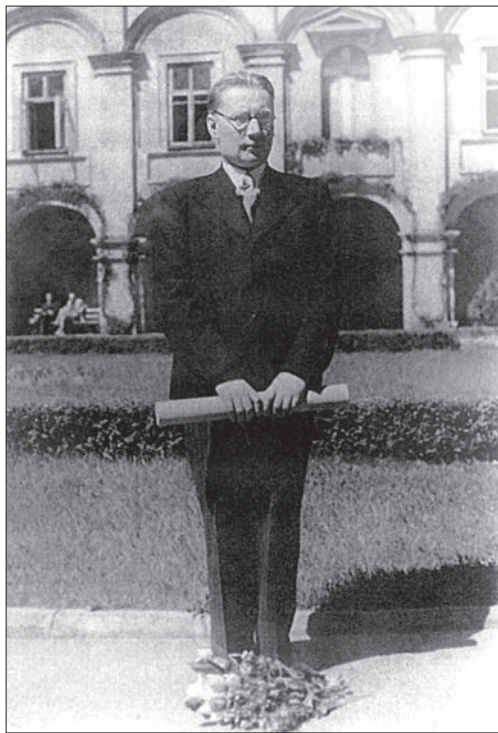
XX amžius, 1938.V.6

Iš Jono Budrio laiško

[...] Neparašiau apie mano susitikimą su P. Žižmaru tuoj po dvikovos. [...] Buvo taip: kokią valandą po dvikovos susidūriau su P. Ž. mūsų namo laiptinėje. Jis leidosi, nieko neradęs namuose, žemyn. Pamatęs mane jis atskleidė savo marškinius ir parodė savo suraižytą krūtinę ir paaiškino, kad jis sutiko su mintimi priimti mažesnę smūgį, kad galėtų suduoti didesnę.

Visą dvikovą matė karininkas Truszkowski ir aprašė savo atsiminimų knygoje.

Torontas, 2004.09.21

P. Žižmaro ir J. Chom-Chomskio
dvikovos sekundantas
Pranas Ancevičius, 1936 m.

DVIKOVA

Sakmė apie Praną Žižmarą

V. ir L. Kurklėnai

– Mums, buvusios lenkų okupuotos dalies lietuviams, Pranas Žižmaras buvo kaip šviesulys košmariškame ir žiauriame okupantų lageryje. Atleiskite, jaudinuosi, bet vargu ar kuri tauta patyrė tiek neteisybių, kiek patyrėme lietuviai, likę už valstybinės Lietuvos sienos. Mes priešinomės prispaudėjui įvairiais būdais. Mūsų fizinio lavinimo mokytojas Pranas Žižmaras mums sakydavo: *„Okupantai žiaurūs ir klastingi, bet mes būkime išdidūs“*. Visada tvarkingas ir reiklus, pasitempęs, negeriantis, nerūkantis mums, berniukams, jis buvo tikrojo vyriškumo simbolis.

Kas gi buvo P. Žižmaras? Gimė Rusijoje 1907 metais, o 1921 metais jau buvo Vilniuje. Mokėsi mokytojų seminarijoje, o vėliau Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Ją baigęs, stojo į teisę, bet kažkodėl nepatiko specialybė ir metė studijas. Išvyko į Varšuvą, ten įstojo į Centrinį fizinio lavinimo institutą, o jį baigęs grįžo į Vilnių ir dirbo Lietuvių gimnazijoje.

Praną Žižmarą pirmą kartą pamačiau Vytauto Didžiojo gimnazijos licėjuje, kuriame mokiausi. Jis man dėstė kūno kultūrą. Kokios prasmingos buvo jo pamokos, kaip jis gerbdavo kiekvieną mokinį, rasdavo jam padrašinanti, įkvepianti žodį! Nesvarbu, kad neturi sportininko duomenų – nebūk sustingęs, judėk, treniruokis. Kūno kultūrą derink su dvasios kultūra. Lietuva, Dievas, Siela – šie žodžiai ypatinškai skambėjo jo lūpose, teikė mums dvasinės stiprybės okupuotame Vilniuje, kur tave kiekvieną dieną galėjo pažeminti „mėlynkraujis“ okupantas.

1926 metais Vilniuje P. Žižmaras įsteigė pirmąją lietuvių skautų Gedimino draugiją, kuriai ir vadovavo.

Mūsų mokytoją išgarsino du įvykiai, kuriuos turėtų žinoti dabartinis jaunimas. Vienas jų – 1928 metais. Vasario 16-osios šaltą rytą Gedimino kalno papėdėje susirinko daugybė vilniečių – lietuvių, lenkų, gudų, ukrainiečių, žydų. Įvairiomis kalbomis šnekučiavo si žmonės, žvelgdami į pilies bokšte plevėsuojančią Lietuvos Trispalvę. Sunku apsaityti, ką jautė aną rytą ta minia žmonių. Įstrigo į atmintį

šalia manęs stovėjusio lenko žodžiai sūnui: „Nusiimk kepurę, sūnau, tai šventa vėliava! Lenkai kalti, kad mes užėmėme lietuvių sostinę“.

Nemažai žmonių verkė. Sunku buvo stabdyti ašaras – džiaugsmo ir skausmo. Žydai, ukrainiečiai, gudai sveikino lietuvius, spaudė jiems rankas, kartojo žodį „Lietuva!“ Tai buvo nuostabus pasveikinimas su Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiu.

Okupantai greitai nutraukė vėliavą, ieškojo, kas ją išklė. Nerado. Tik daug vėliau išaiškėjo: tai padarė Pranas Žižmaras, Stasys Sabalis, Jonas Zabrockis.

1938 metai Vilniaus miesto ir krašto žmonėms atnešė daug skausmo. Lenkijai pateikus ultimatumą Lietuvos vyriausybei, suižulėjo lenkų nacionalistai Vilniuje. Kovo 17 dieną jie surengė šlykščią antilietuvišką sueigą. Mitinge oratoriai niekino lietuvius, jiems grasino. O vienas karingas lenkų armijos atsargos karininkas endekas studentas Chom-Homskis savo kalboje lietuvius pavadino išsigimėlių gentimi.

Visa tai girdėjo Pranas Žižmaras. Sunku įsivaizduoti, ką jis tuo metu išgyveno. Kovo 20 d. Chom-Homskis atsitiktinai vienoje kavinėje susidūrė su Pranu Žižmaru. Susirinkę buvo daug žmonių. P. Žižmaras skėlė antausį Chom-Homskiui iš kairės ir dešinės, garsiai, kad visi girdėtų, tardamas: *„Čia tau nuo lietuvių išsigimėlių genties“*. P. Žižmaras įteikė savo aukai vizitinę kortelę ir paaiškino: *„Neleisiu savo tautos įžeidinėti taip, kaip ponas studentas įžeidė mitinge“*.

Kavinėje įsivyravo tylą. Visi žiūrėjo į išdidžiai stovintį nedidelio ūgio liekną jauną vyrą, kviečiantį priešininką į dvikovą. Žinia žaibo greitumu apskriejo visą lenkų okupuotosios Lietuvos dalį. Visi jaudinosi, komentavo šį faktą. Gudai, ukrainiečiai, žydai mus ramino: „Žižmaras laimės! Tikrai laimės!“ Mus neramino bloga nuojauta, nes priešininkai labia jau skyrėsi: smulkus, nedidelis Pranas turės kautis su atsargos karininku, patyrusiu fechtuotoju. Ar įmanoma laimėti? O pralaimėjimo atveju...

Tačiau Pranas Žižmaras, gyvenime pasižymėjęs stropumu, rūpestingai ruošėsi. Nutarta kautis špagomis. Žižmarui padėjo lenkų karininkas B. Truškovskij, ėmęs treniruoti lietuvį. Ne tik B. Truškovskij, bet ir daugelis pažangių vilniečių lenkų smerkė savo tautiečio šlykštų poelgį. P. Žižmaro sekundantu buvo gydytojas V. Umbrasas.

Chom-Homski trissyk buvo sužeistas. Taip pasibaigė paskutinė dvikova Lietuvos žemėje, kurią anuomet plačiai aprašė laikraščiai.

Lenkų policija nesnaudė: ėmė tardyti P. Žižmarą, Chom-Homskį ir kitus, užvedė net baudžiamąją bylą, nes dvikovos buvo draudžiamos. Tačiau dvikovos dalyviai neigė šį faktą. Taip ji ir liko tik žmonių atmintyje. Kaip legenda sklido iš lūpų į lūpas, teikdama pavergtiems Rytų Lietuvos žmonėms viltį, švelnindama slopią to meto atmosferą. Dvikova simbolizavo ne lenkų ir lietuvių kovą, bet Gėrio ir Blogio sandūrą. Laimėjo Gėris!

Koks likimas ištiko drąsųjį vilnietį? 1940 metų pabaigoje, kai Vilniuje jau šeiminkavo sovietai, čekistai areštavo Praną Žižmarą. Jis jiems buvo ypač pavojingas. Man teko skaityti lenkų istoriko V. Vielhorskio knygoje apie susitikimą su P. Žižmaru sovietinėje kameroje: „...33 metų lietuvis Pranas Žižmaras, lietuviško sportinio gyvenimo Vilniaus krašte vadovas, mūsų politinis priešas. Garbingas, kilnus, riteriškas ir geras žmogus. Pamėgau aš jį“.

Mirė P. Žižmaras Sibire apie 1944 metus. Pasakojama, kad Stalino gulaguose susitikęs Chom-Homskį, net susidraugavę. Kaip bebūtų buvę, Pranas Žižmaras niekada nebuvo nacionalistas. Jis – kilnus riteris, lietuvių tautos vaikas, nusipelnęs atminimo įamžinimo.

Iš pokalbio su B. Šakniu.

Europos lietuvis, 1994 balandžio 2–8, Nr. 14.

PRANO ŽIŽMARO DVIKOVA

Vincas Martinkėnas

1938 metų Šv. Juozapo dienos išvakarėse (kovo mėn.) buvo sukelta ant kojų visa Lenkija ir visas lenkiškas tuometinis Vilnius dėl žuvusio Lenkijos kareivio Serapino, kuris, šaudydamas nelegaliai perėjęs ties Trasnykais administracinę liniją į Lietuvos Respublikos pusę, buvo Lietuvos pasieniečio policininko mirtinai pašautas. Panašių atvejų, kada Lietuvos ir Lenkijos pasienyje žūdavo vienoje ar kitoje pusėje pašauti žmonės 1920–1938 metų laikotarpiu, kai Lietuva dėl Vilniaus nepalaikė su Lenkija jokių ryšių, buvo gana daug, bet nesusipratimai paprastai baigdavosi taikiai, abiem pusėm išsiaiškinus žuvimo aplinkybes. Tačiau Serapino žuvimą šį kartą Lenkijos diplomacija norėjo panaudoti puolimui prieš Lietuvą, nes visos viešos ir slaptos derybos dėl diplomatinio santykių užmezgimo nutrūko. Nei Lietuva, nei Lenkija nenorėjo atsisakyti Vilniaus. O Europoje jau buvo pritrūkęs II pasaulinis karas, kuriam kilus ir Lenkijai įsivėlus į karą su Vokietija, daugiau kaip 500 km ilgio Lenkijos siena su Lietuva būtų buvusi netikra ir būtų reikėję ją saugoti. Tokiam pasienio ruožui saugoti reikia daug jėgų, reikalingų eventualiam Lenkijos frontui prieš Vokietiją. Todėl Lenkija šį kartą pasienio incidentą panaudojo piktai propagandai prieš Lietuvą, norėdama priversti ją užmegzti diplomatinis santykius. Degė kerštu Lenkijos ir Vilniaus padugnės, rinkosi į mitingus ir žygiavo gatvėmis skanduodamos: „*Marsz na Kowno*“, „*smierec Litwinom!*“ Viename mitinge, kuris įvyko E. Ožeškienės aikštėje (dabar Černiachovskio), įvairūs oratoriai kaip įmanydami plūdo Lietuvą. Tame mitinge dalyvavo ir kai kurie lietuviai, jų tarpe Vilniaus skautų vadas, Vytauto Didžiojo gimnazijos kūno kultūros mokytojas Pranas Žižmaras, baigęs Varšuvos fizinio lavinimo institutą ir Vilniaus universitete studijavęs teisę. Netoli nuo Ožeškienės aikštės buvo Dormano aludė, į kurią po mitingo susirinko oratoriai. Čia atėjo ir Pr. Žižmaras. Prisitaikęs šėrė į veidą pačiam aršiausiam kalbėtojiui armijos karininkui už Lietuvos garbės įžeidimą ir pakvietė jį dvikovon. Tais laikais viduramžių tipo dvikovo buvo draudžiamas įstatymais. Bet karininkas (pavardės neprisimenu) kvietimą priėmė. Tai buvo garbės dalykas. Dvikoja vyko slapta, susitarta kovoti špagomis. Pr. Žižmaras pasikvietė savo sekundantais du jaunos lietuvių gydytojus vil-

niečius – Vinčą Umbrasą ir Antaną Valiulį. Pačiomis karščiausiomis valandomis, kai Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą, reikalaudama per 48 val. patenkinti jos sąlygas ir užmegzti diplomatinis ryšius, priešingu atveju grasindama karu (į pasienį buvo sutraukusi kelias divizijas), įvyko Pr. Žižmaro dvikova su karininku. Šiomis pažemini-mo valandomis, kai Lietuva, negalėdama rizikuoti karu, priėmė ulti-matumą, Pr. Žižmaras laimėjo dvikovą ir pagarsėjo ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje.

Lietuvos santykiams su Lenkija užsimezgus ir pragiedrėjus pa-dangei, prasidėjo šioks toks abiejų valstybių bendravimas. Tarp Vil-niaus ir Kauno ėmė kursuoti traukiniai ir autobusai, organizavosi ekskursijos iš Vilniaus į Kauną ir iš Kauno į Vilnių. 1938 metų vasarą Kaune vyko pasaulio lietuvių sporto olimpiada. Pr. Žižmaras ėmė rūpintis lenkų valdžios leidimo Vilniaus lietuvių sportininkų ekskur-sijai į Kauno olimpiadą. Į lietuvių sportininkų komandos sąrašą įtrau-kė ir keletą gimnazijos mokytojų, nebūtinai sportininkų: gimnazijos direktorių M. Šikšnį, „Ryto“ d-jos pirmininką ir gimnazijos mokytoją kun. K. Čibirą, A. Mačionį, H. Horodničių, B. Cicėną, V. Martinkėną ir „Jaunimo draugo“ redaktorių A. Buroką. Sportininkai ir nesporti-ninkai visi turėjome atrodyti sportiškai, dėvėti baltas, ilgas sportines kelnės, tokie buvo mados reikalavimai. Važiudami iš anksto žinojo-me, kad Kaune būsimė iškilmingai sutikti. Gimnazijos direktorius M. Šikšnys rūpinosi, kad sporto komanda gerai atstovautų vilniečiams, gražiai lietuviškai kalbėtų, o mūsų ekskursijos vadovas Žižmaras bu-vo menkos iškalbos. Tad Šikšnys patarė jam viešai daug nekalbėti.

Žižmaro sportininkų kelionė į Kauną buvo labai įspūdinga. Pil-nas peronas žmonių, dūdų orkestras groja maršą, žmonės mėtė į va-goną gėles, cigarečių pakelius, garsiai šaukia „valio“. Būtinai turi pasi-rodyti Žižmaras. Kaišiadorių stotyje žmonių, gėlių ir muzikos dar dau-giau, nenutylantys „valio“ ir „kur Žižmaras“. Žižmaras išlipa į peroną, ovacijos, o viena sena moterėlė prieina prie Žižmaro ir bučiuoja jam ranką sakydama: „Leisk pabučiuoti tą ranką, kuri gynė Lietuvos gar-bę“. Kaune mūsų ekskursiją pasitiko didžiulė minia, tūkstančiai žmonių. Čia buvo pastatyti mikrofonai kalbėtojams. Sveikino p. Au-gustauskas, Kauno Kūno Kultūros Rūmų vardu, o minia džiūgavo

ir šaukė: „kur Žižmaras, kur Žižmaras, duokit Žižmarą, Žižmarą“. Vienas pilietis, rodydamas pirštu į aukštą liemeninę mokytoją Horodničių, klausia mane, bene šitas Žižmaras. Ne – sakau – štai anas kresnas vyrukas. – Šitas? – tarė žmogus truputį nustebęs. Miniai tebešaukiant, Žižmaras buvo stumtas pristumtas prie mikrofono ir, taręs keletą žodžių toliau netikėtai pasakė: „Dabar už mane kalbės V. Martinkėnas“. Krūptelėjau išgirdęs savo pavardę ir pirmą kartą gyvenime expromtu prabilau į tokią minią per mikrofoną, buvau sujaudintas, kalbėjau iš širdies. Paskui visa kauniečių minia apsupo mus ratu ir nulydėjo į „Pažangos“ rūmus Laisvės alėjoje.

Žižmarą savotiškai pagerbė tąsyk Kaune ėjęs satyros laikraštis „Kuntaplis“: nupiešė jį stovintį šalia Kauno bazilikos, tik kur kas aukštesnį už baziliką.

Paskutinį kartą su Žižmaru mačiausi 1940 metų vasarą. Lietuvą okupavus sovietams, susitikome Vilniuje, Vokiečių gatvėje. Skundėsi Pranas, jog pastebėjo, kad sekamas, kad tikisi arešto. Tais laikais visi lietuvių inteligentai gyveno sekami, nuolat laukdami suėmimo darbovietėje, gatvėje, namie, dieną ir naktį. Naujieji valdovai grūdo į kalėjimus veikliausius, geriausius Lietuvos žmones, Lietuvos patriotus. Sunkios, klaikios buvo dienos. Netrukus sužinojau, kad Žižmaras suimtas. Po metų jis buvo išvežtas su daugybe kitų į Sibirą, kur jo laukė neišvengiama mirtis. Taip žuvo žymus, jaunas vilnietis, gimęs apie 1906 metus.

Voruta, 1991 rugpjūčio 1–31.

APIE LAIKĄ IR ŽMONES

K. Umbražiūnas

1927 m. vasario 16 d. mirė Jonas Basanavičius. Velionis buvo Gedimino draugovės garbės skautas. Tomis gedulo dienomis P. Žižmaras su visa draugove aktyviai dalyvavo organizuojant laidotuves: prie karsto uniformuoti skautai stovėjo garbės sargyboje, per vieną naktį buvo išsiuvinėta juoda Gedimino draugovės vėliava (su ja draugovė keliavo ir į Kauną). Tai buvo okupuoto Vilniaus gedulo vėliava. Aišku, okupantai reikalavo vėliavą pakeisti, bet P. Žižmaras jiems aiškino, jog tokia vėliava esanti dėl Jono Basanavičiaus mirties... Skautai labai pasitarnavo visuomenei ir per visas laidotuvių dienas palaikė gedulingo kondukto tvarką (eiseną), nešė vainikus ir gėles, informavo minią per pamaldas Katedroje ir eitynėse į Rusų kapines, patarnavo atvykusiai iš Nepriklausomos Lietuvos delegacijai (Z. Žemaičiui, V. Mironui ir kitiems veikėjams).

Kasmet per Sekmines iš viso okupuotojo Vilniaus krašto kaimų atvykdavo pėsciomis maldininkai (iš Švenčionių, Adutiškio, Tverčiaus, Daugėliščio, Mielagėnų, iš Dzūkijos ir t. t.). Sunkus būdavo maldininkų žygis į šventąsias Vilniaus vietas: į Kalvarijas, Aušros vartus, į kai kurias kapines. Sulenkėję miestiečiai nekontroliuoti lietuviai kaimiečių, kartais net ir nuskriausdavo, todėl skautai maldininkus vedžiodavo po Vilnių, kad nepaklystų, kad chuliganai neužpultų. Kai vykdavo procesija į Kalvarijas, priekyje grandine skautai palaikė tvarką. Per Sekmines mūsų Vilnius džiaugdavosi, kad daug atvykdavo lietuvių į sulenkėjusį miestą. Tai būdavo savotiška demonstracija, kad šis kraštas lietuviškas.

Didelis P. Žiržmaro nuopelnas, kad jis kasmet per vasaros atostogas suorganizuodavo skautų stovyklas jau sugudėjusiose ar sulenkėjusiose apylinkėse. Skautai, bendraudami su kaimo gyventojais, aišku, tik lietuviškai kalbėdavo. Kaimiečiai išmokdavo lietuviškai kalbėti ir dainuoti. Būdavo atvejų, kad valstiečiai nusprendavo savo vaikus leisti mokytis į Vytauto Didžiojo gimnaziją. O tai jau didelis laimėjimas lietuviybės fronte, žadinant tautinę savimonę.

Visa mūsų tauta sielojosi dėl Lenkijos vyriausybės ultimatumo 1938 m. Pretekstu tapo pasieniečio mirtis prie Marcinkonių. Lenkijos

ponai buvo sumanę šį incidentą panaudoti diplomatiniams santykiams su Lietuva atnaujinti. Tomis dienomis rengė piktas demonstracijas prieš mūsų valstybę. Kartą ir P. Žižmaras vienoje kavinėje pateko į konfliktinę situaciją.

– Tai Tamsta, ponas poručnike, Ožeškienės aikštėje taip piktai kalbėjai antilietuviškame mitinge, kad Lietuva niekšų kraštas? Aš esu lietuvis, tamsta labai skaudžiai ižeidėte visą lietuvių tautą! – rimtai pasakė Pranas Žižmaras.

Po šių žodžių jis smogė uniformuotam karininkui antausį, nuimetė jam savo vizitinę kortelę ir ruošėsi eiti namo.

Sujudo visa kavinės publika. Buvo reikalaujama satisfakcijos. Kaipgi ižaista munduro garbė! Karštakošių nestigo. Vieni siūlė tučtuojau sukelti muštynes, apdaužyti šį litviną, o kiti nusprendė iššaukti P. Žižmarą į dvikovą.

Negražu būtų, jei iššauktasis bijotų stoti į ją. Pamename, spauda rašė apie Puškino, Lermontovo dvikovas. Žuvo mylimi poetai... Visko gali būti ir su Žižmaru... Lenkijos laikraščiai patylomis rašė būsimą lietuvio ir lenko dvikovą.

Nepriklausomos Lietuvos Kauno visuomenė juo labiau jaudinosi, nes tada Vilnius buvo lenkų okupuotas, Kauno dienraščiai, ypač „XX amžius“, kasdien pateikdavo žinutę apie P. Žižmaro būsimą dvikovą. Įdomu, kad Žižmarą paruošti dvikovai apsiėmė du lenkų karininkai. Ruošėsi dvikovai ir jo priešininkas Homskis.

Sekundantu norėjo prašyti jauną vilnietį gydytoją Umbrasą Vincą (neseniai baigusį Stepono Batoro universitetą). Tačiau netrukus atsisakė, mat bažnyčia grasino net ekskomunika už dalyvavimą dvikovoje.

– Aš tau, drauguži, būsiu sekundantu, – pasakė kitas vilnietis gydytojas Antanas Valiulis.

Pagal etiketą, sekundantai vilkėjo juodus smokingus, mūvėjo baltas pirštines, ryšėjo kaklaraiščių ant baltų marškinių. Daug vilniečių žinojo, kad ši dvikova įvyks, bet nuo valdžios buvo slepiamasi. Rudnicko kavinėje kai kurie gurkšnojo kavutę ir laukė žinios.

P. Žižmaras ir Homskis, sekundantai ir artimiausi bičiuliai susirinko į studentų korporacijos „Konvent Polonica“ erdvią salę dideliais langais (berods Pilies gatvėje, priešais Šv. Jono bažnyčią). Kiti sako, jog dvikova vyko Šiltadaržių skersgatvyje.

Buvo susitarta kautis iki trečio kraujo praliejimo. Sekundantai duoda komandą, dvikova prasideda. Matyt, gerai pasiruošę Žižmaras. Šmaukšt ir Žižmaras įkerta į priešininko krūtinę, gydytojai sekundantai patikrino žaizdą ir leido toliau kautis. Dar šmaukšteli Žižmaras, vėl sužeidžia priešininką.

Sekundantai gydytojai patikrino žaizdas ir nutarė dvikovą nutraukti. P. Žižmaras laimėjo. Gydytojas Čeliadzinas susiuvo Homskiui žaizdą, ir incidentas baigėsi. Tardant kaltininkus, nukentėjęs Homskis sakėsi, jog nosį ir lūpą sužeidęs motociklu važiuodamas (pargriuvęs).

Šiuos žodžius užrašė Juozas Maceika, o pasakojo gydytojas Antanas Valiulis 1974 m. sausio 15 d.

P. Žižmaras šia dvikova plačiai pagarsėjo, net tarp emigrantų, ypač Amerikoje. Apie jį pasakojo vos ne legendas, pagražindami dvikovos aplinkybes, kalbėjo kas matė ir kas nematė.

Kai P. Žižmaras pasirodė nepriklausomoje Lietuvoje 1928 m., (gal 1938 m. – G.M.) apie jį rašė visi didesni Lietuvos laikraščiai. Jo biografija gana įdomi. Okupuotame Vilniuje mokėsi mokytojų seminarijoje. Laisvosios Lietuvos stambesnieji visuomenės veikėjai jam padėjo siekti mokslo. 1928 m. krašto apsaugos ministru buvęs generolas Daukantas paėmė savo globon Žižmarą, pasikvietė į Kauną, nusamdė jam mokytoją ir paruošė eksterno egzaminams. 1929 metais Kaune jis gavo gimnazijos baigimo atestatą. Su šiuo atestatu grįžo į Vilnių ir norėjo įstoti į Lenkijos aukštąsias mokyklas. Tačiau tada tarp Lietuvos ir Lenkijos jokių diplomatinių santykių nebuvo, Kaune gauto atestato nepripažino. Tuomet jis nuvyko į Varšuvą, ir Lenkijos švietimo ministerija patvirtino P. Žižmaro mokslo cenzą. Po to jis įstojo į vadinamąjį „CIF“ – „Centralny instytut wychowania fizycznego“, t. y. Kūno kultūros institutą. Tokių aukštųjų mokyklų Lenkijoje nedaug buvo, todėl ne taip lengvai priimdavo. Ir vėl nustebinio mus Žižmaras: įstojo į šį institutą ir sėkmingai mokėsi, o paskui Vilniuje dėstė fizikulturą Vytauto Didžiojo gimnazijoje ir toliau vadovavo skautų sąjungai, taip pat ir Vilnijos sportininkams. 1939 m. Vilniuje įsteigta Sporto apygarda – pirmininku išrinktas P. Žižmaras.

Deja, stalinistai P. Žižmarą 1940 m. įkalino Lukiškių kalėjime. Šių eilučių autorius pro Lukiškių grotuotą langelį matė, kaip jį, sukaustytą antrankiais, vedė iš vieno korpuso į kitą tardyti. Paskui pas gimines sužinojau, kad 1941 m. kilus karui jį su kitais kaliniais evakavo.

Kai P. Žižmarą stalinistai įkalino, jo motina prašė kalėjimo valdžią, kad leistų su sūnumi pasimatyti. Tačiau ilgai neleido. Ir tik po dažnų prašymų, kai jau buvo girdėti Hitlerio žingsniai, leista raudančiai motinai pasimatyti su mylimu sūnumi. Tai buvo didelis džiaugsmas, bet kartu ir skausmas, nes ji matė savo sūnų išblyškusių veideliu, nusilpusį. Lukiškių kalėjimas per kelis mėnesius pakirto Prano jėgas. O kai jį su daugybe kalinių prekinuose vagonuose nuvežė į Kotlaso „peresylką“ ir po to nugrūdo į taigos miškus sunkiems darbams, badas ir skurdas visai išsekino. Jis susirgo plaučių džiova ir...

Taip stalinistai nukankino gabų ir visų mylimą jaunimo vadą Praną Žižmarą. Nežinome jo kapo, bet dažnai prisimename jį kaip Vilniaus skautų draugovės vadą. Graikija didžiuojasi savo drąsiu Teodorakiu, kuris hitlerininkų okupuotame Akropolyje iškėlė laisvės vėliavą, tai ir mes lietuviai nepamirštame, kad mūsų Pranas Žižmaras buvo iškėlęs vėliavą Gedimino kalne, skelbdamas pasauliui, kad poetas Petras Vaičiūnas teisingai sakė: *„Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsime!“* Ir nenurimome, kol Vilnius tapo Lietuvos sostine.

Kad stalinistai lageriuose nukankino mūsų Praną, nebuvo pranešta nei jo motinai, nei giminėms. Jo motina mirė 1965 metais. Per visą kalinimo laiką Žižmaras yra gavęs tik vieną laišką. Galima tik įsivaizduoti, kokias jis, be fizinių, patyrė moralines kančias.

Jo motina, sesuo ir visa giminė stengėsi Pranui palengvinti kalinio dalią. Pasiuntė 500 rublių, bet jie grįžo atgal, išsiuntė siuntinį – kažkas jį pasisavino. Tik po ilgų prašymų buvo pranešta, kad Pranas Žižmaras mirė...

Vakarinės naujienos, 1994 09 27

D. Gerbiamajam *P. Žižmarui*

VYTAUTO DIDŽIOJO 500 METŲ JUBILIEJUI PAMINĖTI
1930—XII—8 d. TURI GARBĖS TAMSTĄ KVIESTI Į

KELIAMAS IŠKILMES

ŠVENČIONIŲ LIETUVIŲ GIMNAZIJOS NAMUOSE
IŠKILMIŲ PRADŽIA *5* VAL.

ŠVENČIONYS
1930 m. *XII* / *2* d.

ŠVENČIONIŲ VYTAUTUI
DIDŽIAJAM PAMINĖTI
KOMITETAS.

Kvietimai į iškilmes

LIETUVIŲ, UKRAINŲ IR GUDŲ STUDENTŲ
SĄJUNGOS

TURĮ GARBĖS KVIESTI

GERB. P.

P. Žižmarui

TREČIAJAN METININ

BALIUN

KURIS BUS 1932 METAIS VASARIO MĖN. 2 DIENĄ
(ANTRADIENĮ) PIRKLIŲ KLUBO SALĖSE (MICKEVIČIAUS, 33)

Baliaus pradžia 22 val.

Įėjimas 5 auks.
studentams 2,50 auks.

KOMITETAS

JO MALONYBEI P.

P. Žižmarui

LAIKINOJO VILNIAUS LIETUVIŲ KOMITETO PREZI-
DIUMAS TURI GARBĖS KVIESTI TAMSTĄ Į LIETUVOS
NEPRIKLAUSOMYBĖS PASKELBIMO 14-KOS
METŲ SUKAKTUVĖMS PAMINĖTI

AKADEMIJA

KURI BUS 1932 M. VASARIO M. 16 D. VILNIAUS PIRKLIŲ
KLUBO SALĖJE (MICKEVIČIAUS G. 33)

AKADEMIJOS PRADŽIA 20 VAL.

LAIKINOJO VILNIAUS LIETUVIŲ
KOMITETO PREZISIUMAS

Kvietimai į iškilmes

*Tegyvuoją Nepriklausomą Lietuvą su senąja
sostine - Vilnium!*

DIDŽIAI GERBIAMAS PONE!

Vilniaus žydų bendruomenė turi garbę kviesti Tamstą
atsilankyti į rengiamą Lietuvos Nepriklausomybės 22 su-
kaktuvėms paminėti akademiją, kuri įvyks 1940 m. vasario
15 d. 20 valandą, Vilniaus miesto salėje „Milda“, Auš-
ros vartų g-vė 5 Nr. ir iškilmingas pamaldas, kurios įvyks
1940 m. vasario 16 d. 10 val. Didžiojoje Istorinėje Žydų
Bendruomenės Sinagogoje, Vilniuje, Vokiečių g. 10—12 nr.

Prašome pagerbti mus savo atsilankymu.

VILNIAUS ŽYDŲ BENDRUOMENĖS
PIRMININKAS

DR. VYGODŠKIS

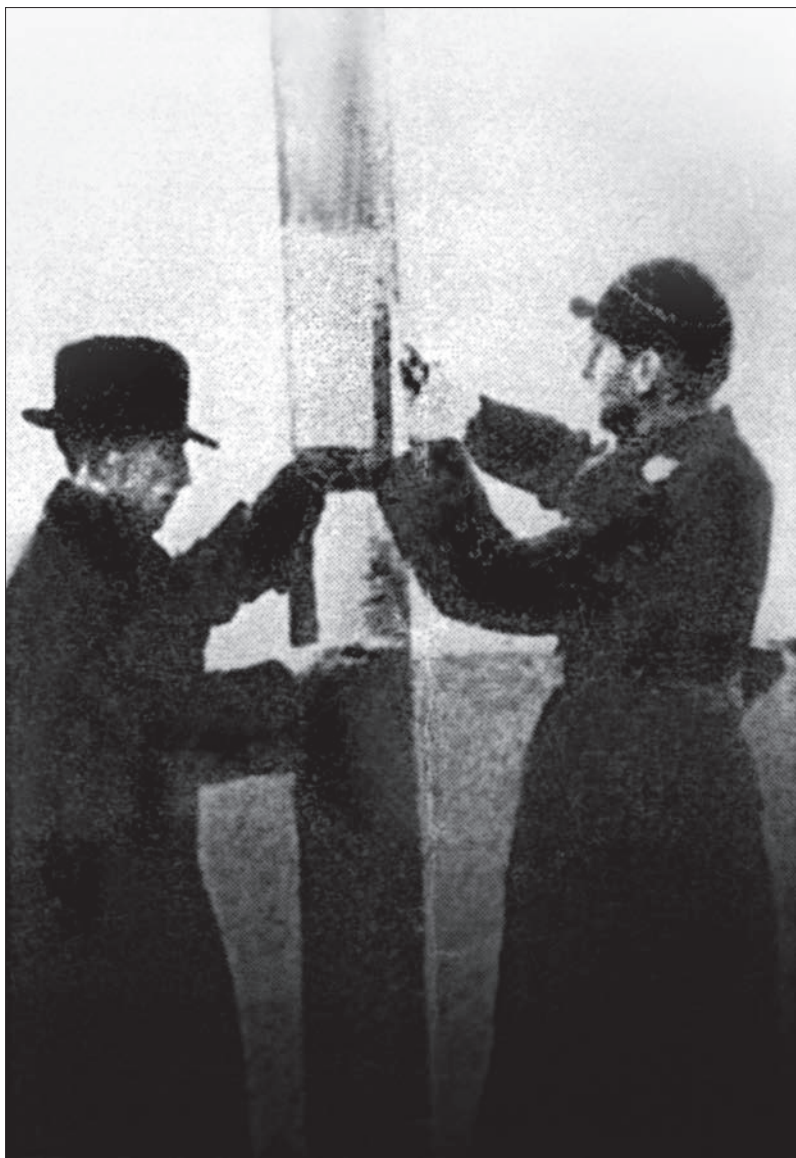
MALONIAI KVIČIAME DALYVAUTI
ŽYDŲ KARIŲ, DALYVAVUSIŲ LIETUVOS
NEPRIKLAUSOMYBĖS ATYDAVIME, SA-
JUNGOS VI-ME SKYRIŲ ATSTOVŲ SUVA-
ŽIAVIME VILNIUJE 1940 GEGUŽĖS MĖNE-
SIO 4-5 DIENOMIS.

CENTRO VALDYBA.

SUVAŽIAVIMO PROGRAMA:

1. V-4 d. 20 val. S-gos p-ko ats. leit. adv. J. Goldbergo ir vicepirmininko ats. kapt. M. Bregžtino kalbos Vilniaus Radijofone.
2. V-4 d. 22 val. Balias Prekybin. ir Pramon. Klubo salėje, Trakų g-vė 11.
3. V-5 d. 8 val. Žuvusiųjų už Lietuvos laisvę ir D-ro J. Basanavičiaus pagerbimas Rosų kapuose.
4. V-5 d. 9—12 ir 15—18 val. darbo posėdžiai Prekyb. ir Pramon. Klubo salėje, Trakų g-vė 11.
5. V-5 d. 12—13 val. pamaldos Didžiojoje Sinagogoje, Žydų g-vė.
6. V-5 d. 19 val. Iškilmės prie Gedimino kalno.
7. V-5 d. 21 val. Iškilingas posėdis ir Vilniaus skyriaus steigimas. Kino „Mildos“ salėje.

Žydų bendruomenės kvietimai P. Žižmarui

Anoniminė nuotrauka
iš P. Lossowskio knygos „Litwa a sprawy polskie 1939–1940“
(„Lietuvos Lenkijos santykiai 1939–1940“).
1939 m. nuotraukoje – Pranas su draugu Gustavu Velecku klijuoja
Vilniaus gatvėse Lietuvos vyriausybės potvarkius

PRANAS ŽIŽMARAS LENKŲ AKIMIS

Wacław Korabiewicz

[...] Tuometinio Vilniaus nuotaikas atskleidžia tam metui būdingas vaizdelis: kažinkoks korporantas viešai iškoneveikė lietuvius ir jau kitą rytą sulaukė antausio iš tokio Prano Žižmaro. Tuo pretekstu įvyko dvikova. Dėvintys smokingus, šalikais pasidabinę sekundantai vargšui lietuviui iškėlė žiaurias sąlygas: kautis kartais ir iki paskutinio kraujo lašo. Kuklus, nekonfliktiškas Žižmaras neturėjo supratimo apie fechtavimą, todėl naiviai kreipėsi pagalbos į 4-jo kavalerijos pulko rotmistrą ir tas nedvejodamas suteikė jam kelias pamokas. Mokslas nenuėjo veltui. Rezultatai buvo puikūs. Žižmaras laimėjo, nors pralaimėjusiojo nepribaigė. O lenkų spaudą sudrebino pasipiktinimo šūksniai. Kaip tai gali būti! Lenkų karininkas išmokė fechtuotės pilietį lietuvių!

Kad suteikčiau tai dvikovai tikslesnių atspalvių, pasistengsiu pristatyti asmeniškai man pažįstamą Pranciškų Žižmarą – padorų iki kaulų smegenų Vilniaus lietuvių skautų draugininką, lietuvių pasipiktinimui bendraujantį su lenkų skautais. Nedera šio fakto laikyti smulkmena. Dalies lietuvių visuomenės požiūriu toks „broliaivimas“ su lenkais Pranciškui Žižmarui nebuvo lengvas. Turėjo sukrimsti ne vieną kietą riešutėlį, kad tą dalyvavimą mūsų skautų veikloje pateisintų ir lietuvių jaunimą į šią nuodėmę pastūmėtų. Iš savo pusės lojalumu ir teisingu elgesiu stengėmės jam padėti, nors tai priklausė ne vien nuo ZHP (lenkų skautų sąjunga) vadovybės, bet taip pat nuo vaivados išmintingumo. Pavyzdžiui, ankstesnis vaivada Kirtiklis „ginklo brolybėje“ nužengė taip toli, kad leido Pranciškaus draugovei organizuoti keliautojų stovyklą Lietuvoje. Kirtiklio įpėdinis vaivada Bocianskis tokios tolerancijos nerodė, netgi priešingai, uždraudė lietuvių skautams dalyvauti bendroje radijo laidoje Lenkijos skautų sąskrydyje. Kaip matyti, diplomatijoje yra įvairūs mintijimo ir elgesio būdai. Esu įsitikinęs, kad Žižmaras buvo geresnis diplomatas už ambasadorių. Pažinojau jį kaip ramų, pusiausvyros neprarandantį ir geranorių žmogų. Esu įsitikinęs, kad dvikovą išprovokavo korporantas.

Kn. POKUSY, Warszawa, 1986, Iskry, psl. 236–237

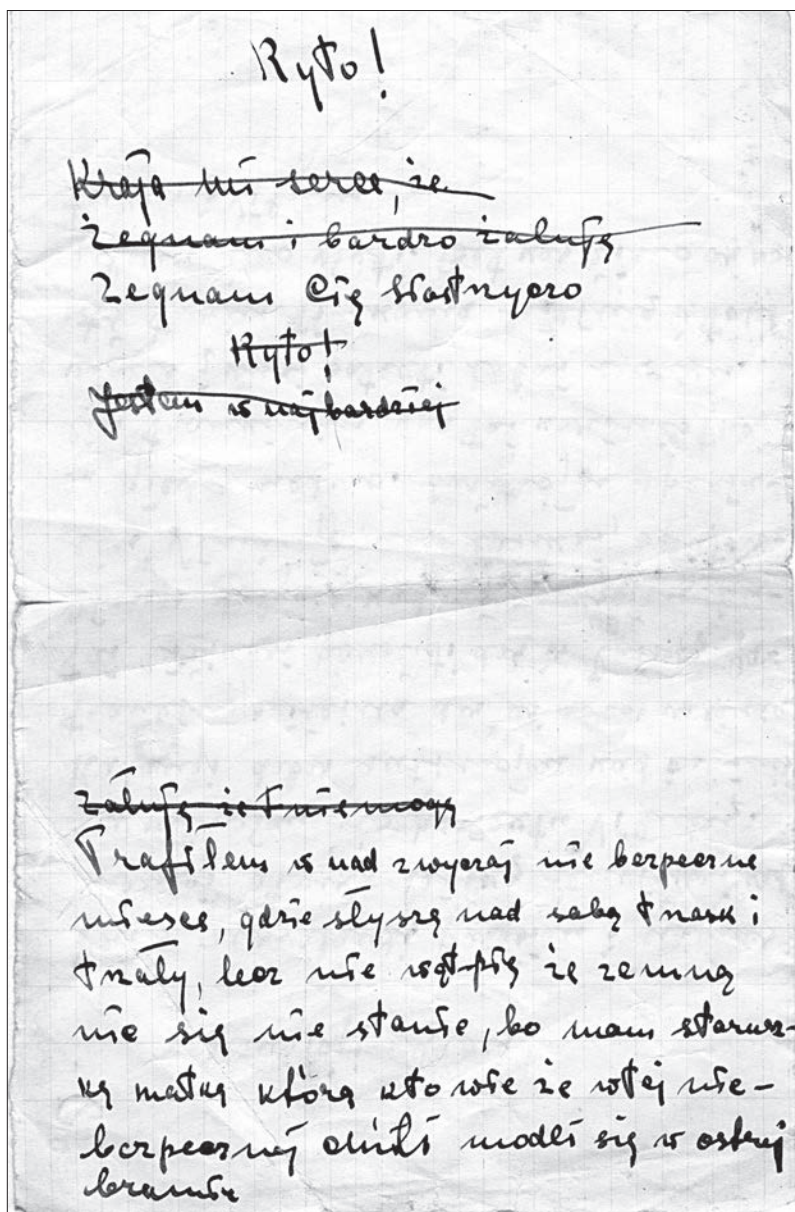
POLITIKA. PRANO ŽIŽMARO DILEMA

Zenowiusz Ponarski

[...] Dieną prieš vokiečiams užpuolant Lenkiją lietuvių premjeras gen. Černius 1939 m. rugpjūčio 31 d. iškilmingai deklaravo savo šalies neutralumą, o vyriausias vadas gen. Raštikis pokalbyje su Vokietijos pasiuntiniu rugsėjo mėn. 13 d. pabrėžė, kad Lietuva iš tiesų palaiko pretenzijas dėl Vilniaus, tačiau neketina išsižadėti neutralumo pozicijų. Su oficialiais abiejų generolų pareiškimais kirtosi kai kurių įtakingų sluoksnių Lietuvoje pozicijos. Apie tai žinau iš Ancevičiaus pranešimų apie Lietuvos pasiuntinio ir į Varšuvą atvykusio Prano Žižmaro, Vilnijos jaunimo vado rugpjūčio 31 d. pokalbio. Vilnių pasiekė Šaulių sąjungos iš Kauno ir Vilniui vaduoti sąjungos (sustabdytos užmezgus Lietuvos ir Lenkijos santykius) vadovybės direktyvos. Šaulių ir Sąjungos šefai ragino jaunos Vilniaus krašto lietuvius pasirengti kovai vaduoti Vilnių ir vengti Lenkijoje paskelbtos visuotinės mobilizacijos.

Visuotinė mobilizacija Vilniaus krašto lietuvių jaunimą pastatė prieš sunkią dilemą. Ar eiti į lenkų kariuomenę ir jos gretose kariauti prieš vokiečius, ar slapstyti ir ruošti Vilniaus vadavimui, – prisimena Ancevičius. Žižmaras apie tai kalbėjo su pasiuntiniu Šauliu, kuris teigė, kad reikia atlikti pilietinę pareigą ir mobilizacijos neboikotuoti. Trečiasis Reichas yra bendras lenkų ir lietuvių priešas, neseniai nuo Lietuvos atplėšęs Klaipėdą („Naujienos“, Chicago, 1960 sausio 13). Pritaręs ambasadoriaus nuomonei, Žižmaras, sugrįžęs į Vilnių, paskelbė atsisaukimą į Lenkijos lietuvių jaunimą, kviesdamas jį pasipriešinti vokiečių agresijai. [...]

Kn. DRAUGAS, Szkice do biografii
Franciszka Anczewicza, Toronto, 2004, psl. 28

Prano eilėraščio nežinomam asmeniui juodraščio faksimilė.
 Rašyta pirmomis karo dienomis iš bombarduojamos Varšuvos,
 greičiausiai 1939.IX.5

Brangioji Mama!

Prieš pusvalandį parašiau šį laišką
mamai atvira laiško leidynei, kad
sukūnysiu jį patekti Vilniui.
Kadangi dabar sužinojau, kad karinis
transporthas išeina dar užeina valandą
tai aš išaukščiau parašyti dar ir laiško. Ja-
lėms dalykas, kad aš anksčiau bu-
vau Vilniuje net laiško, bet atsar-
ga giedos nedaro. Vadinu jį specia-
liu transporthu, yra tai karinis trans-
porthas į kurį patekti labai sunku.
Aš turinčiu tikama laiško iš Todel
galėsiu jį vėlėti. Bet kas žino ar pa-
teksi į Vilnių.

Prano laiško motinai faksimilė.
Rašyta pirmosiomis karo dienomis, 1939.IX.5

ŽIŽMARAS – LEGENDA IR TIKROVĖ

Zenowiusz Ponarski

Žmonės istorijos verpetuose (3)

[...] Stanisławas Truszkowski knygoje „Iš taikos ir karo 1921–1939“^{*} aprašė paskutinę dvikovą, kurioje betarpiškai dalyvavo kaip Žižmaro patarėjas ir proteguotojas. Prieš aptariant dvikovos aplinkybes, reikia pristatyti memuarų autorių. Stanisławas Truszkowski (1909–1982) karininku tarnauti pradėjo 1921 m. 6-jo pėstininkų pulko 1-je Legionų divizijoje Vilniuje. Į tą patį pulką paskirtas jo jaunesnysis brolis Tadeuszas.[...] Be minėtosios knygos parašė „Mano rugsėjis“, „Partizano atsiminimai“ ir kt. Vilniuje turėjo neprikaištingo karininko reputaciją. Jam netrūko bičiulių ir tarp lietuvių. [...] Kitaip apie tai (1938 m. mitingą – G.M.) rašė S.Truszkowski: „Miesto centre esančioje Orzeszkowos aikštėje spietėsi minia, akimis įsisiurbusi į garsiakalbius, iš kurių sklido žinios, dažnai tiesiog gandai ir paprasčiausia propaganda. Propaganda bet kuria kaina atidaryti sieną, net ir panaudojant jėgą. Didžiavalstybiniai elementai – akademinis jaunimas – reiškėsi triukšmingiausiai. Šurmulyš kasdien stiprėjo ir skverbėsi į senus skersgatviukus. Suskambo miestui nebūdingos šovinizmo gaidos. Politikas ir publicistas Ancevičius, redaktorius Latvys ir poetas Cicėnas kreipėsi į savo bičiulius lenkus ir išreiškė savo pasipiktinimą. Mums buvo nesmagu. Spauda pasidalino: „Kurier Wilenski“ buvo liberalios krypties pusiau valdiškas laikraštis, „Słowo“ – konservatyvus, o jo redaktorius Stanisławas Mackiewicz-Cat 1938 m. kovo 13 d. rašė: „Lenkų –lietuvių santykių normalizavimas tapo būtinas. Privalome tą reikalavimą pateikti Kaunui kategoriška, ultimatyvia forma“. Po keturių dienų ultimatas buvo pateiktas. „Dziennik Wilenski“, Tautiškosios demokratijos organas Vilniuje turėjo aiškiai antilietuvišką kryptį. Toliau Truszkowski pasakoja: „Vieną dieną mane aplankė Jonas Latvys, vaivados Bocianskio uždaryto lietuviško dienraščio redaktorius. – Pone kapitone, sutikite, kad mūsų, lietuvių, tautinius jausmus įžeidė studentas...Norėtume studentą, kuris paniekino lietuvių tautą, iškviesti į dvikovą! Dar tą patį vakarą sutarėme susitikti, Latvys atvyko su kažinkoku jaunuoliu. – „Štai mūsų išrinktas Vilniaus lietuvių atstovas – Pranas Žižmaras“. Iš tolimes-

^{*} Stanisław Truszkowski. Z dni pokoju i wojny, W., 1983

P. Žižmaras, 1938 m.

nio pasakojimo aiškėja, kad turi vykti dvikova kardais, tačiau CIWF* auklėtinis fechtuotis nesimokė ir ketina per savaitę išmokti valdyti kardą. Įžeistajam priklauso teisė rinktis dvikovos būdą ir lietuviai atmetė pasiūlymą kautis pistoletais. Nei Vorkslos, nei Žalgirio mūšiuose nė vienas lietuvis iš pistoleto nešaudė. „Taigi nukeliavome gana toli – ironizavo kapitonas – Daug šimtmečių atgal“.

Podporučikas Tadeuszas Truszkowski, kadetų korpuso fechtavimo meistras, prašomas brolio sutiko tinkamai paruošti Žižmarą. Pradėjo su juo intensyviai fechtavimo treniruotes. Mokė jį kirčių, priedangų ir smūgių labiausiai reikalingų kovai. Vadovavosi Boziewicziaus kodeksu [...]

Žižmaro priešininkas mokėsi fechtuotės pas vachmistrą Borisą Szulewską iš 1-jo Legionų pėstininkų pulko. Meistras buvo patenkintas savo mokiniu. Dėstė jam visas šio meno paslaptis: stovėseną, žingsniu, išpuolius – visą sudėtingą fechtuotės baletą. Home visa tai puikiai išmoko, blogiau buvo su tikrąja fechtuote.

Atėjo dvikovos diena: „Sąmoningai nėjau į tą spektaklį, kad nepertempčiau stygų. Tačiau Tadeuszas stebėjo savo „kūrybą“ iš pareigos – atsimena Stanisławas Truszkowski. – Iš pradžių viskas atrodė fatališkai... Nabagas Pranas atsitraukė, bejėgiškai žvalgėsi aplink. Tačiau pamatęs padrašinančią Tadeuszo veido išraišką atsitokėjo. Desperatiškai sumojavo kardą kartą, dar kartą... Studentas stovėjo bejėgiškai nukabinęs dešinę ranką, o iš rankos lėtai tekėjo kraujo srovelė... Garbė buvo apginta... Kiti šaltiniai tvirtina, kad kova truko ketvirtį valandos. Staiga pasigirdo kurtinantis trenksmas: Home perskelta kaukole krito ant Vilniaus žemės.

Lietuvio pergalė buvo neabejotina. Istorijai nesvarbu, ar pataikė priešininkui į ranką, ar sužeidė į galvą. Jo atvykimą į Kauną 1938 m. liepą lydėjo didvyriško žygdarbio šlovė. Kauno jaunimas, ypač studentai, karštai sveikino naująją tautos didvyrį. Jo savaitės viešnagė Kaune buvo ištisinis triumfas.

Ligi šiol nenustatytas legendų gimimo mechanizmas. Legendos apie didvyrius atsiranda tada, kai įvykiui ir asmeniui suteikiamas nepaprastumo rangas. Legendos gimsta ir plinta širdžių paguodai. „Priėmusi Varšuvos ultimatumą lietuvių visuomenė turėjo praryti karčią piliulę, – rašė J.B. „Tėviškės žiburiuose“ 1977 m. sausio 4 d. – Žižmaro dvikova tą piliulę padarė mažiau karčią“. Esame legendos gimimo liudininkai!

Nowy Kurier, 1977, Nr. 12, Toronto

* Centralny Instytut Wychowania Fizycznego

Žmonės istorijos verpetuose (4)

Lietuviai neužmiršo paslaugos, kurią jiems padarė broliai Truszkowskiai. Vieną šiltą pavasario vakarą restorane „Zacisze“ Mickevičiaus gatvėje (visi pirmos kategorijos restoranai buvo išsidėstę šioje gatvėje) susirinko nedidelis būrelis atšvęsti pergalės draugiškoje aplinkoje. Šeiminkas buvo žurnalistas Jonas Latvys (1903–1949); „Pranas taktiškai ir kukliai slėpėsi už Tadzio, kuris civile eilute atrodė kaip abiturientas (Truszkowskis jį prisimena kaip ką tik laimėtos pergalės organizatorių). Saulė seniai nusileido už Žvėryno tilto, sužibo žvaigždės, o mūsų harmoningoje draugijoje atėjo ta ypatinga akimirka, kai žmonės jaučia būtinybę prabilti. Gražiausią prakalbą pasakė redaktorius Latvys. Užbaigė tostu: už dar kartą ateityje pakartotą Žalgirį! Narsiai išlenkėme taures. Paskui kalbėjo Žižmaras, sekundantai...“ (Kodėl memuaristas nutyli, kas buvo tie sekundantai? – G.M.)

Užmezgus diplomatinis santykius, į Varšuvą atvyko pasiuntinys Kazys Škirpa, germanofilas, pastarąjį dešimtmetį buvęs karo atašė Berlyne.

Vilnių valdė vaivada Bocianskis, apie jį S. Mackiewicz-Cat sakė: „be abejo buvo geras lenkas, tačiau tai nereiškia, kad buvo geras vaivada... Šios pareigos reikalauja specialių žinių, kurių, atrodo, plk. Bocianskis neturėjo“. Vaivada uždraudė lietuvių mažumos sporto renginį, o Žižmaras buvo nubaustas keturių dienų areštu už viešosios tvarkos drumstimą. Netrukus Škirpą pakeitė Jurgis Šaulys, nusipelnęs diplomatas ir Lenkijos bičiulis, visados ieškantis abipusio sutarimo. Pagal pasienio režimo įstatymą vaivada Bocianskis 1939 m. sausio 1 d. ištrėmė iš Vilniaus Praną Ancevičių, kuris persikėlė į Varšuvą ir ėmė bendradarbiauti slapyvardžiu Franciszek Żmudzki laikraščiuose „Kurier Warszawski“ ir Giedraičio (Giedroyco) „Polityka“.

Varšuvoje susibičiuliavo su pasiuntiniu Šauliu. Vokiečių agresijos prieš Lenkiją 1939 m. rugpjūčio 31d. akivaizdoje Lietuvos premjeras gen.Černius paskelbė iškilmingą deklaraciją apie savo šalies neutralumą. Tuo pat metu, kai buvo paskelbtas neutralumas – kaip matyti iš Ancevičiaus pranešimo apie pasiuntinio pasikalbėjimą su Žižmaru 1939 m. rugpjūčio 31 d. – šaulių organizacijos vadovybė Kaune ir buvusios Vilniui vaduoti sąjungos šefai (sąjunga įkurta 1925 m. ir paleista užmezgus tarpvalstybinius santykius) reikalavo ruošti Vilniaus vadavimui. [...]

Kaip susiklostė likimai asmenų, surištų su „paskutiniąja dvikova Lietuvoje“ lenkiškame Vilniuje po 1939 m. rugsėjo?

Pirmoji karo auka buvo podporučikas Tadeusz Truszkowski, žuvęs kovose prie Kalušino. Atakoje prieš Raudonąją Armiją, žengiančią į Vilnių, žuvo Homo sekundantas Leszek Szelaḡowski (kuratoriaus sūnus). Ar tik ne apie jį rugsėjo 20 d. rašė raudonarmiečių laikraštis „Bojevoje Znamia“. [...] Šešias savaites Vilniuje šeimininkavo sovietai. Tuo laikotarpiu buvo suimta daug lenkų (daugiausiai), žydų, baltarusių, rusų ir netgi keli lietuviai (išlaisvinti įsikišus Lietuvos valdžiai). Jų tarpe buvo ir studentas Jerzy Home.

Areštai tęsėsi iki lietuvių atėjimo į Vilnių 1939 m. spalio 28 d. Į miestą atvyko 600 policininkų, parinktų pagal ūgį (minimum 1.80 m.) ir brutalumą. Pasirodė gatvėse operetinėmis kostiumais ir buvo vilniečių praminti „kalakutais“. [...]

Sugrįžkime prie Žižmaro likimo. Laimingai išgyveno tragišką kai kuriems su dvikova susijusiems asmenims metą. Lietuviams užėmus Vilnių tapo Vilniaus sporto apygardos pirmininku. Jam priklausė vietinės sporto draugijos.

1940 m. birželio antroje pusėje Lietuva buvo okupuota. Dar prieš jos sovietizavimą, naktį iš liepos 11 d. į 12 d. buvo suimta 2000 asmenų iš politinio ir kultūrinio elito. (Liaudies seimas buvo išrinktas tik liepos 15 d.) Vilniuje buvo areštuoti P. Žižmaras, profesorius W. Wielhorskis (Rytų Europos politinių mokslų tyrimo instituto direktorius) ir daugelis kitų. W. Wielhorskis atsidūrė Lukiškėse liepos 12 d., o 1941 m. sausio 20 d. pateko į NKVD kalėjimą teismo rūmuose (Mickevičiaus gatvėje). Jo „Atsiminimuose apie išgyvenimus sovietų nelaisvėje“^{*} rašoma, kad kalėjo vienoje kameroje su Stanisławu Smodlibodzkium, kuris sakėsi esąs Lietuvos pasienio sargybos karininkas; su Jerzy Zagorskiu, policijos departamento karininku iš Kauno (??? – G.M.) ir Žižmaru, apie kurį rašo: „Tikras lietuvis, 33 metų, Vilniaus krašto lietuvių sporto vadovas; mūsų politinis priešininkas, taurus, geras, riteriškas žmogus. Pamilau jį“.

K. Baronas, cituodamas Wielhorski, vietoje „priešininkas“ vartoja žodį „priešas“, kas prieštariauja profesoriaus intencijoms. Žižmaras buvo nuteistas „Osoboje sovieščanije“ 1941 m. kovo 3 d. aštuoneriems metams kalėjimo. Kalėjo Komijos lageriuose. Mirė 1944 m. spalio 27 d.

^{*} W. Wielhorski, Wspomnienia z przeżyć w niewoli sowieckiej, London, 1965

Kaip gimsta legenda apie Žižmarą? Lietuvių spauda, rašydama apie dvikovą ryšium su bėgimo maratonu Naujoji Vilnia – Bezdonys 1997 m. gegužės mėn. pabrėžia, kad nugalėjo studentą – karininką. Tai turėtų padidinti laimėjimo vertę. Minėtasis K. Baronas Toronto laikraštyje apie jį parašė: kaip Lenkijos pilietis Pranas Žižmaras galėjo įstoti į Anderso armiją ir tuo būdu ištrūkti iš Sibiro lagerių. Juk daugelis Vilnios lietuvių prisijungė prie Anderso armijos ir tuo būdu išsigelbėjo iš Sibiro nelaisvės, tačiau amžiną atilsį surado Afrikoje ir itališkame Monte-Casino. Ten yra keliolika lietuviškų pavardžių be galūnių. Paslaptis, kodėl P. Žižmaras neįstojo į lenkų dalinius. Gal mėgino, bet taip pat galėjo būti atpažintas kaip aršus Lenkijos priešas ir nebuvo priimtas.

Pagal Sikorskio – Majskio 1941 m. liepos 30 d. susitarimą iš kalėjimų ir lagerių turėjo būti išleisti Lenkijos piliečiai be tautinių apribojimų. Iš Wielhorskio atsiminimų ryškėja, kad 1941 m. rugsėjo 13 d. kalėjimo komendanto padėjėjas „liepė išeiti į koridorių visiems lenkams, bet tiktai „krownym polakom“. Kai su mumis norėjo išeiti lietuviai ir vienas rusas, Lenkijos pilietis iš Vilniaus, jie buvo sugrąžinti į kamerą“. Kitas vilnietis profesorius, Stanisławas Kosciolkowski 1942 m. sausio 18 d. „Raptuliaže“ (Londonas, 1973) parašė... „sutartis riboja kai kuriuos Lenkijos piliečius...Burba (kadaise jis skelbėsi lietuviu), Muchla – lietuvių totorius, Kopylow – vokietis, Bałmeryski – baltarusis, Jurenko... Vilniaus žydai... apie 50 asmenų – pasilieka“. (Nepadėjo jokios pastangos susitarti dėl baltarusių ir ukrainiečių – G.M.). Tokioje situacijoje savaime aišku, kad Žižmaro iš kalėjimo neišleido, nes jis buvo laikomas sovietiniu piliečiu. Negalėjo įstoti į Lenkijos kariuomenę ir nėra čia jokios paslapties, apie kurią užsimena Baronas. Į Anderso armiją pateko kai kurie lietuviai, nebūtinai iš Vilniaus krašto. Jų tarpe buvo lietuvių žvalgybos agentai Lenkijoje A. Baliulis, K. Žaldokas ir L. Demkauskas (buvo pas Andersą ar Berlingą), prieš karą kalėjęs Šv. Kryžiaus kalėjime.

O kai kalbama apie nukirstas pavardžių galūnes „is“ arba „as“, tai jas nukirto tie, kurie norėjo išsigelbėti iš sovietų nelaisvės, o vėliau nenorėjo būti atpažinti. Baronas užsimena, kad Ancevičius Toronte surengė įdomią pasakytą apie dvikovą ir žadėjo apie tai išsamiau parašyti. „Nesuspėjo, daug įdomių žinių nusinešė į aną pasaulį (nusižudė)“.

Labai klįsta, nes Ancevičius suspėjo perteikti daug informacijos, neretai sensacingos.

Nowy Kurier, 1997, Nr.13, Toronto

Naujavilniškos Martenkos reminiscencijos: Edwardas Grabianskis, Jerzy Homme ir kiti

[...] Martenko prisiminė figūrą, kuri prieš karą buvo išgarsėjusi. Apie jį rašo nedaug: De Chomme Jerzy, studentas, partijos Stronnictwo Narodowe veikėjas, suimtas Vilniuje, mus vežė tame pačiame vagone į Bialystoką, kur su juo sėdėjau vienoje kameroje. Joje taip pat sėdėjo Cosynierų partijos veikėjas iš Vilniaus dir. Matuszewskis. Jiedu aršiai susikibdavo. Iš Bialystoko tuo pačiu transportu buvo pervežtas į Vilejką (Naująją Vilnią – G.M.). Iš dir. Grabianskio sužinojau, kad buvo kitoje kameroje, dir. Grabianskis apie jį atsiliepė blogai.

Studento pavardės nėra jokiuose sąrašuose. N.K. skaitytojai apie jį žino iš straipsnių apie Žižmarą. Jeigu kas nors neprisimena ar nėra skaitęs, priminsiu, ką parašė kapitonas Stanisławas Truszkowski knygoje „Iš taikos ir karo dienų“.

Viename iš mitingų dėl sienos atidarymo (Lietuvos-Lenkijos – G.M.) kalbą sakė jaunas studentas. Mitingavimo įkarštyje taip išsivildino, kad išvadino lietuvius „apspjaudytą neūžaugtą tautą“, – rašė apie 1938 m. pavasario įvykius, kai Vilniuje vyko antilietuviški mitingai. [...] Nors studento pavardė neminima, žinoma, kad tai buvo Martenkos minimas studentas. Kodėl daugelio prisiminimų knygų autorius nemini jo pavardės? Greičiausiai dėl to, kad nežinojo jos tikro skambėjimo. Sunkiai nustatinėjau tą pavardę. Įvairiuose šaltiniuose ji rašoma skirtingai. Pavyzdžiui, deportuotą iš Vilniaus ir Lietuvos 1939–1941 m. asmenų sąrašo pirmajame tome, lietuvių kalba išleistame 1992 m., rašoma: „Chom – Homme, studentas, represuotas Vilniuje 1941 m., kalintas Lietuvoje. 1941 m. lageris prie Polocko (Baltarusija)*. Jo dvikovos priešininkas Pranas Žižmaras, 35 metų, mokytojas, areštuotas 1940m., kalintas Vilniuje, nuteistas 1941.03.08 YT (*osoboje sowieszczanije*), išvežtas į Serdelagą (Komi), ten žuvo 1944.10.27. [...]

Nowy Kurier, 1999, Nr. 24
Toronto

* Z. Ponarskio straipsnyje pateikti duomenys netikslūs

DVIKOVA „BAJORŲ KLUBE“

Virš Vilniaus – Adomo Mickevičiaus miesto – tvenkėsi apniūkusi ir šalta istorinė 1938 m. ankstyvo pavasario nepamirštama diena. Suaudrinto miesto gatvėmis bangavo minia. Lietuvių sargybiniai prie Lenkijos sienos ties Valkininkais nušovė Pasienio apsaugos korpuso lenkų kareivį. Lenkijos vyriausybės nota, nusiųsta į Kauną, liko be atsako, tuo tarpu prie Lenkijos sienų pakvipo karu: prieš porą savaitių į Vieną įžengė Hitleris, į skutus sudraskydamas Versalio sutartį, garantuojančią nepriklausomybę Vidurio Europos tautoms. Sovietų Sąjungos laikysena, visados mįslinga, šikart rodė interesą Baltijos kraštų atžvilgiu.

Vilnius bangavo pasipiktinimu dėl provokacijos pasienyje. Šimatūkstantinė minia, kaip skruzdėlynas užkimšusi svarbiausią miesto arteriją nuo Katedros aikštės, per Adomo Mickevičiaus alėją iki Lukiškių aikštės griausmingais šūkais „*Vesk mus, vade!*“ sveikino į miestą atvykusį maršalą Rydz-Smiglą. Elizos Orzeszkowos aikštėje, kur vyko mitingas, minia skandavo: „*Vade, kalbėk!*“ Saliutuodamas iš tribūnos Vadas tylėjo, nes manifestacijos tikslas jau buvo pasiektas. Prieš valandą Lietuvos Smetonos valdžia priėmė lenkų ultimatumą. Tuo tarpu į tribūną užlipo dvidešimtmetis jaunuolis su korporanto kepuraitė. „*Home, Home, kalbėk! Valio Cresovia!*“ – šaukė gausiai susirinkę studentai. Home, Stepono Batoro universiteto teisės fakulteto studentas priklausė korporacijai Cresovia, kurioje garbės pilioriumi buvo patsai maršalas Juzefas Pilsudskis; auksaburnis visos Lenkijos studentų dievaitis tvirtai stovėdamas tribūnoje nukėlė korporanto kepurę, nužvelgė Mickevičiaus alėjoje banguojančią minią ir ėmė byloti, atsukęs veidą į pilies bokštą, iš kurio 1390 m. Vilniaus storosta Mikolajus Moskorzewskis su saujele lenkų riterių atrėmė Vilniaus užpuolikus – su kryžiuočiais susidėjusius Vytauto vadovaujamus lietuvius. Ir toliau, per audringus šimtmečius, pradedant senovine IX a. gyvenvieta, atkasta iš po Vilijos (Neries) smėlynų iki neužmirštamų 1919 m. Šventųjų Velykų, kai valstybės vadovas Juzefas Pilsudskis įžengė į Vilnių entuziastingai sveikinamas gyventojų minių. O kai baigė kalbą, primindamas lietuvių sargybinių nušautąjį pasienio apsaugos kareivį, šimatūkstantinė minia skandavo Rydz-Smiglo pusėn: „*Vesk mus, vade!*“

Pasibaigus mitingui visi sveikino oratorių, bet šis tylėjo. Kitą dieną lietuviai studentai iš korporacijos Lituania nuėjo pas romėnų teisė profesorių Francišką Bossowski, garsėjantį kaip garbės kodekso žinovas su skundu ant Cresovios korporanto Home'o (profesorius taip pat buvo šios korporacijos narys), kaltindami jį ižeidus lietuvių tautą, nes savo mitinginėje kalboje pavadinęs Lietuvą nykštukų tauta. Profesorius tylėdamas iš klausė lietuvių skundo. Galop atsistojo, giliai susimąstė ir, kreipdamasia į svečius, ryžtingai tarė: „*Ponai, šis ižeidimas šaukiasi kraujo*“.

Kitą dieną sekundantai iš Lituhanios pasirodė korporacijoje Cresovia ir iškviatė Home'ą į dvikovą.

Iškilo problema: kardai ar pistoletai. Nutarta, jog pistoletai, tačiau abiejų korporacijų senjorai šitokį sprendimą atmetė dėl to, kad tais pačiais metais dvikovoje pistoletais žuvo studentas iš korporacijos Ruthenia, Eugenijusz Kuzmiczas. Beliko kardai... Data: 1938 m. gegužės 20 d., saulėlydžio valandą, vieta – Bajorų klubas už Vilejkos (Vilnelės), Trijų kryžių kalno papėdėje.

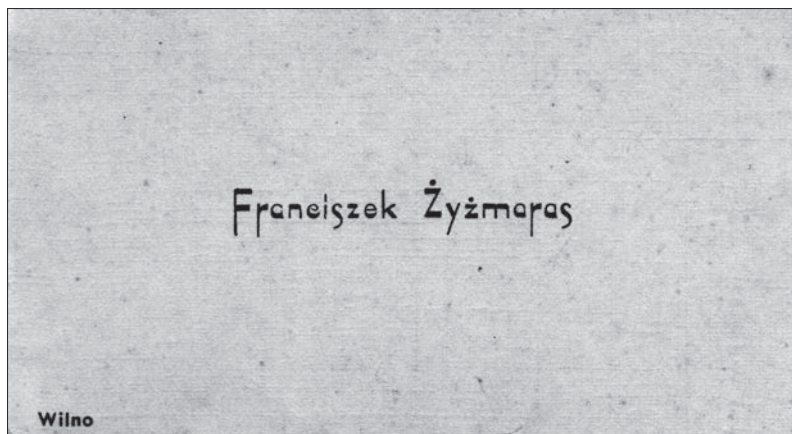
Home dingo iš savo gerbėjų studenčių ir ištikimų draugų akiračio. Nuo aušros ligi sutemos fechtuotės meistras vachmistras Borysas Szulewskis iš 1-jo Legionų pėstininkų pulko kovėsi su juo kardais ir buvo labai patenkintas savo mokiniu.

Pagaliau atėjo dvikovo diena. Bajorų klubo maumedžių rūmelio hole, skendinčiame žydinčiose alyvose ir jazminuose, būriavosi studentų brolija, o aikštelėje, įsispraudusioje į smėlėtą skardį, žydinčių krūmų fone – trys Cresovios ir trys Lituhanios sekundantai dalykiškai diskutavo – taip liepia Garbės kodeksas.

Pasirodė abu priešininkai. Jerzy Home, kaip visados ramus, su šypsena. O štai ir jo priešininkas – niekam nežinomas milžiniško ūgio, visa galva aukštesnis už Home'ą, sunkiasvorio boksininko sudėjimo.

– Skandalas! – sušuko Lechas Szelaġowski, Jerzio sekundantas – atšaukiu dvikovą, priešininkas neatitinka Garbės kodekso nuostatų! Privalo būti korporantas iš Lituhanios, o ne šis iš nežinia kur atsiradęs asmuo!

Visi sekundantai – iš abiejų pusių – pripažino, kad Lechas buvo teisus. Dvikovą reikia atidėti birželio 20 diena – pagal Boziewicziaus Garbės kodekso nuostatus. Apie aikštelę susispietusi studentų brolija

P. Žižmaro vizitinė kortelė

parėmė sekundantų nuosprendį, nes niekas nenorėjo būti liudininku amerikoniško stiliaus dvikovos, kur vienas iš priešininkų privalo mir-ti; tokia dvikova buvo laikoma nusikaltimu. Tačiau Garbės kodekse yra išimtis: jeigu iškviestasis į dvikovą sutinka kautis su priešininku, ir jeigu jis nėra ižeistosios moters vyras, brolis ar meilužis. Betgi čia bu-vo kalbama ne apie moters, bet apie Lietuvos garbę!! Vėl pasitarimas. Niekur nenumatyta situacija. „Ižeidimas reikalauja kraujo“ – skambė-jo profesoriaus Franciszeko Bossowskio nuosprendis; o čia visiems akivaizdi korporacijos Lituania klasta. Kaltininkai tylėjo, tuo tarpu sekundantai sugriebė rankomis Home’ą, mėgindami jį jėga išvesdinti iš dvikovos aikštės. Tačiau šis ryžtingai pasipriešino.

Žavingai šypsodamasis, su uloniška bravūra pamojavo tarsi at-sisveikindamas ranka, ištiesta draugų pusėn: Henkai Jaciewiczziui ir rūsčiam Budriui, Cześć awui Budrewiczziui. Visi suprato: Home trokšta dvikovos.

Kardų žvilgėjimas ir geležies džeržgimas nutildė karštas diskusi-jas. Susirinkusiems atrodė, kad ta mirtina kova – tai beveik Wolodyjow-skio mūšis su Bohumu. Jau sklandė ore šauksmas: „*Vivat, Home!*“ – jo kardas atremdavo pasiutiškas milžino atakas – dar akimirka ir Galijo-tas kris prie Dovydo kojų. Kova truko daugiau nei ketvirtį valandos ir geležies žvangėjimas išbaidė paukščius. Staiga pasigirdo nelauktas stulbinantis trenksmas: Home perskelta kaukole krito veidu žemyn ant Vilniaus žemelės.

Pora žodžių apie kitus šios paskutinės dvikovos dalyvius. Profesorius Franciszekas Bossowski – žinomas „garbės boss-kaplanas“ – areštuotas gestapo 1939 m. lapkričio 11 d. Jogailos universiteto aulose kartu su kitais Krokuvos universiteto profesoriais baigė gyvenimą hitleriniuose koncentracijos lageriuose. Fechtavimo meistras Borysas Szulewskis atgulė Katynės miške. [...] Lechas Szelegowski, vienturtis Vilniaus kuratoriaus sūnus, elegancijos arbitras, krito ulonų pulkininko Dąbrowskio karių gretose 1939 m. žengiant į Vilnių Raudonajai armijai. [...]

Tačiau kas buvo iš už Didžiojo Vandenyno atgabentas Home'o žudikas? Nežinau.

Prawo i życie, 1991, Nr. 32
(Autoriaus pavardė žinoma redakcijai)

P.S. Ši neįtikėtina fantastinė pasakojimą to patie laikraščio Nr. 48 paneigia ir atitaiso Z. Ponarskis, pateikdamas realius faktus apie dvikovos aplinkybes. – G.M.

GOLGOTA

PRANO ŽIŽMARO LAGERINĖ BYLA

Algirdas Šerėnas

Mano vaikystės dievaitis – Pranas Žižmaras. Šios asmenybės įtaka mano vaikiškai sąmonei buvo tokia milžiniška, kad visos apie Žižmarą perskaitytos septynmečio berniuko žinutės iki šiol išliko atmintyje su menkiausiomis smulkmenomis. O nuo to laiko praėjo ne taip jau mažai – beveik šeši dešimtmečiai.

1937 metų pabaiga arba 1938-ųjų pradžia. Senajame Vilniuje vyksta triukšmingos antilietuviškos manifestacijos. Lenkų šovinistai isteriškai šaukia: „Rydz-Smigly, vesk mus į Kauną!“ Vienoje aikštėje (rodos, Ožėškienės) prieš karingai nusiteikusių minią atsistojęs dabita lenkų karininkas apsiputojęs ižėdinėjo Lietuvą ir lietuvius: cha-mai, muzikai, galvijai, šunsnukiai ir t. t. Pro šalį ėjęs studentas humanitaras Pranas Žižmaras su draugais, taip pat lietuviais, viską girdėjo. Po antilietuviško susibūrimo karingasis oratorius su draugais karininkais užėjo į „Zacisze“ restoraną atšvęsti „patriotinių poelgių“. Po kiek laiko į restoraną užėina Žižmaras su liudytoju (vėliau jis bus jo sekundantu). Žižmaras kerta oratoriui plaštaka per veidą ir, numetęs ant staliuko vizitinę kortelę, ramiai nueina. Viešai ižėista lenkų karininko garbė. Tai – iššūkis į dvikovą. Sekundantai sutaria dėl kovos sąlygų: kautis kartais iki pirmo kraujo praliejimo, dalyvaujant gydytojui. Lenkas, kaip visi karininkai, domėjosi fechtavimu kartais, Žižmaras buvo sportininkas, irgi neblogai valdė kardą. Dvikova įvyko kažkokioje ovalinėje salėje. Lenkas buvo sužeistas į petį. Žižmaras po dvikovo priešininką pamokė: „Jei nemokate kardo valdyti, tai bent liežuvį valdykite“. Taip Pranas Žižmaras vienas okupuotame Vilniuje apgynė lietuvių orumą. Šis faktas tomis dienomis buvo plačiai nušviestas Lietuvos spaudoje („Skautų aidas“, „Lietuvos aidas“ ir kt.), per Kauno radiją.

1938 metai. Pasaulinės lietuvių olimpiados išvakarėse Kaune laikinosios sostinės gyventojai geležinkelio stoties perone sutiko Vilniaus krašto sportinę delegaciją. Sutinkančiųjų minia su gėlėmis puolė prie vagono, kuriame atvyko sportininkai. „Kur Žižmaras?! Duokite Žižmarą!“ – šaukė panelės, garbės sargyboje sustingo skautai. Žmonės dai-

navo: „Ei, pasauli! Mes be Vilniaus nenurimsim“. Neaukšto ūgio trisdešimtmetį tautos didvyrį žmonės ant rankų nunešė prie automobilio.

...Ėjo metai. Tremtyje kartais spėliodavau – kas nutiko manajam numylėtiniui, okupavus Lietuvą bolševikams? 1990 m. iš laikraščių sužinojau, kad P. Žižmaras žuvo Pečioros lageriuose (laikraščiuose įsivėlusi klaida – Žižmaras buvo ir mirė Sevdvinlago lageriuose, Archangelsko srityje. Lagerinė byla guli Uchtos archyve Komijoje).

Ilgai mynęs įvairiausių instancijų slenksčius, pagaliau gavau galimybę susipažinti su asmenine kalinio Žižmaro Prano, Prano byla (fondas R–457, apyrašas 15, archyvinis Nr. 1595, saugojimo laikas – 25 metai).

Paprastas plonas kalinio asmens bylos segtuvas. Rudas kartono aplankas, dvelkiantis archyvų plėkais, kalėjimų kanceliarija ir nelaisve. Imdamas į rankas tokį aplanką, aš visada juntau maudžiantį kažko seniai praėjusio ir baisaus jausmą. Prieš akis iškyla pilkos sienos, pri-rūkytos patalpos, langų grotos, mėlynos raudonais lankais kepurės, šaižūs šūksniai, kumščio smūgiai į dantis.

Viršelis ir pirmieji bylos lapai firminiai – „NKVD Vilniaus vidaus kalėjimas“ blankai, atspausdinti lietuvių ir rusų kalba.

Viršutiniame kairiajame viršelio kampe: Kalėjimas Nr. 2, Vilnius. Kiek žemiau rusiškai – NKVD UGB Vidaus kalėjimas. Dešiniajame viršutiniame kampe: Atvykimo data – 1940.X.29.

Viršelio viduryje rusiškai: Žižmaro Franco Francevičiaus asmens byla Nr. 96866; kiek žemiau – vardas, pavardė ir tėvo vardas lietuviškai ir kita rašysena: Pranas, Prano. Po pavardės ranka užrašyta: Byla Nr. 49692 (Sevdvinlagas). Šis numeris ir yra kalinio asmens bylos numeris. Įstrižai – keturkampis archyvo štampos: Sevdvinlagas, 1944 m., apyrašas 15, archyvinis numeris 1595, saugojimo laikas – 25 metai. Po štampu archyvinio fondo numeris – R–457. Ant aplanko viršelio – daugybė užbrauktų, pabrauktų numerių. Matyt, byla yra gulėjusi keliuose archyvuose, ir kiekvienas archyvaras užrašė savo archyvo numerį.

Pirmas lapas užpildytas lietuviškai automatinio plunksnakočiu ir geru tamsiai žaliu rašalu.

Žinios

Žižmaras Pranas, s. Prano

Pristatytas į Vilniaus kalėjimą – 1940 m. spalio mėn. 30 d.

Kada gimė – 1907.II.2 d.

Gimimo vieta – Rusija, Leningradas

Pasas išduotas – Vilniaus miesto savivaldybė

Pasą išdavė – 1930 m. VII.23, N 1151

Prieš suėmimą gyveno – Vilnius, Turgelių g-vė 10 – 2b

Tikyba – R.K. Krikštytas Petrapilyje

Tautybė – Lietuvis

Mokslo cenzas – Sporto akademija, Teisių fakultetas

Kuriuos amatus moka – Gimnazijos mokytojas

Kuo vertėsi iki suėmimo – Vilniaus sporto apygarda

Ar tarnavo kariuomenėje – Varšuvos 41 pulkas

Ar vedęs – nevedęs

Tėvų vardai – Pranas, Rozalija Žižmarai, Turgelių 10–2b

Broliai, seserys: Jonas 35 m., Genovaitė 40 m., Alena 34 m.,

Bernardina 23 m. Turgelių 10–2b.

Ar anksčiau buvo teistas: už lietuvišką veiklą. Vilniaus sunkių darbų kalėjimas – už lietuvišką veikimą.

Po bausmės atlikimo, 1933 metais, baigiau Sporto akademiją

Kas arba kokios aplinkybės vertė padaryti nusikaltimą – Nežinau.

Žinias sudarė A. Plečinvaitis

Žinios surašytos ant seno pavyzdžio blanko. Plečinvaitis – matyt, kalėjimo kanceliarijos tarnautojas.

Kitas bylos lapas – Asmens žymės (žodinis portretas).

Šis dokumentas surašomas kiekvienam patekusiam į kalėjimą, kad juo galima būtų vadovautis atpažįstant pabėgėlių iš įkalinimo vietos.

Blanke surašytos visos įmanomos atskirų galvos dalių ypatybės, kūno sudėjimas, ūgis ir t. t. Kalėjimo darbuotojas iš akies įvertina suimtojo išorę, kas reikia, pabraukdamas. Asmens žymių blankas išspausdintas lietuviškai.

Asmens žymės

1. Ūgis – 1 m 67 cm.
2. Kūno sudėjimas – laibas, tvirtas, pilnas.
3. Plaukai – reti, juodi.
4. Kakta – žema, pakirsta, raukšlėta.
5. Akys – mėlynos, pilkos.
6. Nosis – vidutinė, stora.
7. Ausys – vidutinės, ilgos, atlėpusios.
8.
9.
10.
11.
12.

Nutarimas

Vilnius, 1940 m. spalio 25 d.

Aš, NKVD Vilniaus valdybos 3-io skyriaus operigaliotinis, valstybės saugumo jaun. ltn. Andrianovas, manau, kad Žižmaras Pranas, Prano, būdamas laisvėje, gali vengti teismo, todėl

N u t a r i a

Žižmarą Praną, Prano, suimti

Sutinku.

Tardytojas Andrianovas

3-io skyr. virš pav. Bogatovas

Tardymo sk. Viršininkas Kozlovas

Toliau įsegti iškvietimai į tardymą, kažkas panašaus į gyvos, labai pavojingos prekės išdavimo kvitus. Tardytojas rašo kalėjimo viršininkui reikalavimą: „Pristatykite tardymui suimtąjį Žižmarą Praną, Prano“. Palydovas pažymi, kad priėmė tardomąjį 1940 m. gruodžio 4 d. 2 val. 30 min., pristatė tardytojui 2 val. 40 min. Iš to galime spręsti, kad Žižmaras tardomas tame pačiame pastate. Koridoriais vedžiojo suimtuosius, dažnai tekdavo sustoti, nususkti veidu į sieną. Neužpildytos grafos: kada ir kelintą valandą suimtas pristatytas atgal į kambarą. Tokių reikalavimų trys: du gruodžio 4 ir 5, vienas – be datos ir laiko. Galima spręsti, kad tardymo skyriaus viršininko pavaduotojas Abramavičius laiko negailėjo – tardė ištisas paras. Matyt, Žižmarą tardė „konvejeriu“ – tardytojai vis keisdavosi. Reikalavimai gelsvoki, aiškiai pasirašyti vyriausiojo budelio (lotyniškėmis) raidėmis – Abramovič. Į apklausą vedžiojo prižiūrėtojas Urbonavičius.

Pateikiamojo lapelio turinį cituoju pažodžiui.

4247.

1-

L T S R — Л С С Р

daus Reikalų Liaudies Komisariatas
ародный Комиссариат Внутренних Дел

Orderio talonas
Талон ордера № 1155

1940 m. oktobry 29 diena
Г. _____ дня

VRLK Vidaus Kalėjimo Viršininkui
Начальнику Внутренней тюрьмы НКВД

Priimkite sumtą
Примите арестованного

Жижиарас
Франса
Францевича

teiravimas
авка

LTSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisaras
Народный Комиссар Внутренних Дел ЛССР

LTSR VRLK Trečiojo Specskyriaus Viršininkas
Начальник Третьего Спецотдела НКВД ЛССР

Гремади

Поварицу Назальнику Тюрмы № 2
в. Вильне.

R. Žižmarienės
gym. Tiesioginė
№. 10-2. Vilnius.

Прошение.

Прошу Вас принять для моего сына
Франца Францевича Жижмараса два носовых
платочка, валенки, адылго и для чистения зубов
пасты. Розалия Жижмаренė.

Vilnius, 1940-11-10d. R. Žižmarienė

Жижмарас Франц
1. Франц 6

Motinos R. Žižmarienės prašymas kalėjimo viršininkui
dėl daiktų perdavimo

Prašymas

Prašau Jus priimti mano sūnui Francui Francevičiui Žižmarui dvi nosines, veltinius, antklodę ir dantų valymo pastą.

Žižmarienė (lietuviškai – A.Š.)

Vilnius, 1940. XII. 10

gavau P. Žižmaras

Žodžiai veltiniai, antklodė, pasta – pabraukti pieštuku. Būtina prisiminti, kad siuntinį perduoti Žižmarui leista po serijos tardymų, panaudojus „specpriemonės“ (čekistai vengė žodžio kankinimai).

Nepasiekę „specpriemonėmis“ to, ko norėjo, tardytojai nutarė paveikti Žižmarą psichologiškai. UGB Vilniaus tardymo dalies viršininkas Abramavičius po dviejų mėnesių tardymo įsako tardomąjį uždaryti į vienutę. Daugiau siuntinių perduoti neleido.

Kalėjimo Nr. 2 viršininkui drg. Migudinui (pavardė sunkiai išskaitoma – A. Š.)

Vidaus kalėjimo viršininko pavaduotojas Koporovas

Prašau priimti pagal tardymo dalies viršininko valstybės saugumo kapitono Kozlovo parėdymą suimtąjį Žižmarą F. F. ir pasodinti į vienutę.

Vidaus kalėjimo virš. Pav. Koporovas

1941.II.14

Po to Žižmarą dar du kartus tardė tardymo dalies viršininko pavaduotojas Abramavičius. Jį vedžiojo vis tas pats Urbonavičius. Reikia pasakyti, kad mažaraščiai raudonieji kaulalaužiai ypač nekenė tardomųjų, turėjusių juridinį išsilavinimą. O Žižmaras – teisininkas ir bet ko nepasirašys, kad ir kankinamas.

Kadangi tardytojams nepavyko aiškiai suformuluoti kaltinimo, Prano Žižmaro bylą perdavė Ypatingajam pasitarimui.

**Ypatingojo pasitarimo
prie SSRS Vidaus reikalų Liaudies Komisarų
Protokolo Nr. 27 išrašas**

1941 m. kovo 8 d.

Klausė

543 NKGB Lietuvos TSR bylą Nr. 564, kaltinančią Žižmarą Francą Francevičių, g. 1907 m. Leningrade, lietuvi, SSRS pilietį

Nutarė

Žižmarą F. F. kaip socialiai pavojingą elementą uždaryti į pataisos darbų lagerį AŠTUONERIEMS METAMS laisvės atėmimo, bausmės atlikimą skaičiuojant nuo

1940 m. spalio 29 d.

Tikra. Parašas.

Toliau byloje įsegti formuliarai (lageriniai, kalėjimų pasai), apskaitos kortelės, medicininės apžiūros pažymos. Dokumentus segant nesilaikyta griežtos chronologinės tvarkos. Mano nurašyti tik pagrindiniai dokumentai, leidžiantieji pasekti kalinio kelią.

Išrašas iš formuliario:

„Išsiųstas į Sevpečlago lagerį, Kotlaso stotį, turi 381 rub. 40 kap. pinigų“. (Išsiuntimo data nenurodyta – S. Š.)

Apskaitos kortelė

Atvyko į Pečiorlagą 1941 m. liepos 1 d. iš Vilniaus

Profesija – fizikultūrininkas

Specialybė – teisininkas

Iki 1943 metų Uchtižemlagas, Vorkutlagas, Intalagas, Sevželdorlagas, Sevpečlagas ir Sevdvinlagas priklausė GYLŽDS (Vyriausiajai geležinkelių statybos lagerių valdybai). Pagrindiniai persiuntimo punktai buvo Kotlase ir Kožvoje. Abu šie punktai priklausė Sevpečlagui. Todėl ir užrašyta: „Išsiųstas į Sevpečlago Kotlaso stotį“. Reikėtų manyti, kad Žižmaro toliau į šiaurę nenuvežė. Iš Krizostomo Šimkaus atsiminimų žinoma, kad paskutinis etapas iš Vilniaus į Pečiorą atvyko 1941 m. liepos 1 d. Matyt, etapas iš Vilniaus į Pečiorlagą, kuriame buvo ir Žižmaras, buvo priešpaskutinis. Čia galimos klaidos ir netikslumai. Kiek buvo lietuvių šiame etape, sunku pasakyti – tikriausia apie 200.

Byloje įsiūti du lapai su pirštų atspaudais, dvi fotografijos – iš priekio ir profilio. Liesokas veidas, vyriškas, griežtas, žvilgsnis rūstus.

49692

Принимать надписи на обложке, не предусмотренные формой — воспрещается
Daryti užrašus viršutėje neužrašytą formą atitinkančią — draudžiama

		Дата прибытия Atvykimo data	№ лич. дела Asm. bylos Nr.
Тюрьма № 1	г.р. Vilnius	1940.8.29	4847/991
Калёйшас № 1	г.р. Внутренняя тюрьма НКВД	1940.5.20	1
Тюрьма № 2	г.р. Vilnius	1941.7.4d	1157
Калёйшас № 2	г.р.		
Тюрьма № 3	г.р.		
Калёйшас № 3	г.р.		

ЛИЧНОЕ ДЕЛО № 496866

ASMENS BYLA Nr.

Фамилия *Žižmaras* Отчество *Жежмарас*
 Pavardė *Pranas* Tėvo vardas *Pranas*

Имя *Осканд*
 Vardas *Оскандевич*

Создан *1941.7.30* p. 457

Год *1941*
 Оп. № *157*
 Д. № *157*
 С. № *157*

49692

* * *

Medicininio patikrinimo formuliaras

Pečiorlagas – 1941 m. liepos 1 d. – Randas po didžiojo blauzdi-
kaulio lūžio. Vidutinis darbas.

* * *

Paprasčiausias randas po seno atviro lūžio jokių būdu negalėjo būti darbo kategorijos sumažinimo priežastis. Kalinius, nusėtus daugybės avitaminozinių vočių, sugindavo į vandenį statant geležinkelio tiltus be jokio pasigailėjimo. Randas po lūžio – smulkmena, į kurią lageriniai medikai nekreipė dėmesio. Matyt, Žižmaras turėjo ne randą, o neužgijusį atvirą lūžį – tardytojo Abramavičiaus žiaurumo liudijimą. Čekistai kaulalaužiai tardydami stengėsi mušti per blauzdų kaulus, nepadengtus minkštųjų audinių ir labai skausmingus. Generolui Jonui Juodišiui po tardymo Norilske irgi pasirodė esą sulaužyti abiejų kojų blauzdikauliai.

Užrašai ant atskirų blankų:

„Nuo 1941 m. rugpjūčio 27 d. iki 1942 m. vasario 6 d.:

II skyrius Sevdvinlago kolonos Nr. 27 sveikatos skyrius“.

Neaišku, ką Žižmaras veikė kolonos Nr. 27 sveikatos skyriuje – gydėsi, ar dirbo (sanitaru, budėtoju, laidotoju)?

„s/z 1942 m. spalio 27 d. kolonijoje Nr. 27. Staigus nusilpimas. Buvo gydomas 1-o skyriaus ligoninėje Nr. 3 nuo 1942 m. kovo 28 d. iki 1942 m. rugpjūčio 23 d. Lengvas fizinis darbas su 30 proc. Nuolaida. Išrašytas į koloną rugsėjo 30 d. Fizinis darbas.

Centrinės ligoninės viršininkas. Parašas.“

Nuo 1942 m. vasario 6 d. iki 1942 m. kovo 28 d. Žižmaras dirba bendruosiuose darbuose: karučiu veža žemes geležinkelio pylimui, trasose valo sniegą. Badas, alkis, utėlės. Net ir stiprus sportininko organizmas ima silpti. Jis jau negali savarankiškai sugrįžti iš trasos, gulasi į sniegą. Sargybiniai keikiasi, daužo buožėmis oda aptrauktus kaulus. Pasirodo grėsmingi pelagros pranašai – lupasi rankų oda, kamuoja viduriavimas... Apima neviltis, nusiminimas. Vasario 6 d. Žižmarą su grupe tokių pat nusilpėlių atveda į centrinę ligoninę Nr. 3 (Šangalos stotis). Ligoninės vyr. gydytoja Sacharova diagnozuoja: distrofija, priešpelagrinė būklė.

36

СПРАВКА
на лишенного свободы

ŽINIOS APIE SUIMTĄJĮ

Фамилия *Жижмарас*
Pavardė

Имя *Франц*
Vardas

Отчество *Францевич*
Tėvo vardas

год рожд. *1907*
gimimo metai

1. Пункт назначения Paskyrimo vieta	<i>сит. Кошлас, Горьковской ж. д.</i>
2. В чье распоряжение следует Kieno žinion vyksta	<i>наз. Севпечлага НКВД</i>
3. Вид конвоя Sargybos rūšis	<i>обыкновенный</i>
4. Следственный, осужденный, кем, когда и на какой срок Tardomas, nuteistas, kieno, kuomet ir kuriam laikui	<i>Осужд. на 8 лет. У.Ф.П. 2. Особ. Сов. при НКВД СССР наз. срока 29.X.1940г.</i>
5. Отметка врача о состоянии здоровья и произведенной санобработки Gydytojo pažymėjimas apie sveikatos stovį ir atliktus sanitarinius veiksmus	<i>Здоров</i> (подпись врача / gydytojo parašas)
6. Вручен пакет за № <i>1157/5</i> Iteiktas pakietas Nr. Следует по наряду № <i>20/339</i> Seka pagal reikalavimą Nr.	<i>Наз. 2-го отд. УФС НКВД СССР 2. Виленские</i>

О особые отметки
Ypatingos pastabos

Заключен в тюрьму

For ma Nr. 20

Нач. *Виленской № 2* тюрьмы
kaltėjimo v-kas

Нач. канцелярии
Kanceliacijos v-kas

11. апреля 1941 год
met.

Noriu apibūdinti Sacharovą kolonos Nr. 6 (Syktyvkaro m.) medicinos punkto vedėjo Andriejaus Jevsiuničevo žodžiais: „Vidutinio amžiaus. Riestanosė, skvarbaus žvilgsnio, trumpai vyriškai apsikirpusi, visada mūvi vyriškomis kelnėmis, kariška kepure, kurios nenusiima net priimdama ligonius. Ligoninės darbuotojai ir ligoniai pasišnibždėdavo, kad ligoninės vyr. gydytojas – hermafroditas. Sacharova buvo tikra komunistė patriotė. Visus politinius kalinius laikė tinginiais ir simulantais. Jos giliu įsitikinimu, nuo alimentarinės distrofijos ir avitaminozės kalinį galintis išgelbėti tik fizinis darbas prie geležinkelio tiesimo. O jei kalinys trasoje mirė – taip jam ir reikia – vadinasi, jis buvo beviltiškas ligonis. „Žinote, čia ligoninėje slogus oras, o trasoje – paukščiai čilba, dangus žydras...“ – pasityčiojančiu, prarūkytu balsu „drąsindavo“ hermafroditas nusilpėli, grūdant jį iš ligoninės į koloną.

Ligoninė Nr. 3 naudoti tik du gydymo būdai nuo dviejų ligų. Pelagrą gydė karštu vandeniu užpiltų ruginių miltų „buza“ su mielėmis ir keletu kruopelių cukraus. Cingą – susmulkintų spyglių užpilu. Sergantieji pelagra dažnai nejaučia skonio. Vienas estas suvalgė didžiulį gabalą ūkinio muilo ir mirė. Apie tai sužinojusi, Sacharova šlykštėdamasi nusiviepė: „Savižudis – ir čia pakenkė šaliai“.

Nuo 1942 m. spalio 1 d. Žižmaras kasa kanalizacijos griovius pelkėje prie geležinkelio pylimo į rytus nuo Velsko (kolona Nr. 27). Pelkė rytą apdengta ledeliu. Kojos apautos didžiuliais kordais iš automobilių padangų, visada sustirusios, suplyšusį vatinį košia vėjas. Dangumi slenka pilki, sunkūs debesys. Sargyba gena nuo laužo: „Dir-r-r-bti reikia, fašistai!“ Apleidžia jėgos, naktimis kamuoja kosulys. Kad ir kaip spardė darbų skirstytojas 1943 m. rugsėjo 16 d. rytą, nuo gultų jis jau nebegalėjo pasikelti.

Dar 1943 m. rugpjūčio 18 d. medicininė komisija paskiria Žižmarą į LFD grupę, kur 50 proc. darbo normos nuolaida. Retas atvejis lagerinėje medicinoje – distrofikas, o privalo dirbti.

1943 m. rugpjūčio 18 d. – LDF su 50 proc. nuolaida. Paskirtas budėtoju. Dirba sąžiningai. Disciplinuotas. Buityje elgiasi patenkinaimai. Nuobaudų neturi.

1943 m. lapkričio 3 d. – fizinis vidutinio sunkumo darbas.

Laimėi, Sacharovą perveda į Sevdvinlago sanitarijos skyrių, o jos vietą užima ramus gydytojas, buvęs politinis kalinys Šastinas: fti-
ziatras (tiriantis plaučių TBC ir gydymo metodus). Šis atidžiai apklauso
ligonį ir palieka jį Centrinėje ligoninėje, užrašęs diagnozę: plaučių tu-
berkulozė.

Iš formuliarių:

„1944 m. vasario 9 d. – lagerio invalidas“.

„1944 m. rugpjūčio 26 d. – ketvirta kategorija (lovos režimas).

Atvyko gydytis iš kolonos Nr. 7 1944 m.“

Kolona Nr. 7 byloje pasitaiko pirmąsyk. Manau, kad tai nusilpu-
siųjų komanda.

„Nusilpusiųjų komandos“ – „SK“ – suformuotos iš išsekėlių –
klipatų. Jie skirstėsi į SK– ir SK–2. Į pirmąją įėjo tie, kurie dar galėjo
dirbti lengvus lagerinius darbus (gaminti vartojimo prekes – segtukus
baltiniams, šachmatus, paprastus žaislus); į antrąją – tie, kurie jau ir to
neįstengė daryti; faktiškai jie buvo mirtininkai.

Formuliaras

s/z 1942 m. spalio 27 d. – kolona Nr. 27

1942 m. gruodžio 1 d. – kolona Nr. 27

1943 m. sausio 1 d. – kolona Nr. 27

1943 m. vasario 1 d. – kolona Nr. 27

1943 m. rugsėjo 18 d. – Šangalos ligoninė.

Ant lapuko riebiomis juodomis raidėmis įstrižai išrašytas nume-
ris – 00–M–35. Ką jis reiškia – sužinoti nepavyko. Žinoma, kad tai –
specskyriaus rezoliucija: gal „00“ – ypatingas skyrius, o gal ir „ypatingai
pavojingas“.

Medicinos komisija galėjo nurašyti („suaktuoti“) senus arba
beviltiškus ligonius kalinius, kurie jau niekada nebus tinkami nei pro-
tiniam, nei fiziniam darbui. Tačiau tokios būklės politinius kalinius karo
metais ir netgi jam pasibaigus lageriuose vis dar laikė.

1935-42 *Результаты медосвидетельствования*

Год, месяц, число	Краткое описание физического состояния, диагноза, работы проделан годным. (Писать разборчиво и по-русски. Запись скрепляется печатью комиссии и члена комиссии—врача).	Рост з/к
1/VI 41	Рубец на шее, перенесенная болезнь, кожные заболевания. С. ф. 42.	
22/II 41	Диагно...	
22/III 41	Диагно... (С. ф. 42)	
24/VI 41	Диагно... С. ф. 42	
12/IV 41	Диагно... С. ф. 42	
9/II 41	Диагно... С. ф. 42	
12/II 41	Диагно... С. ф. 42	
30/I 41	Диагно... С. ф. 42	

1065

Lygis 1942
Пол

Pavardė Žižmaras dakt. forma
Фамилия Жизмарас дакт. форма

Vardas Pranas
Имя Прано

Tėvo vardas Prano
Отчество

Gimimo data 1907 Gimimo vieta Leninprade
Год рождения Место рождения

DEŠINIOJI RANKA / ПРАВАЯ РУКА

1. Didysis / Большой	2. Rodomas./Указательн.	3. Vidurinis / Средний	4. Bevardis/Безымянный	5. Mažiuks / Мизинец
Linija <u>16</u>	<u>16</u>	<u>8</u>	<u>8</u>	<u>4</u>
susilenkimo perėgiba				

KAIRIOJI RANKA / ЛЕВАЯ РУКА

6. Didysis / Большой	7. Rodomas./Указательн.	8. Vidurinis / Средний	9. Bevardis/Безымянный	10. Mažiuks / Мизинец
Linija <u>4</u>	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>1</u>
susilenkimo perėgiba				

KONTROLINIS PRISPAUDIMAS / КОНТРОЛЬНЫЙ ОТТИСК

Kairės rankos / Левой руки	Dešinės rankos / Правой руки

Lapelis užpildytas 1942 m. Pranas
Карточка заполнена 1942 г. Жизмарас

(nurodyti, kur ir kokiam organo V.R.L.K. / указать, где и в каком органе НКВД)
Pranas Žižmaras

Lapeli susalė Pranas Žižmaras
Карту составил Pranas Žižmaras

Patikrinio Pranas Žižmaras
Проверил Pranas Žižmaras

Parašas užregistruotojo Pranas Žižmaras
Подпись зарегистрированного Pranas Žižmaras

Lapelis turi būti aiškiai užpildytas:

1) Pavardė, vardas, tėvo vardas, nustatytos žinios registrojamojo ir parašas. 2) Kuomet, kur ir kokiam V.R.L.K. skyriuje, keno lapelis susaltas ir keno patikrintas. 3) Kiekvieną pirštą praeiti k. ad. ruose pilnai ir savo vi. toje. 4) Kairės ir dešinės rankos kontroliniuose prispaudimuose, padaryti kiekvienos rankos 4-rių pirštų be didžio atspaudimus.

В карте должны быть точно заполнены:

1) Фамилия, имя, отчество, установочные данные регистрируемого и его подпись. 2) Когда, где и в каком аппарате НКВД, кем карта составлена и кем проверена. 3) В квадратиках каждый палец прокатать на своем месте полностью и ясно. 4) В контрольных оттисках левой и правой руки сделать оттиски 4-х пальцев каждой руки без большого.

Forma Nr. 2
Форма № 2

**Iš medicininio kalinio Žižmaro Prano, Prano,
patikrinimo protokolo**

Nr. 2644

1944 m. sausio 10 d.

Šangalos centrinė ligoninė

Subjektyvūs nusiskundimai: silpnumas, galvos svaigimas. Skausmai pilve ir krūtinėje. Dispepsiniai reiškiniai, rėmuo, raugėjimas, pilvo pūtimas, kartumas burnoje, skonio nejutimas. Dažni viduriavimai, ištinimas.

Anamnezė. Persirgtos ligos: dizenterija 1922 m., maliarija 1923 m., plaučių uždegimas – 1929 m.

Kur ir kiek gulėjo ligoninėje: ligoninėje gulėjo nuo 1942 m. kovo 28 d. iki 1942 m. rugpjūčio 23 d.; nuo 1942 m. rugsėjo 2 d. iki 1942 m. rugsėjo 30 d.; nuo 1943 m. rugsėjo 18 d. iki dabar. Iš viso tris kartus; iš viso 14 mėnesių.

Objektyvūs duomenys: išsekimas. Audiniai nelabai stangrūs. Raumenų sistema trofinė. Sėdmenys išnyko. Liežuvis pabrinkęs, aptrauktas pilkų apnašų, su gauburėliais ir dantų atspaudais. Veidas papurtes. Tuštinimasis nereguliarus. Dešiniame plautyje, ties pažastimis, girdėti šiurkštus garsas, pleuros trinimasis.

Laboratoriniai tyrimai: (kraujas, skrepliai, šlapimas ir t. t.). Skrepliuose rasta Kocho lazdelių.

Diagnozė: II laipsnio pelagra. Plaučių TBC.

GDEK (gydytojų darbo ekspertizės) komisijos išvada:

Kalinyas Žižmaras Francas, Francevičius dėl sveikatos būklės yra nedarbingas. Remiantis išvardytomis GULAG'o ligomis, jį galima pristatyti komisijai dėl pirmalaikio išlaisvinimo.

Adresas: giminių neturi. Nori važiuoti į Vidurinę Aziją, Taškentą, arba į Piatigorską, Šiaurės Kaukazą.

Pirmininkas. Parašas.

Nariai-gydytojai. Parašai.

Išleistas Žižmaras į tėvynę važiuoti negalėtų – ji anapus fronto. Apie motiną, brolių ir seseris neužsimena – matyt, bijosi jiems pakenkti. Yra žinoma, kad pusgyvius kalinius – Šiaurės Pečioros geležinkelio magistralės tiesėjus – 1944 m. išvežė į Vidurinę Aziją amžinai tremčiai.

Kai kurie jų buvo tokie ligoti, kad vežami mirė, kitus paliko lagerių ligoninėse pakeliui į pietus. Buvusį Lietuvos finansų ministrą Julijų Indrašiuoną paliko Kirovo geležinkeliečių ligoninėje, kur jis ir mirė. Žižmaras prašosi ten, kur šilta, kalnų oras, nes žino, kad jį graužia džiova ir pelagra. Jis dar tikisi pasveikti, kabinasi į gyvenimą.

Centrinės komisijos prie NKVD

Sevdvinlago valdybos išvada

1944 m. gegužės 9 d.

Pirmininkas (pavardė neišskaitoma – A. Š.)

Nariai (pavardės neišskaitomos – A. Š.)

Kalinys Žižmaras Francas Francevičius, remiantis GDEK 1944 m. centrinės Sevdvinlago ligoninės (Šangalos stotis) 1944 m. sausio 10 d. aktu Nr. 2644 konstatuojama, kad Žižmaras serga II laipsnio pelagra. Plaučių tuberkulioze. Bylą išlaisvinimui pasiūsti teismui.

Pirmininkas (Parašas)

Nariai (Parašai)

Reikėjo keturių mėnesių, kad centrinė komisija prie Sevdvinlago valdybos nutartų perduoti pusgyvio kalinio bylą į teismą išlaisvinimui. Ėjo kankinamos laukimo dienos. Vilniuje jau Raudonoji armija. Apie tai sužinojęs, Žižmaras rašo laišką giminėms į Turgelių gatvę. Iš ligoninės vargais negalais kai ką išvežė į Kazachstaną; paliko Archangelsko pelkes gervės – jų trikampiai klykdamis praskrido danguje virš ligoninės barakų. Nusistovėjo pilkos lietingos dienos – artinosi žiema. O dokumentų iš Velsko apie išlaisvinimą vis nebuvo. Sunku spėlioti, kodėl bylos neperdavė į teismą. Paskutinis žodis dėl ankstesnio išlaisvinimo visada priklausė valstybės saugumo lagerio operigaliotiniui. Manau, kad viską nulėmė šifras 00–M–35, ryškiai išvedžiotas ypatingojo skyriaus darbuotojo ranka. Tai tik mano versija.

Pranas Žižmaras mirė 1944 m. spalio 27 d. Archangelsko srities Centrinėje lagerio ligoninėje, Šangalos stotyje.

Paskutinis bylos dokumentas „Šangalos Centrinė ligoninė 1944 m. spalio 28 d. laidojimo aktas“.

Мог тигъи № 2
 мот. Мигуноу

от. Зол. мот. Вигуноу
 мот. Каногово

В релуу ирмидъ оуристови
 Жити мот. релуу р релуу
 по релуу мот. селуу
 релуу релуу мот. релуу
 и ирмидъ вогуноу

Зол. мот. Вигу

мот. релуу

от 4-й-1941 год

Мигу

Оборотная сторона Antroji pusė		Сведения о времени допроса Tardymo laiko žinios	
Указанного на обороте заключенного из Kitoj pusėj pavadintą kalinį iš		Начат 24 5 194 г. в 11 час. 10 мин.	Pradėtas m. val. min.
корпуса № 1	камера № 184	Окончен 11 194 г. в 11 час. 25 мин.	Baigtas m. val. min.
принят в 11 час. 10 мин.	вал. min.	Продолжительность допроса 15 мин.	Tardymas tęsėsi val. min.
Надзиратель следств. кабинетов Tardymo kabinetų priežiūrejas		Допрос производил М. М. М. М. Tardė (подпись / parašas)	
По окончании допроса, указанный на обо- Tardymą užbaigus, kitoj pusėj nurodytas kalinys į rote заключенный на корпус принят в 11 час. korpusą priimtas val.		Приводил надзиратель М. М. М. М. Atvedė priežiūrejas (павардė, vardas, tėvo vardas)	
45 мин. 24 0 194 г. м.		Отводил надзиратель М. М. М. М. Ogaidino priežiūrejas (фамилия, имя, отчество)	
Деж. по корпусу М. М. М. М. Korpuso būdėtojas (подпись / parašas)		Деж. по следств. кабинетам М. М. М. М. Tard. kabinetų būdėtojas (подпись / parašas)	
		24 11 194 г. м.	

ар. **Выписка из протокола № 27**
Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от **8** марта 194 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
543. Дело № 564/НКГБ Литовск. ССР, по обвин. МИХАИЛАС Франца Францевича , Францевича, 1907 г.р., ур. гор. Ле- нинграда, литовец, гр. СССР.	МИХАИЛАС Франца Францевича , как социально-опасный элемент - заключить в исправительно-тру- довой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 29-го октября 1940 года.

Нач. Секретариата Особого Совещания
при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

ŠANGALOS CENTRINĖ LIGONINĖ

1944 m. spalio 28d.

Laidojimo aktas

Mes, žemiau pasirašiusieji: darbų viršininko padėjėjas Popovas, karinės apsaugos budėtojas Širolapovas ir ligoninės darbininkas Šulga surašėme šį aktą, kad kalinys Žižmaras Francas Francevičius palaidotas kapinėse iškastoje duobėje su asmens duomenų lentute, prižiūta prie dešinės kojos.

(Parašai)

Sprendžiant iš akto, jis buvo užkastas bendroje duobėje, be kars-to. Taip baigėsi mano vaikystės dievaičio, šauniojo Lietuvos sūnaus Prano Žižmaro paskutinis sovietinio pragaro ratas. Jo nepalaužė okupantai lenkai, 1933 metais uždarę į sunkiųjų darbų kalėjimą; nepalaužė budelis Abramavičius; neištengė pribaugti Centrinės ligoninės vyr. Gydytoja, hermafroditas Sacharova. Jis žuvo nenugalėtas. Tiesiant Sever-Pečioros geležinkelio magistralę, bendruose darbuose dirbę kaliniai neištverdavo ilgiau kaip tris mėnesius. Žižmaras išlaikė triskart ilgiau.

Šangaly stotis yra Šiaurės geležinkelio Konošos-Kotlas atkarpoje – dvi valandos kelio nuo Velsko į rytus. Per vagono langą iš dešinės pusės matyti keletas buvusios Centrinės ligoninės barakų, greta į rytus nuo buvusios zonos, lagerio kapinėse (vargu ar jos tebėra) paskutinę savo prieglaudą rado Pranas Žižmaras.

Kn. A. Šerėnas, Vorkutos mirties lageriai,
Vilnius, 1997

Гва. Ваш запрос о Житмарес
Францезе Францевиче сообщая, что он нахо-
дился на излечении в лазарете с 18. IX. 43.
и скончался 27. X. 44 г. от туберкулеза легких.
Похоронен на кладбище ст. Мангалы.
Вилья 19/55.

* * *

Prano Žižmaro lagerinę bylą, jaunojo Vilniaus patrioto Golgotą, dokumentuotą jo gyvenimo pabaigos ir mirties liudijimą po daugelio metų Uchtos lagerių archyvuose surado ir atsiuntė neužmirštamasis Algirdas Šerėnas, tremtinys, „gulagų ambasadorius“. Ta byla, išspausdinta knygoje „Vorkutos mirties lageriai“ (1997 m.) vėl pakartojama čia. Gal nebūtų ką prie tos kraupios bylos pridurti, bet jau po Algirdo Šerėno mirties, 1998 m., visiškai atsitiktinai gavau dar vieną dokumentą, 1998 m. rašytą Rezistencinių teisių komisijai partizano Alberto Plumpos, gimusio 1923 m. Antrajame puslapyje A. Plumpa rašo: „Mus su V. Baranausku ir mano tėvą V. Plumpą kareiviai išsivarė į Daugpilio kalėjimą Latvijoje, ten išlaikė apie mėnesį, vėliau pervežė į Lukiškių kalėjimą Vilniuje. Čia mus keletą kartų tardė, bet nieko neišgavo. 1945 m. gruodžio mėnesį prieš Kalėdas sudarė didelį ešaloną – apie 2000 nuteistų kalinių bei 200 neteistų, ir išvežė į Archangelsko sritį. Mus, nuteistuosius, išlaipino Kotlaso lageriuose Velsko rajone. Čia dirbome katorgos darbus – pylėme geležinkelio pylimą. 1946 m. vasarą labai nusilpau, svėriau 44 kg., todėl išvežė į Šangalio lagerio ligoninę Komi ASSR. Vyriausioji gydytoja čia buvo kalinė žydė Bliuma – kaliniams labai nuoširdi ir rūpestinga. Laisvėje ji buvo Maksimo Gorkio gydytoja, žinojo tikrąją Gorkio mirties priežastį, todėl buvo izoliuota – Ypatingosios sueigos (Osoboje soveščianije) nuteista 10-čiai metų. Kai baigė bausmę, vėl pridėjo 10 metų. Bliuma man pasakojo, kad 1945 m. Šangalio ligoninėje gulėjo Pranas Žižmaras (Vilniaus lietuvių didvyris). Jis buvo rastas nuskendęs Šangalio ligoninės šulinyje, ten ir palaidotas“.

G. M.

Atminimo lenta ant namo Turgelių gatvėje.
Skulptorė – Asta Vasiliauskaitė

Skautai lentos atidengimo iškilmėse 1999.VI.12. Iš kairės: Algirdas Berkevičius,
Andrius Milaknis, Koletė Chmieliauskaitė (Jurskienė), Stasė Averkienė,
Stasys Paulauskas, Petras Averka, Pranas Makariūnas

Vilniaus P. Žižmaro draugovės jaunieji skautai
prie Aušros Vartų

Prie senųjų Žižmarų, Prano tėvų kapo Rasų kapinėse. Iš dešinės:
Gražina Mareckaitė, Algirdas Končius, Sąjūdžio kanklininkas
Antanas Bujokas, Vladas Žukas, Petras Češkevičius, (?)

Kunigas Antanas Saulaitis aukoja mišias
P. Žižmaro mirties penkiasdešimtųjų metinių proga 1994 m.

P. Žižmaro šimtujų gimimo metinių minėjimo dalyviai Vilniuje,
Šv. Mikalojaus bačnyčios šventoriuje, 2007 m.

P. Žižmaro draugovės skautai Vilniuje, 2007 m.

TURINYS

<i>B. Kurgonienė. Leidėjo žodis</i>	6
IŽANGOS ŽODIS	7
G. Mareckaitė. PRASKRIEJĘS SU DEBESIMIS	9
Amžinai jaunas vilnietis	10
Peterburgo kiemuose, Kaukazo priekalnėse	14
Vilniaus varpai	17
Sūnus, brolis, draugas	21
Mokslai ir darbai	30
Amžinoji vasara	36
Dvikova	45
Areštas, tremtis, nebūtis	53
DIEVUI, TĖVYNEI, ARTIMUI	59
<i>Br. Gurėnas.</i> Lietuviai skautai Vilniuje. Prisiminimai iš lietuvų skautų veiklos lenkų okupacijos metu	60
<i>K. Umbražiūnas.</i> Vilniaus krašto lietuvių jaunimo vadas Pranas Žižmaras	69
<i>P. Mareckas.</i> Dar kartą vėliava	76
<i>P. Svyra.</i> Vilniaus lietuvių skautai	77
Lietuviškoji skautybė Vilniuje	85
Brolijos vado įsakymas nr. 29	90
GREIČIAU, AUKŠČIAU, STIPRIAU	91
<i>A. Miškinis.</i> Olimpiados giesmė	93
<i>K. Baronas.</i> Vilniaus krašto sūnus, sporto veikėjas Pranas Žižmaras ir dabar atsimenamas	94
<i>P. Kunevičius.</i> Vilniaus krašto lietuvių komitetas pirmojoje Tautinėje olimpiadoje dalyvauti	98
Sveiki, broliai vilniečiai!	103
Vilniaus sportininkai Tautinėje olimpiadoje	105
Didingas lietuviybės pareiškimas	107
<i>J. Glaudėlys.</i> Baidarėmis iš Vilniaus į Kauną	112
Pranas Žižmaras ir vėl pas mus	125
Vilniečiai Marijampolėj, Alytuj ir Birštone	127
Tarėsi Vilniaus sporto klubų vadovai	129
FAKTAI IR INTERPRETACIJOS	133
PRANAS ŽIŽMARAS LIETUVIŲ AKIMIS	134
Susidomėjimas Žižmaro dvikova buvo nepaprastas	134
Telefonogramos iš Vilniaus dienraštyje „XX amžius“	135
Pasikalbėjimas su Žižmaru	136
<i>V. ir L. Kurklėnai.</i> Dvikova	140
<i>V. Martinkėnas.</i> Prano Žižmaro dvikova	145
<i>K. Umbražiūnas.</i> Apie laiką ir žmones	148
PRANAS ŽIŽMARAS LENKŲ AKIMIS	
<i>W. Korabiewicz.</i> Iš knygos „Pokusy“	156
<i>Z. Ponarski.</i> Politika. Prano Žižmaro dilema	157
<i>Z. Ponarski.</i> Žižmaras – legenda ir tikrovė	161
Dvikova „Bajorų klube“	167
GOLGOTA	171
<i>A. Šerėnas.</i> Prano Žižmaro lagerinė byla	171

Debesų karžygys: legenda apie Praną Žižmarą / sudarė gražina Mareckaitė;
Vilniaus apskrities kultūros centras. – Vilnius: Trys žvaigždutės, 2007. – 200 p.: iliustr.

ISBN 978-9955-641-56-8

Leidiny s skirtas Pranui Žižmarui (1907–1944) skautų vadovui, mokytojui, sporto organizatoriui Vilniaus krašte.

Prano Žižmaro gyvenimo trajektorija sutampa su 1918–1940 m. Vilniaus likimo istorija. 1925–1935 m. P. Žižmaras vadovavo atkurtai lietuvių skautų organizacijai. Legenda tapo 1938 m. pirmoji tautinė Lietuvos sporto Olimpiada, sukvietusi į Kauną lietuvius iš viso pasaulio. P. Žižmaras vadovavo Vilniaus sportininkų delegacijai. 1938 m. garsiai nuskambėjo P. Žižmaro dvikova su Vilniaus lenkų studentu Jerzy Chom-Chomskiu, kurią laimėjo engiamos lietuvių mažumos atstovas P. Žižmaras. 1940 metais šį veiklą Lietuvos patriotą, idealistą, prarijo KGB požemiai, kalejimai, tremtis. Jis kalejo Severdvinlage, Archangelsko srityje, žuvo 1944 m. rudenį. Palaidotas Šangale, amžino išalo žemėje.

Pranas Žižmaras daugelio žmonių laikomas to laikmečio Vilniaus simboliu.

UDK 329.78(474.5):929Žižmaras

Ma429

DEBESŲ KARŽYGYS

LEGENDA APIE PRANĄ ŽIŽMARĄ

Sudarė ir vertė Gražina Mareckaitė

Vilniaus apskrities kultūros centras, A. Jakšto g. 9, kab. 317, 321, 01105 Vilnius

Nuotraukos iš asmeninių G. Mareckaitės, J. Burokaitės,

D. Juknevičiūtės-Vaivadienės, A. Karužaitės-Vilimienės archyvų

Periodikos straipsnių kalba netaisyta

Dizainerė Vilmantė Matuliauskienė

2007-07-04. 12,5 sp. lankų. Tiražas 700 egz.

Išleido UAB „Trys žvaigždutės“, Kalvarijų g. 159, 08313 Vilnius

Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Gerbiamas skaitytojai,

Jūsų rankose – jau trečioji Vilniaus apskrities kultūros centro (anksčiau – Rytų Lietuvos kultūrinės veiklos centras) serijos „Iškiliųjų alėja“ knyga.

Šia knygų serija mes siekiame bent iš dalies praskleisti laiko uždangą nuo tautos pagarbą pelniusių žmonių gyvenimų, įamžinti jų atminimą, supažindinti su tų žmonių idealais ir siekiais jaunąją kartą.

Pirmajame leidinyje – „Žvaigždės ir erškėčiai“ (2005) – apdainuoti menininkų, dalyvavusių įvairiuose sukilimuose už tautos ir valstybės laisvę, likimai, antrajame – „Jūs suvedė lemtis...“ (2006) – pateiktos iškilių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tuometinėje Vilniaus gubernijoje gyvenusių žmonių meilės ir bičiulystės istorijos.

Knygoje „Debesų karžygys. Legenda apie Praną Žižmarą“ Jūs susitiksime su nepaprastai patrauklia asmenybe, gražiu ir tauriu žmogumi, gyvenusiu ir dirbusiu praėjusio amžiaus lenkų okupuotame Vilniuje – Pranu Žižmaru. Žmogumi, patyrusiu visus to meto administracinius, teisinius ir kitus okupacinio režimo suvaržymus bei tapusiu to meto Vilniaus simboliu.

Maloniems skaitytojams nuoširdžiai linkime pajusti ir suprasti P. Žižmaro charizmą, tvirtą jo dvasią, sielos kilnumą bei atverti savyje tautinio pasididžiavimo ir Tėvynės meilės versmes, kad galėtume kurti Lietuvą laisvą ir gražią...

Su pagarba

Vilniaus apskrities kultūros centro
direktorė Birutė Kurgonienė

ISBN 978-9955-641-56-8